

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXV (LXIV)

4•2018

РЕДАКТОР ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ

КОРИЦА ГЕОРГИ ИВАНОВ

ПРЕДПЕЧАТ ВАСИЛКА СТЕФАНОВА

ПЕЧАТНИ КОЛИ 10,25. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 220

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 214, 9183 216

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2018

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – снимка Иван Добромиров

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Александра Дипчикова
гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загорев
Веселин Тодоров
Виолета Цветкова
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
Ефросина Ангелова-Пенкова
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Заров
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
д-р Марчела Борисова
ас. Милена Колева-Звънчарова
Петър Величков
проф. Роман Мотулски
Росица Кирилова
д-р Силвия Найденова
доц. д-р Тодор Чобанов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

140 години НБКМ 5–14	<i>Габриела Ангелова</i> Поглед към библиотечната колекция на проф. Марин Дринов в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
15–20	<i>Анелия Вълчева</i> Мерки за опазване на фондовете по време на Втората световна война
Реставрация 21–27	<i>Красимира Александрова, Искра Цветанска</i> Съхранение и експониране на пергаментни ръкописи
28–33	<i>Радостина Ценкова, Веска Лашева</i> Възстановяване на художествени произведения по метода на класическата реставрация
Теория на библиографията 34–54	<i>Александра Куманова</i> Императив на теорията на библиографията в Западна Европа през XVIII–XXI в. и разпространението по света на „немската линия“
Ракурси 55–78	<i>Мая Горчева</i> Разкази за електрическите стълбове на булевард „Цар Освободител“ и българския литературен модернизъм
79–89	<i>Петър Величков</i> Срещи с писателя Владимир Полянов
Годишнина 90–95	<i>Радка Пенчева</i> Още за историческата проза на Димитър Талев

Минало 96–100	<i>Камелия Божилова</i> Възможна ли е свободата?
Библиотеките по света 101–110	<i>Мария Кършийска</i> Националната библиотека на Малта
Изложба 111–113	<i>Нона Петкова</i> Средновековни български ръкописи от колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ участваха на изложба в Москва
114–115	Фотоизложбата „В света на Дора Габе“ гостува в Националната библиотека
Нови книги 116–121	<i>Полина Симова</i> Познанието като изследване и творчество
122–124	<i>Иво Андровски</i> Pro Bulgaria от Луи Айер – швейцарецът с българско сърце
От ръкописа 125–162	<i>Стоян Райчевски</i> Българкьой и трагичната му съдба

Поглед към библиотечната колекция на проф. Марин Дринов в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Габриела Ангелова

Focus on Prof. Marin Drinov's private library collection preserved in the National Library of Bulgaria "St. St. Cyril and Methodius"

Gabriela Angelova

Summary

The subject of this article are the printed books in the private library collection of Prof. Marin Stepanovich Drinov (20.X.1838–13.III.1906) that have been preserved in the National Library of Bulgaria "St. St. Cyril and Methodius" since 1910 and were catalogued four years later. The only trace left today to reveal the content of Prof. Drinov's personal library is the bibliographical information given by this printed catalogue published back in 1914. What is known about the location of the books so far is that they were scattered in different depositories of the National Library long ago, probably because of the lack of space.

The publication contains biographical notes, an overview of historical events related to the development of the library collection, its printed catalogue and the searching methods used to track the books, as well as some proposals for further exploration of the subject.

Key-words: library collection, Prof. Marin Drinov, National Library of Bulgaria "St. St. Cyril and Methodius".

Личните книжовни колекции са свидетелство за научните и литературни интереси на притежателите си. Освен богатството на своето съдържание, книгите от частни колекции представят различни гледни точки от интелектуалния портрет на личността – приписки, дати, автографи и посвещения. Когато колекцията е собственост и дарение на забележителен човек, какъвто е проф. Марин Дринов, би следвало да придобие статут на културна ценност в национален мащаб. Заедно с това идва и институционалната отговорност за съхранението, обработката и разкриването на сбирката според наличните средства и възможности. Пред тази задача често са поставени ограничения като хроничен недостиг на пространство, финансов дефицит, липса на човешки ресурси и други съпътстващи неблагоприятни влияния. Такъв е случаят с книжовната сбирка на проф. Марин Дринов, която постъпва като дарение в Народната библиотека през 1910 г. Тя съдържа старо-

печатни, редки и ценни книги, периодични издания, ръкописи и отпечатьци на чуждестранни издания със статус на библиографска рядкост.

В тази публикация се обсъждат въпроси около печатните книги¹ от личната му библиотека, в които влизат досегашните проучвания и исторически факти. Поради редица обстоятелства липсва официална информация относно спецификите на колекцията и условията за придобиване при самото ѝ постъпване през 1910 г. Четири години по-късно е публикувано единственото издание, което дава ориентир в съдържанието на библиотеката – азбучният Каталог на библиотеката „Марин С. Дринов“². Някои грешки в справочника предизвикват конфликт, който прераства в публичен дебат от библиографско естество. Въпреки това Каталогът е разпратен в основните институционални центрове на страната³. Понастоящем не е известен документ или свидетелство относно съхранението и движението на сбирката след 1915 г. Навярно поради липса на пространство, колекцията е разпръсната из фонда на Националната библиотека без оглед на това чие притежание е. Единственият способ за издирването и събирането ѝ към момента е печатният каталог, в който са описани и систематизирани 2670 заглавия на книги и периодични издания⁴, съставляващи Дриновата библиотека. Обект на тази статия е изясняването на събитията около личната библиотека в ранните години след даряването ѝ. За тази цел са събрани и описани архивни документи и публикации, свързани с колекцията. Информацията от източниците е представена в хронологична последователност на фактите и събитията около Дриновите книги. На базата на наличните сведения и търсените чрез печатния каталог томове, е съставена и система, която да служи за отправна точка в откриването на още. Разискваните данни са встъпителна насока към едно по-детайлно проучване на повече източници по темата и определяне на нужната комбинация от изследователски методи във връзка с издирването – емпирични, историографски и библиографски.

Биографични бележки с оглед формиране на колекцията

Българският историк, обществен деец и професор по славистика Марин Дринов (1838–1906) е роден в град Панагюрище. През 1857 г. постъпва в Киевската семинария, а четири години по-късно в Историко-филологическия факултет на Московския университет. Творчеството и научната му дейност са изначално свързани с проучвания върху историографията на южните славяни, най-вече българската. Автор е на основополагащи трудове по българска история, езикознание, етнография, сред които „Исторически преглед на Българската църква от самото ѝ начало и до днес“, Виена, 1869; „Поглед върху произхождането на българския народ и началото на българската история...“, Виена, 1869 г.⁵ и редица други публикации в събрани

¹ В дарението има и ръкописи.

² **Каталог** на библиотеката „Марин С. Дринов“. София: Нар. библ., 1914. IX, 270 с.

³ Ф. № 35, Народна библиотека 1878–1944, а.е. 1197, л. 1–7.

⁴ Многочислените издания и годишниците са описани под един пореден номер в каталога, т.е. книжните тела са повече от 2670, и според още няколко източника, споменати надолу в текста.

⁵ Двете монографии се разпространяват от книжарниците на Христо Г. Данов в Пловдив, Цариград и Велес.

съчинения или в периодичния печат. През 1869 г. е избран за председател в новооснованото Българско книжовно дружество (БКД) в Браила. Негови съвременници и съученици в Москва са Нешо Бончев, Любен Каравелов, Васил Попович, Райко Жинзифов и др. Марин Дринов развива научната си дейност в разцвета на българското национално възраждане – своевременен отговор на потребностите на българския народ в изменящата се политико-социална обстановка. Трудовете му са базирани на книжовни паметници, пряко или косвено свързани с различни аспекти на българската история – издирени или закупени не само на територията на Балканския полуостров и Русия, но и в цяла Европа. Желанието му да пренесе и популяризира събираческата практика на българска почва личи в призива „Писмо до българските читалища“, публикуван в три български периодични издания в рамките на 1869–1870 г. – в-к „Македония“, в-к „Право“ и сп. „Летоструй“. В този апел той изтъква ползите от съсредоточаването на българските книжовни паметници и писмено възпроизведено народно творчество за развитието на българската словесност. Там прилага методология за търсене и описване на фолклор и такава за издирване и оценка на ръкописи⁶ – вероятно част от опита, натрупан във времето, прекарано по европейските библиотеки и архиви.

Марин Дринов

Формиране, развитие и даряване на Колекцията в Народната библиотека

При преглед на наличните документални свидетелства, отнасящи се до личната библиотека, става ясно, че голяма част от нея е дарявана приживе. Този факт показва, че в случая книгата не е просто самоцелно притежаван предмет за лична употреба, а средство за изграждане на професионални контакти, комуникация и величина за постигането на реален напредък в науката. Дарява три сандъка с томове на БКД при създаването му⁷, редовно попълва фонда на тепърва развиващата се Народна

⁶ Дринов, Марин. Писмо до българските читалища. – В: *Летоструй* или Домашен календар, Пловдив, 1870, с. 126–131.

⁷ Той пристига в Браила непосредствено след края на пътуванията си в Европа. Може да се предположи, че дарените сандъци са били пълни с част от книгите, закупени там, защото някои от споменатите заглавия в кореспонденцията му с други учени не са намерени в печатното издание „Каталог на библиотеката на проф. Марин Дринов“

библиотека с лични и чужди дарения. Цялостните заслуги на Марин Дринов към институционализирането на българските просветни и научни организации са неоспорими за времето си⁸.

Вероятността Марин Дринов да е започнал оформянето на книжовната си сбирка в ранните ученически години (1852–1855) е малка⁹. Книжовният дефицит в България по това време не създава условия за закупуването на допълнителна литература извън учебникарската. Според монографичния труд на Людмила Горина, четирикласното панагюрско училище разполагало с *добре подредена библиотека, в която имало книги на руски език*¹⁰, попълвана редовно чрез молби към руските църковни власти за снабдяване с богословска литература¹¹. Периодът на обучение в Киевската семинария също не разкрива предпоставки за закупуване на голям брой собствени книги поради скромната месечна издръжка, предназначена за свободни разходи в размер на една сребърна рубла.¹² Предполага се, че началото на колекцията е поставено тогава и продължило с по-голям интензитет по време на светското му образование в Историко-филологическия факултет на Московския университет (1861–1865). След като завършва висшето си образование, започват годините на странство из Европа и оттогава в кореспонденцията му се откриват податки, свързани с формирането на личната му библиотека.

*Аз съм събрал и в Женева няколко важни латински книги за историята ни, па съм писал във Виена да ми съберат немските и чешките. Вие же събирайте руските, та като се върнем в България, да има какво да правим.*¹³

Това гласи едно от многобройните писма на младия Марин Дринов до неговия приятел от детството и колега Нешо Бончев по време на кратък престой в Париж. В годините между 1865–1870 е така нареченият „европейски период“ и началото на научната кариера на проф. Марин Дринов. При пътуванията със семейството на княгиня Елисавета Александровна Голицина¹⁴, темата за новозакупените и прочетените из европейските библиотеки издания често присъстват в епистоларното му наследство. В този кратък промеждутък на петгодишно странство, той пребивава в Австрия, Швейцария, Чехия, Италия¹⁵ и Франция. Системно поддържа личен контакт или писмена комуникация с учени от българската и руската диаспора

(1914), което значи, че не са фигурирали в посмъртното дарение. Това дарение служи за основа в изграждането на библиотеката на БКД.

⁸ За Народната библиотека вж. **Йорданов**, Велико. История на Народната библиотека в София : по случай 50-годишнината ѝ 1879–1929. София: Нар. библ., 1930, с. 11–95.

⁹ Вж. хронологичния разбор на Дриновите книги: **Кирова**, Елена. Библиотеката на Марин Дринов. – В: *Българо-съветска научна конференция 150 години от раждането на М. Дринов и 110 години от Народна библиотека Кирил и Методий*, 1989, с. 297.

¹⁰ **Горина**, Людмила. Марин Дринов: Историк и обществен деец. София, 2006, с. 23–24.

¹¹ **Пак там**, с. 24.

¹² **Пак там**, с. 26.

¹³ **БИА-НБКМ**, ф. № 111, Марин Дринов, а.е. 2, л. 55–56. Писмо до Нешо Бончев, 1867 г.

¹⁴ В чието семейство е домашен учител и близък приятел.

¹⁵ По време на престоя си в Италия Марин Дринов работи в библиотеки в Неапол, Рим, Ватикана и др.

– филолози, писатели, историци¹⁶. По време на престоя си в културното ядро на Европа работи в библиотеки, посещава музеи и архиви, проучва техните колекции и събира информация относно славянската история, език и култура.

След смъртта му през 1906 г. неговата съпруга Маргарита Ивановна Дринова изпълнява завещанието му и дарява Колекцията за съхранение в Народната библиотека. По нареждане на Министерството на народното просвещение през 1909 г. сбирката е пренесена в България от Пенчо Славейков и Васил Златарски, заедно с тленните останки на покойния. През 1914 г. е изработен специален шкаф с декорация и надпис, в който се съхраняват вече подвързаните томове.¹⁷ Моментът около постъпването на книгите в НБ е особено интересен. Това, че проф. Дринов завещава личната си библиотека устно, би могло да е причина за липсата на официален документ, легитимиращ волята му.¹⁸ В същото време описът на фонд № 35 (Народна библиотека) също не дава административна информация относно усвояването на библиотечния фонд, за разлика от документалния съпровод на личните библиотеки на Иван Денкоглу, Любен Каравелов, Юрий Венелин, Николай Палаузов и редица други лица и дружества. В инвентарните книги от 1895–1939 г. също не фигурира информация, която да насочва към конкретен тип приемна система.¹⁹ Входящите документи от тези години са незавършени, водени нередовно и по различна методика, т. е. дори да допуснем, че в тях са налични библиографски данни относно някои Дриновски книги, шансът да бъдат намерени е минимален, а резултатът незадоволителен.

Колекцията след постъпването (1910–1915)

Близко три години след постъпването на Колекцията няма сведения за това, как е съхранявана, как е сигнирана и дали е достъпна за ползване. Първите такива се намират в „Годишник на Народна библиотека в София“ от 1912–1913 г.²⁰, към който насочва статията на Стилиян Чилингиров от 1915 г. по повод диспута, заформил се около изданието на печатния каталог.²¹ В него се обсъжда подробно занемареното състояние на библиотечната работа – хаотично струпване на необработени документални масиви, липса на справочен апарат и пр. сериозни проблеми, negliжирани с години. Според Годишника (1912–1913) Колекцията е

---

¹⁶ Запознава се с Адофл Патера (архивист в библиотеката на чешкия музей), Викентий Василиевич Макушев, Франтишек Палацки, Фр. Ригер, Фл. Браунер, Йосиф Ербен. Среща се с Найденов Геров. Хр. Г. Данов и др.

¹⁷ Йорданов, Велико. История..., с. 204.

¹⁸ По този въпрос е прегледан описът на фонд № 111 (Марин Дринов), както и цифровизираният архивен фонд № 104к, Марин Дринов. [онлайн]. [прегледан 31.05.2018]. <http://www.math.bas.bg/digi/drinov/indexdrinov.html>

¹⁹ БИА–НБКМ, ф. № 35, а.е. 1141–1143, относно наличното книжовно имущество в Библиотеката.

²⁰ Димитров, Иван. Общо състояние на библиотеката: съкратено издание из доклада на Главния библиотекар от 12 октомври, 1913 г. № 144. – В: *Годишник на Народната библиотека в София, 1912–1913*, с. 35–53.

²¹ Чилингиров, Стилиян. Народната библиотека. – В: *Свободно мнение*, седмично политико-обществено списание, год. 3 (1915), бр. 5, с. 75–76.

постъпила официално на 10 април 1910 г., а броят на книгите и периодиката тогава е възлизал на 3603: *Неподвързаните се разделиха на три: едни за подвързия с кожа, други с платно, трети с картон и платно. От първата категория се дадоха 496 тома, от втората – 935, от третата – 1311.*²²

Според С. Чилингиров, главен библиотекар от 1913 г., Дриновата библиотека е неизползваема и в окаяно състояние: *Но преди да се постъпи към тяхното описване, трябваше: 1) да се съберат листите на отделните съчинения, разхвърляни по разните лавици, така както не се държи и архивата на селските общински наместничества; 2) да се изметат два кошника с мишеници...; 3) да се дадат на подвързия.*²³

№ 8
Ф. I. 715 г.

С. Чилингиров, Марин С. Дринов

П. I

Всички подвързани книги
сези са, на изготвяне, Каталогът
на Библиотеката, Марин С. Дринов
Примечание, П. I, държан в изготвяне
почти

Инспектор: Златанов

№ 9	Рано Росид, Глав. Секретар – софийск. М. то на
№ 10	Ив. Вазов, писател – софийск
№ 11	От. Мисакиев – „
№ 12	Р. Христов – „
№ 13	С. Бачалов – „
№ 14	С. Странскиров – „
№ 15	А. Мачков – софийск
№ 16	Владимир Димитров – „
№ 17	М. Савков – „
№ 18	Д-р М. Савков – софийск
№ 19	Д-р Карина Мисакиев – „
№ 20	В. Вазов, д-р. Алб. – „
№ 21	Д. Костов, д-р. Алб. – „
№ 22	Мр. Курков, редактор на в. „Бит“ – „
№ 23	Александър на Нарконт, – „
№ 24	Ив. Ек. Кемел – „
№ 25	От. Димитров, д-р. в. в. м. прогимназия – „
№ 26	С. Бачалов, директор на в. м. прогимназия – „
№ 27	Н. Станков, – в. м. прогимназия – „
№ 28	Григорев, – в. м. прогимназия – „

Списък с институции
за изпращане на Каталога.
НБКМ–БИА, ф. № 35, а. е. 1147, л. 2

От статията става ясно, че във времето, в което Никола Михов е поддиректор на Народната библиотека (1908–1911) е правен опит от Елин Пелин за описване на още неподвързаните издания. Впоследствие при реденето и коригирането на фишите са спомогнали двама командировани учители. На по-късен етап с томуването на съчиненията и периодиката се заема Стилиян Чилингиров.²⁴

Суматохата около Каталога на библиотеката „Марин С. Дринов“

В един от рапортите се съобщава: *Редовно заседание на 3 септември [1913 г.]: ...Реши да издаде печатен каталог на подарените библиотеки от Н. С. Ковачев и Марин Дринов.*²⁵ Тези решения се взимат, когато директор е Александър Златанов. Известно е, че още с встъпването си в длъжност той поставя приоритетите си пред Министерството. Те са свързани с каталогизирането на натрупания книжовен имот и отдаването му на читатели – там споменава и Дриновата библиотека.²⁶

²² Димитров, Иван. Общо състояние на библиотеката..., с. 53.

²³ Чилингиров, Стилиян. Народната..., с. 75–76.

²⁴ Пак там, с. 76.

²⁵ Димитров, Иван. Общо състояние на библиотеката..., с. 53.

²⁶ Йорданов, Велико. История..., с. 225.

По всичко личи, че на каталога е отделено значително внимание. Архивните документи, свързани с печата, разпространението и последвалия ги скандал из вестникарските рубрики са свидетелство за големия интелектуален и обществен интерес и позволяват проследяването на събитията още от самото начало:

Г-н директоре, предвид прекомерното поскъпване на книгата, мастилото и др. печатарски материали, чест ми е да ви помоля, да разпоредите, който е potrebno, да увеличи цената на отпечатания от мен каталог... Като се сметне печатарска кола, вместо 65 лева от 77 лв.²⁷

Този документ показва, че въпреки датата на издаване – 4 ноември 1914 г., посочена на титулната страница на Каталога, финансовият въпрос с печатница „Либералний клуб“ още не е уреден. Според оправдателните бележки за отпуснати средства, Библиотеката изплаща цената от 1332 лв. за 500 екземпляра близо четири месеца по-късно.²⁸ Според Ст. Чилингиров в току-що напечатаното първо и единствено издание действително има грешки: *Инак не щяхме да разхвърляме от машината наредени и напечатани вече коли.*²⁹ Това би могло да е причина за забавянето на разпространението на изданието и плащането в печатницата. През януари 1915 г. започва разпространителската кампания на Каталога. Справочникът е изпратен успешно на над 257 получатели, сред които политици, писатели, учени, библиотеки, издателства, училища и др. В отговор на получените екземпляри, част от тези лица и институции отвърщат с благодарствени писма и отзиви.³⁰

За оповестяване на появата на изданието излизат две антрефилета във в. „Народни права“ и във в. „Свободно мнение“ (в него Стилиян Чилингиров публикува често по различни теми).³¹ Позициите около изданието взимат обрат след острата критика на Никола Михов, бивш поддиректор на Библиотеката, относно намерените методически, библиографски и типографски грешки. Той публикува материал³², в който апелира за радикални мерки и санкции от страна на Министерството на просвещението към управлението на Народната библиотека: да спре разпращането на каталога; да назначи експертна комисия; да се пренапише и издаде наново за сметка на отговорните лица: *Крайно време е, щото Министерството на народното просвещение да надникне в тоя институт и му отнеме възможността тъй акуратно да компрометира собственото си съществуване.*³³

Следващия коментар прави гимназиалният учител М. Генев, чиято роля в обстоятелствата покрай Библиотеката предстои да бъде изяснена. От двете му статии личи, че има пряко отношение към изработката на каталога, както и вътрешна

²⁷ Ф. № 35, Народна библиотека 1878–1944, а.е. 1197, л. 1. Писмо от Борис Кожухаров до Александър Златанов.

²⁸ Пак там, л. 29, 41, 45–47.

²⁹ Чилингиров, Стилиян. Народната..., с. 75.

³⁰ Ф. № 35, Народна библиотека 1878–1944, а.е. 1197, л. 2–7.

³¹ П., И. Книгописни бележки: за каталог. – В: *Свободно мнение*, год. 3 (1915), бр. 2.

³² Ръкописът на статията е в НБКМ–БИА, ф. 627, Никола Михов, а.е. 325, л. 1–20.

³³ Михов, Никола. За едно издание на Народната библиотека. – В: *Пряпорец*, год. 1 (1915), бр. 19, с. 1–2.

информация, което би могло да значи, че той е бил сред командированите учители, съдействали за описването на библиотеката. В рецензията си той акцентира на неточностите в систематичната подредба, в показалеца, а също така засяга техническите и езикови грешки в печатния каталог.³⁴

Позицията на М. Генов не се взема сериозно от опонента му по рубрика – Михаил Тихов. *Празна Мара тъпана била*, гласи неговото обяснение, публикувано в „Пряпорец“³⁵ – саркастичен отговор, далеч надминаващ добрия тон, който се явява кулминация на библиографската свада. В текста се излагат контрааргументи към обвиненията за грешки и съмнение относно компетенциите на М. Генов в областта на библиографията и не само. Размяната на остри реплики приключва с последен отзвук от страна на учителя³⁶. За разразилия се спор известяват Петър Пешев, министър на народното просвещение. В писмото си до него Александър Златанов прави опит да реабилитира авторитета на изданието и на колектива, работил по него, като посочва хронологично вестникарските цитати и разяснява създалата се ситуация.³⁷

Възможно е критиката към изданието да е направена без установяване de visu на посочените грешки. Въпреки експертизата на критикуващите лица и достъпа им до Библиотеката в близкото минало, този факт поставя под съмнение достоверността на част от забележките. От друга страна, разграничението между чисто буквоедската и градивната критика би спомогнало за консенсус по темата, макар и постфактум.³⁸ Преди всичко изграждането на цялостна фактологична реконструкция на събитията около Католага към днешна дата е също така невъзможно, защото следите към въпросните книги са изгубени. Следи, към които единственото напътствие дава въпросният „Каталог на библиотеката „Марин С. Дринов“. Реваншизмът на лично и професионално ниво (основно на лично) в посочените публикации е повече от очевиден и добре познат в културните среди. Фокусът от Дриновата библиотека е изместен в полза на конфронтация, лишена от принос, в която това издание е просто предлог. Уместен коментар прави Ст. Чилингиров, казвайки: *Лично аз съм доволен от каталога на Дриновата библиотека, въпреки многото грешки. Той с нашето „неумение“ направи библиотеката за хора, а не за мишки.*

Топографски хипотези

Елена Кирова прави обстоен библиометричен анализ на Дриновата колекция, позовавайки се на Католага.³⁹ В него са упоменати главните недостатъци на

³⁴ Вж. Генов, М. Каталог на библиотеката „Марин С. Дринов“. – В: *Учителски вестник*, год. 2 (1915), бр. 11, с. 173–175.

³⁵ Тихов, М. Празна Мара тъпана била. – В: *Пряпорец*, год. 2 (1915), бр. 30, с. 1–2.

³⁶ Генов, М. Около Каталог на библиотеката „Марин С. Дринов“. – В: *Пряпорец*, год. 2 (1915), бр. 43, с. 1–2.

³⁷ Ф. 35, Народна библиотека 1878–1944, а.е. 1197, л. 31–36.

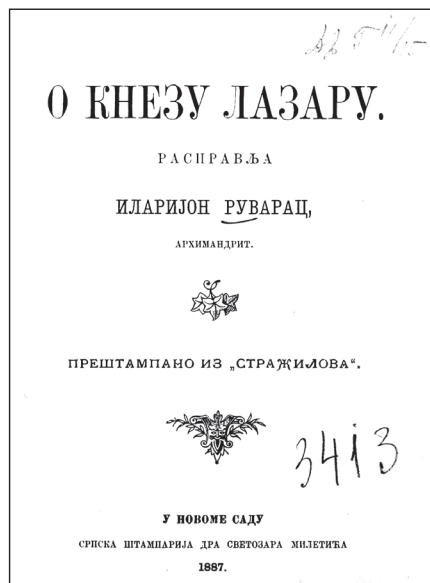
Писмо от Асен Златанов до министъра на Народното просвещение през 1915 г. относно полемиките около Католага.

³⁸ Такъв методически обзор на Католага прави Елена Кирова.

³⁹ Кирова, Елена. Библиотеката на Марин Дринов. – В: *Българо-съветска научна конференция 150 години от раждането на М. Дринов и 110 години от Народна библиотека Кирил и Методий*, 1989, с. 33–52.

изданието – подбора на систематиката, неправилното деление и разпределение на книгите, пропуските в библиографските описания и др. Подробно са дискутирани съдържателните аспекти на колекцията, посочени са заглавия на авторитетни трудове в различните раздели на Кataloга. Анализът дава изходна информация относно езиковото съотношение, разпределението на документите по отрасли на знанието, броя на книги и периодика и разбор по година на издаване. Това, което трябва да се спомене накратко и в контекст, е, че според изводите от този анализ, реалната бройка на книгите и периодиката е 2969 тома, а не посочените в изданието 2670. Периодиката възлиза на 508 т., а монографиите и справочниците – на 2461 т.⁴⁰ Доколкото е известно специалният шкаф с тези издания е бил разположен в кабинета на главния библиотекар.⁴¹ Тази бройка едва ли се е запазила до наши дни поради следните фактори: динамиката на библиотечния фонд; увреждане на

книжните носители; прекаталогизиране, повреди, причинени от нанесените върху библиотеката щети през Втората световна война и др. Към момента не са известни сведения за историческата съдба на библиотеката след обработката през 1915 г. Информация, необходима за целите на едно по-мощно проучване би могла да фигурира във фонда на Националната библиотека след 1944 г., съхраняван в Централния държавен архив. Преглеждането на монографични трудове, сборници и годишници, посветени на историята и дейността на Национална библиотека също могат да дадат ключово знание по темата. Колкото до емпиричната част на търсенето – библиографският метод остава единствен вариант за изясняване местоположението на книгите. Подходящ образец се явява книга с изобилие от приписки, намерена във фонд 111 (Марин Дринов) на Българския исторически архив – „О кнезу Лазару“⁴², с каталожен номер 1897⁴³. Особеното при нея е, че преди да стане архивен документ, е била в общия фонд. Първоначално дадената сигнатура – Др Г 11/15 – е характерна за периода след 1900 г., в който библиотеката се е помещавала в сградата на ул. „Георги С. Раковски“ № 131, с една-единствена разлика – добавеният пояснение „Др“ пред основния индекс. Сигнатурата Др Г 11/15 (Др – Дринов)

„О кнезу Лазару“,
НБКМ–БИА, ф. № 111,
Марин Дринов, а.е. 367, л. 1

⁴⁰ Пак там, с. 277.

⁴¹ Йорданов, Велико. История на Народната библиотека..., с. 204.

⁴² Руварац, Иларион. О кнезу Лазару. Нови Сад: Српска штампарија дра Светозара Милетића, 1887. 427 с.

⁴³ Каталог на библиотеката „Марин С. Дринов“, с. 185.

е първостепенен знак за разпознаването на Дринови томове. Според инвентарните книги в годините до 1939 г. това сигниране би означавало: Г (лавица Г); 11 (стая 11); 15 (пореден номер на книгата). Такива са сигнатурите и в печатния каталог.

В работната практика с колекциите от редки руски⁴⁴ и редки български книги често се срещат екземпляри, в които фигурира този индекс. Все още не е ясен точният период, в който е дадена по-новата сигнатура на въпросната книга – I 6410. Към днешна дата с нея е отбелязан фишът в служебния каталог на НБКМ, което означава, че Дриновите книги са получили новите си сигнатури след нанасянето в новата сграда на Народната библиотека през 1946 г. Вероятно по това време са разпределени между общия фонд и сбирките с редки, ценни и старопечатни книги. Досегашните опити за търсене на заглавия в COBISS /OPAC не се увенчават с успех. Причините за това биха могли да се коренят във физическата им липса, но, от друга страна, търсените томове може да се съдържат в сегменти от фонда, които не са преминали ретроконверсия. За да се потвърдят тези хипотези, би следвало да се извърши синхронизирано търсене в електронния и фишов каталог на всяко описание от Дриновия каталог. Потенциалните хранилища, където вероятно са разпределени томове от Дриновата колекция са: общият фонд и колекциите на отдел „Ръкописи и старопечатни книги“. Това очертава двата основни аналогови източника, в които заглавията трябва да бъдат търсени паралелно – служебния каталог и каталозите на редките книги, намиращи се в Специализирана читалня № 1 „Проф. Марин Дринов“.

В заключение може да се каже, че книжовното наследство на Марин Дринов е езиково разнообразна представителна извадка на неговите научни интереси. Те са свързани с историята, езика, културата и фолклора на България, Русия и други славянски държави. Събирана е в границата на две епохи от различни краища на Европа, в кризисни за бъдещето на българската държава времена. Това я прави ключов и автентичен документален масив, до който всеки съвременен учен би трябвало да има достъп. В идеален вариант Дриновата библиотека би била запазена в целостта си до днес – изрядно каталогизирана и достъпна за всеки. Както често се получава обаче, вместо това налице е трудоемка изследователска задача, в която няма гаранция за пълен успех поради специфичната съвкупност от исторически, институционални и човешки фактори.

Източници

Величкова, Цветана. Дигитален архив Марин Дринов – резултати и перспективи. – В: *Списание на Българската академия на науките*, 2014, бр. 2, с. 30–35.

Сестримски, Иван. Библиотеката на проф. Марин Дринов: 125 г. БАН. – В: *Читалище*, 1994, кн. 9–12, с. 6–7.

---

⁴⁴ Книгите на руски преобладават спрямо всеки друг език.

Мерки за опазване на фондовете по време на Втората световна война

Англо-американските бомбардировки и унищожаването на сградата и част от фондовете на Библиотеката

Анелия Вълчева

Measures for protection of Library fonds during World War II Anglo-American bombardments and the destruction of the Library building and part of its collections

Anelia Valcheva

Summary

This paper presents an excerpt from an unpublished work. It discusses the dramatic moments in the history of the National Library “St. St. Cyril and Methodius” following the Anglo-American bombings during World War II.

Key-words: St. St. Cyril and Methodius National Library, Anglo-American bombardments, World War II.

При създадената напрегната международна обстановка след започването на Втората световна война¹ ръководството на Библиотеката се замисля за опазването на библиотечния имот. Започва най-тежкият период от историческото ѝ развитие. Библиотечният колектив е поставен пред сериозни изпитания, които издържа с героични усилия. За съжаление проявените в началото на войната грижи от страна на директора на библиотеката не продължават докрай и извънредно ценни книги и архивни материали стават жертва на англо-американските бомбардировки през 1944 г.

Ръководството на Библиотеката неколкратно повдига въпроса пред Министерството на народното просвещение за евакуацията на книжовното имущество – какви мерки да вземе, откога и как да се определи моментът на сериозната опасност, като се има предвид, че тя може да настъпи внезапно. Колебае се да вземе решение, тъй като ако се изнесат материалите, те ще бъдат неизползваеми от читателите за неопределено време. Ето защо то смята, че най-подходящо ще бъде да се отпуснат средства за построяване в двора на библиотеката на специално подземно хранилище. От Министерството се обръща внимание, че това място не е

---

¹ Откъс от непубликувания труд на Анелия Вълчева „Развитие на Народната библиотека в София през периода 1924–1944 г.“. Вж. и **Вълчева**, Анелия. Ръководни лица в Народната библиотека, Библиотечен комитет, щат и състояние на кадрите в периода 1924–1944 г. – В: *Библиотека*, 2018, бр. 2, с. 143–160.

запазено от нападения и че трябва да се потърси подходящо помещение в провинцията. То изтъква, че директорът трябва да прояви самоинициатива и да прецени, че отговорността за по-нататъшното забавяне на евакуацията пада главно върху ръководството на Библиотеката. На 5 октомври 1939 г. директорът Р. Райчев представя план за изнасяне на библиотечния имот във вътрешността на страната. В Министерството започват обсъждания за евакуирането на културните институти, но не се вземат никакви решения, за да не се създават „безпокойство и тревога сред обществото“². С най-голяма неохота и с доста трудности Министерството отпуска само минимална част от исканите средства, необходими за евакуацията на имота на Библиотеката.

През м. април 1941 г. Министерството нарежда да се изнесат само най-ценните сбирки и то не във от София. Ръкописната, старопечатната, ориенталската и архивната сбирка са поставени в сандъци и пренесени в сутерена на Първа девическа гимназия в София. Всички материали предварително са увити в амбалажна хартия или във вестници. Но в края на годината, пак по нареждане на Министерството, те биват върнати в Библиотеката, разопаковани и подредени по местата.³ Няма сведения кои са причините за настъпилото самоуспокоение, когато книжовният фонд никога по-рано не е бил така застрашен от въздушни нападения.

През 1942 г. по устно нареждане на Министерството същите сбирки наново са върнати в гимназията. А през 1943 г., след зачестилите бомбардировки над столицата, са дадени указания „да се вземат мерки за запазването и на останалата част от библиотечния имот, но това да се извърши така, че да остане незабелязано за обществото“, а читалните да се затворят под предлог, че в Библиотеката се правят някои преобразования. С това Министерството смята, че е изпълнило своя дълг и не се замисля как и с какви средства ще бъде изпълнена неговата заповед. Оттук нататък започват тежките грижи на ръководството на Библиотеката само да се справя с огромните трудности за намиране на подходящо място за евакуация. Липсват средства за закупуване на сандъци, а тяхната цена, поради усиленото търсене, неимоверно се повишава. Необходими са около 250 000–300 000 лв. След дълги настоявания Министерството на народното просвещение отпуска едва 25 000 лв. При това положение не може да се мисли за евакуация на Библиотеката извън София.

---

² Писмо до МНП от 20.VI.1939 г. и отговора до Народната библиотека (НБ) от 21.V.1939 г.; писмо на НБ до м-ра на народното просвещение от 20.IX.1939 г. с резолюция от 26.IX.1939 г. – **ЦДИА**, ф. 177, оп. 2, а.е. 967, л. 59–62. Тъй като отговорът на Министерството се забавя, Р. Райчев прави постъпки за пренасянето на книжовното имущество в зданието на Българската народна банка. Писмо № 1890 от 7.IX.1939 г. до управителя на БНБ. – Из „Изложение на мерките, които се взеха за запазване на Народната библиотека от въздушни нападения през периода 1939–1944 г.“ на Р. Райчев до Народния съд. 23 с. и приписка от неговата съпруга Мария Райчева. 2 с. – **НБКМ–БИА**, ф. 35, а.е. 1205.

³ Писмо до МНП от 2.XII.1941 г. и отговор до НБ от 4.XII.1941 г., писмо на НБ до М-вото от същия ден, с което го уведомява, че ще бъде отворена читалнята. – **ЦДИА**, ф. 177, оп. 2, а.е. 1301, л. 17–20; доклади на К. Мутафов от 9.I.1941 и от 20.IX.1941 г. – **ЦДИА**, ф. 177, оп. 2, а.е. 1303, л. 14–15, 36–37; **Панайотов**, Ив. Български исторически архив при Държ. библ. „В. Коларов“. – В: *Изв. на Държ. библ. „В. Коларов“ за 1954 г.*, 1956, с. 102. Вж. и цит. изложение на Р. Райчев.

След направените проучвания от експерти се установява, че сградата на новия склад има четири бетонни плочи, подсилени с множество прегради и железни греди и при наличните възможности най-добре ще бъде фондът да се нареди плътно в първите два етажа, да се зазидат прозорците и вратите. Водопроводът, който води до книгохранилището, да се прекъсне. Планът е приведен в изпълнение само от служителите на Библиотеката за три седмици. Така от февруари 1943 г. Библиотеката е затворена за читателите. Част от служителите получават и обработват депозита и новонабавените книги и списания и редактират „Български книгопис“, а останалите са командироваани в Министерството на народното просвещение.

На 10.I.1944 г. книгохранилището е ударено от разрушителна бомба, но книгите остават под бетонните плочи. След бомбардировката служителите, както и голяма част от жителите на София, заминават с близките си по различни селища в страната. Директорът както през време на самата бомбардировка⁴, така и след нея, остава сам в Библиотеката. Но дори и след като част от персонала се завръща, задачите по опазването на книжните фондове се изпълняват с много затруднения, защото от всичко 21 души служители, 17 са жени и 4 мъже, от които един болен и двама мобилизирани. Директорът участва непосредствено, а Иван Панайотов – главният библиотекар, поема цялата грижа върху себе си през време на отсъствията на директора по болест.⁵ Р. Райчев полага големи усилия да разреши въпроса за транспорта с молби от министър на министър, но без резултат. „Онези учреждения, които притежаваха собствени камиони, лесно се справиха. Те имаха възможност да изнесат дори покъщинната на чиновниците си, дори фикусите им, а за Народната библиотека камион нямаше!“⁶, пише в изложението си той. Тогава, когато Министерството на народното просвещение изцяло изоставя Библиотеката, благодарение на една щастлива случайност по-голямата част от имуществото е запазено за поколенията. Близки хора на една от служителките (Вера Григорова)⁶ снабдяват Библиотеката с безплатна работна ръка (около 40 души) от трудовите войски. От 3 февруари започва работата по разчистването на развалините и разбиването на бетонните плочи, под които е затиснат библиотечният фонд. Част от книгите са пострадали – подвързията изпокъсана. Доста са повредени стенните карти. При много тежки условия книгите са извадени из развалините и пренесени мокри в сутерена на Съдебната палата. Там са пренесени и всички екземпляри от изданията на Народната библиотека. Групата от трудоваци по разчистването и товаренето на книгите на камионите се ръководи от Ив. Панайотов, а групата от служители на библиотеката по нареждането на книгите в Съдебната палата се ръководи от Ана К. Христова.⁷

⁴ При въздушната тревога с него остава само огнярът Харалампи Василев. – Вж. посочената прибавка на М. Райчева към изложението на Р. Райчев.

⁵ Част от посочените тук факти за състоянието на Библиотеката през този период са по спомени на д-р Ив. Панайотов (ръкопис) и статията му Изпитанията на Народна библиотека от англо-американските бомбардировки през 1944 г. Спомен. – В: *Библиотекар*, 1958, № 11, с. 60–64.

⁶ Братът на Вера Григорова, който е на работа в Министерството на войната. – Вж. посоч. изложение на Р. Райчев.

⁷ По спомени на А. К. Христова.

Към 23 февруари при най-тежки условия и големи студове работата по пренасянето е почти привършена. От бомбардировките и бързото и небрежно пренасяне много книги са повредени, на много книги са изпадали цели коли, но все пак са спасени. В сградата на Библиотеката остават още дубликатите на българските книги до 1937 г., всички дребни публикации (афиши, позиви, „отворени писма“, бюлетини и пр.), събрани от създаването на Библиотеката насам, цялата конфискувана марксистическа и нелегална комунистическа литература и голяма част от справочната литература, библиотековедската и библиографската, чуждестранната литература, набавена през 1942–1943 г., Румелийският архив, известна част от турските документи, голяма част от служебните архиви на Библиотеката.⁸ По сведенията в изложението на Р. Райчев и по спомените на д-р Ив. Панайотов офицерът, отговорник на трудоваците, отказва да ги пренесе, понеже не са подвързани и ще се разпокъсат. Искането му да бъдат поставени в сандъци не е могло да бъде изпълнено. Сандъци нямало. Не успяват настойчивите опити на директора да прибере поне каталозите на Библиотеката в скривалището на близката сграда на Българската земеделско-кооперативна банка – мястото е взето, но от Дирекцията на железниците. Още по-големи трудности започват при търсене на ново превозно средство. „Директорът на Народната библиотека да се справя сам, да прави каквото може, Министерството камион няма“, отговаря на молбата на директора министърът на народното просвещение проф. Б. Йоцов. Пак благодарение на частни лица (не от културния фронт, а от Министерството на благоустройството) се намират превозни средства. В Съдебната палата са прибрани сандъците с ценните книги, ръкописи и архиви от Първа девическа гимназия, но за останалото имущество в сградата на Библиотеката още не идва ред.⁹

След бомбардировката над София на 15.III.1944 г., когато са хвърлени за първи път запалителни бомби, животът в столицата – без вода и осветление, е напълно разстроен. Започва масова евакуация на населението и на учрежденията.

Директорът на културния отдел при Министерството на народното просвещение Ст. п. Василев посетил Народната библиотека и Съдебната палата, одобрил направеното и дал нареждане да бъдат изнесени справочниците и каталозите, а за служителите на Библиотеката да се намерят помещения във от нея. Това нареждане не се изпълнява веднага. Част от библиотечните служби се настаняват в музея „Иван Вазов“ (канцеларията и ръкописно-документалните отдели), а останалите – *Депозит*, *Книгопис* и *Обработка* – в апартамента на

⁸ **Боров**, Т. Доклад на директора на Народната библиотека в София за дейността на същата от 9.IX.1944 г. до 9.IX.1946 г. до м-ра на информацията и изкуствата. – В: *Год. на Бълг. библиогр. институт Елин Пелин*, 1, 1948, с. 626–627. Същите сведения и в: **Панайотов**, Ив. Из дейността на Народната библиотека. 9 септ. 1944–9 септ. 1947 г. – В: *Год. на Бълг. библиогр. институт Елин Пелин*, 1, 1948, с. 644–645; вж. и **Боров**, Т. Час по-скоро трябва да бъде завършена сградата на Народната библиотека; Книжовният имот застрашен от унищожение! – В: *Бълг. книгопис*, 1945, № 4, с. 3; **НБКМ–БИА**, ф. 35, а.е. 355, л. 255.

⁹ Вж. посоч. изложение на Р. Райчев.

Пренесени книги на НБКМ
след бомбардировките в новата ѝ сграда
и сигнирането им

Библиотеката на ул. „Аксаков“. На 27 март директорът е извикан от министър Б. Йоцов, който нарежда веднага да бъдат изнесени каталозите, а персоналът – евакуиран.

Едва тогава директорът на Библиотеката вижда ясно реалната опасност и всичката сериозност на въпроса за евакуирането на персонала и останалото имущество. Обаче трудностите по намиране на превозни средства и на подходящи сгради в по-близките селища се увеличават още повече. Околните селища са вече заети от евакуирани учреждения.¹⁰

Докато тези въпроси се уреждат, става бомбардировката на 30 март с.г., при която зданието на Библиотеката е окончателно разрушено и опожарено.¹¹ Освен гореизброените ценни книжни и архивни фондове, напълно унищожени са и каталозите. Продължителните огромни усилия на колектива да подготви този важен справочен апарат, разкриващ фонда на Народната библиотека в различни аспекти, отиват напразно. Каталозите изгарят в деня, определен за тяхното евакуиране – изнесени до входната врата, за да бъдат закарани в Съдебната палата с отпуснатия

¹⁰ Затова ръководството прави опити за евакуацията чак в с. Върбовка, Севлиево, родното място на д-р Б. Недков. Вж. посоч. изложение на Р. Райчев.

¹¹ На 30 март сутринта Р. Райчев научава от Панайот Савов, че е издействал да бъде отпуснат камион от Общината, но вече е късно. Вж. посоч. изложение на Р. Райчев.

от Общината камион. Оцелява само азбучният каталог на българските списания, който е изнесен на 15 март лично от пазителката Елена Стоянова, без знанието на директора и поставен в помещението на ул. „Аксаков“. Изгарят и всички мебели, инвентара, книговезницата и книговезските материали. *И това, което оцеля от книжния имот на Библиотеката, което бе нахвърлено като щепеница в няколко зимни дни от трудоваците на камиони, и то остана само куп напечатана хартия. Библиотеката бе безвъзвратно унищожена.*¹²

Към 22 и 23 април останалите в Библиотеката служители са евакуирани в с. Долни Раковец, Софийско. „Първото нещо, което направихме тогава – пише д-р Ив. Панайотов – беше да се осигури редовното получаване на депозита. За целта бяха изпратени многобройни писма до печатниците в цялата страна да отправят депозита до с. Долни Раковец.“¹³ В продължение на пет месеца се извършва само обработката на получаваните печатни издания и подготовката на „Български книгопис“. Така Девети септември завари Народната библиотека с десетина души служители в изпълнение само на част от основните ѝ функции – архив на българската книга.

Загубите на Народната библиотека и за българския народ са невъзвратими. На самоотвержената и предана работа на десетината библиотечни служители нашето поколение и бъдещите поколения дължат дълбока признателност за опазването на по-голямата част от нейното книжовно богатство.

---

¹² **Боров**, Т. София без библиотеки. – В: *Отеч. фронт*, № 45, 1944.

¹³ **Панайотов**, Ив. Изпитанията на Народната библиотека..., с. 63. Вж. и спомените на А. К. Христова в: *Кирил Христов*, Димитър Бояджиев и Теодор Траянов в спомените на съвременниците си. София, 1969, с. 161–163.

Съхранение и експониране на пергаментни ръкописи

Красимира Александрова, Искра Цветанска

Storing and displaying parchment manuscripts

Krasimira Aleksandrova, Iskra Tsvetanska

Summary

Recommendations are presented for the preservation and storage of documents written on parchment. The reasons for breaking the parchment manuscripts have been analyzed. Different lesions of permanent documents were examined in preventive conservation and restoration. It has been pointed out that historically valuable parchment manuscripts are very sensitive to heat and relative humidity. It is necessary for different terms in relation to the preservation of these special documents.

Key-words: parchment manuscripts, heat, relative humidity, restoration, conservation.

Родината на пергамента е град Пергам в Мала Азия, където той е известен още от предхристиянско време. Този материал е по-здрав от папируса и от хартията и, както би могло да се очаква, в сравнение с тях е много по-устойчив на продължителна употреба, защото е приготвен от животинска кожа. Като материал за писане се използва от VIII в. до втората половина на XIV в. Според преданието „за да се умножат по брой ръкописите в Александрийската библиотека и да надмине по ученолюбие пергамския цар Евмений, египетският властелин Птоломей II забранява да се изнася папирус в други страни“. Именно тази забрана става причина в малоазийския град държава Пергам да влезе в употреба новият писмен материал – пергаментът, който господства повече от 10 века.

В началните години този материал се нарича дифтера (гр.) или мембрана (лат). По-късно получава и други имена: *pergamediphtera* (гр.), *cartapergamena* (лат.), *cartamembranasea* (итал.) и др. Пергаментът се изработва от кожи на овни, кози, телета, антилопи, сърни, зайци и др. животни. Пергаментът, като основа за нанасяне на текст, се използва във вид на свитъци, а по-късно – във форма на тетрадка, на кодекс и на книга.

Технологията на приготвяне на пергамента се състои в освобождаване на животинската кожа от космената покривка и мастната тъкан, чрез специална обработка с разтвори на гасена вар и пепел. Следват операциите на сушене и опъване на дървена рамка, гланциране, посредством камък, кост или пемза. Окончателната обработка на пергамента зависи от изискванията и предназначенията. Ако е ну-

жен бял и безупречен материал за писане, изсъхналата кожа се подлага на допълнителна обработка – избелване и обезмасляване с варна вода. А ако е необходим пергамент за миниатюри, кожата се дообработва с талк. На всеки пергаментов лист могат да се различат две части: лицева (гладка) и опакова (грубо зърнеста) страна. Поради високите цени на пергаментата и поради отличната му здравина средновековните книжовници са го предпочитали заради възможността за многократно използване. Свойствата на пергаментата: здравина, белота, еластичност, дълготрайност, се дължат преди всичко на високата алкалност, създадена при обработката, която здраво се задържа в кожата и представлява бариера за разпадане на органичните вещества.

Пергаментът е силно хигроскопичен и може да адсорбира неограничено количество влага. Например, при относителна влажност 40% пергаментът поема влага от въздуха до 10% от сухото си тегло. При увеличаване на относителната влажност на въздуха от 40% на 80% поетата влага вече надвишава 30%. Адсорбцията и десорбцията на влага при неподходящи условия на съхранение причиняват силни повреди на различни писмени материали, изписани на пергаментна основа. Те се изразяват във втвърдяване, изсъхване, увеличаване на чупливостта, нагъване и набъбване, а мастилата и багрилата, използвани за написване и рисуване на букви, заглавки, винетки и миниатюри, започват да избледняват, да се лющят и разпращават.

Изброените свойства на пергаментата се определят от съставната част на кожата – колагена, който спада към нишковидните белтъчни вещества.

От голямо значение за пергаментата, като носител на информация, е хидратационната влага.

Причини за разрушаване на пергаментните ръкописи

Факторите, които влияят върху устойчивостта на пергаментните ръкописи, обикновено се разделят на вътрешни и външни. През вековете пергаментът е доказал, че е изключително дълготраен и издръжлив носител на информация. Много ръкописи днес са запазени в отлично състояние, почти без никакви признаци на стареене, сякаш времето за тях е спряло. Затова с основание може да се твърди, че пергаментът е един от редките материали, при които естествените процеси на стареене са много бавни, а в повечето случаи вредите са от външен произход.

За съжаление, повечето щети са нанесени от хората поради тяхното невежество и невнимание. С времето най-често срещаните поражения са от механичен характер. Разкъсванията по краищата и гънките са резултат от честа и небрежна работа, но те не причиняват допълнителни промени в структурата на материала. Третирането при реставрацията е повече или по-малко с козметичен характер и намесата не винаги е наложителна.

Пергаментът изисква стабилни условия на околната среда. Промяната на влажността, независимо от източника ѝ, от въздуха или от други места, води до деформации, като подуване, разширение, свиване, промяна на непрозрачността, гъвкавост и форма. Важно е да се осигури постоянна относителна влажност в хранилищата, в които се съхраняват пергаментните ръкописи, за да се избегнат деформации.

Във влажна среда пергаментът абсорбира прекалено големи количества вода, което води или ускорява физическите и химическите процеси. Изложени на повишена влажност и малко по-високи температури, всички органични материали, особено тези от животински произход, развиват плесен, което причинява гниене и петна. От друга страна, запазени в прекалено суха среда пергаментните ръкописи изсъхват и стават крехки и чупливи.

Честите микроклиматични изменения в хранилищата, както и транспортирането им до помещения с различни условия, могат да причинят увреждания, водещи до микропукнатини на повърхността, които пораждат разхлабване на цветни слоеве и слоеве от букви.

- **Промени в относителната влажност.** Водят до промяна на формата на пергаментата, особено ако движението се ограничава от рамка или се монтира в определени части на обекта, което води до неравномерно изкривяване. Това изкривяване може да доведе до пълна деструкция и дестабилизиране на всички пигменти, прикрепени към пергаментата. Ниските нива на влажност могат да доведат до изсушаване на пергаментата.

- **Прекомерна влага.** Директният воден контакт и прекомерната влага в околната среда причиняват структурни проблеми за пергаментата, включително разширяване, обезцветяване, промяна на повърхностни покрития, желатинизация и преместване на влакната.

- **Кислород.** Атмосферният кислород реагира с химическия състав на пергаментата, който впоследствие променя физическите му свойства във времето.

- **Мухъл.** Пергаментът е силно податлив на мухъл, който се явява вероятна последица от увреждането му от водата, особено когато не настъпи изсушаване в рамките на 48 часа от първоначалния контакт с водата.

- **Топлина.** В случаите, когато се надвишават идеалните условия за съхранение, може да се увреди на колагеновата структура и да се стигне до необратимо свиване и промяна на повърхностните материали в пергаментните обекти.

- **Излагане на светлина.** По-ниската дължина на вълната и ултравиолетовата светлина водят до разпадане на колагеновата структура и фотодифриране, обикновено причинявайки пожълтяване на пергаментата. Пергаментът, изложен на ултравиолетова светлина, може да има и фотохимична реакция, която го прави чуплив.

- **Обезмасляване и ронливост.** Прекалените огъващи или химически промени в пергаментата могат да доведат до загуба на пигмент и текст.

- **Лошо съхранение.** Пергаментът, придържан към твърда стойка за съхранение, не е в състояние естествено да се разширява и свива. Подобна непрепоръчителна техника на съхранение често води до разкъсвания, перфорации и загуби. Пергаментът, съхраняван в нерегулирана среда, е по-податлив на щети.

Съгласувана среда за съхранение и експониране на пергаментните ръкописи

Правилната среда за съхранение подпомага предотвратяването на структурни, химични и екологични промени, които засягат дългосрочното запазване на пергаментните ръкописи. Трябва да се вземат в предвид физическите показатели на кон-

кретния пергаментен обект, включително състоянието му, възрастта, историята на съхранение и употребата му. Осветените ръкописи и композитните пергаментни обекти, които могат да включват уплътнения и ленти, се нуждаят от допълнителни грижи за съхранение. Съгласуваната среда за съхранение е от решаващо значение за дългосрочната стабилност на пергамента, особено що се отнася до промените във влажността, температурата и другите фактори на околната среда.

Микросредите са по-евтини начини за осигуряване на условия за съхранение на пергамент, в случаите когато външните условия не са подходящи за това. Пергаментите, чувствителни към влага, могат да се съхраняват в сандвич от плексиглас, като се вмъкне пергаментът между два листа акрил и се залепи от всички страни. Пергаментът може да се съхранява и в пликове, изработени от полиестерни листове.

За дългосрочно съхранение на органични материали като пергамент, идеалният температурен диапазон е 10–15°C при относителна влажност 30–50%, за да се възпрепятства забележимото гъбично или микробно израстване. Необходим е анализът на проблеми, свързани с различните възрастови състояния на пергаментта, както и анализ на проблеми, предизвикани от състава на документите, особено по отношение на мастилата и оцветителите. Идеалната среда за съхранение, показване и експониране е без кислород, тъй като кислородът реагира с колагена с течение на времето, което води до повишаване на крехкостта на пергамента. Опаковките за съхранение и показване без кислород се пълнят с инертен газ или се използват кислородни абсорбери, както и с химическо вещество, което реагира като абсорбент, ако в уплътнението изтече някакъв кислород.

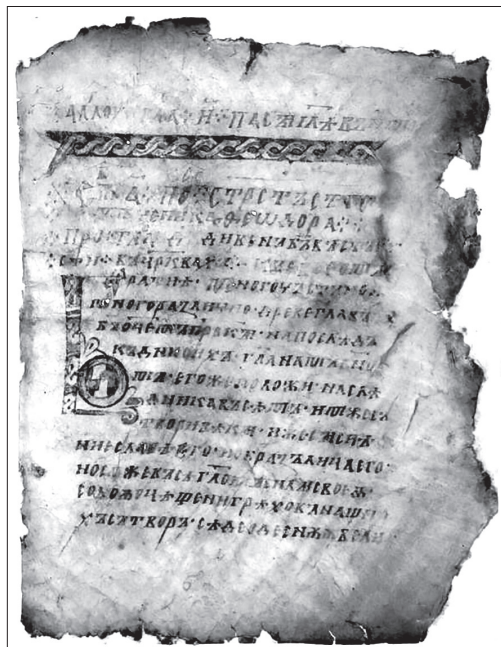
Въпреки, че пергаментните документи обикновено са по-стабилни от хартиените документи, е необходимо да се полагат специализирани грижи за тях.

- Мастилата, пигментите и боите се намират на повърхността на пергамента, т.е. те не могат да потъват, тъй като пергаментът няма влакна. Това означава, че мастилата лесно могат да се разхлабят и лесно се отстраняват от естествените масла в кожата при обработката на документа. Поради това винаги трябва да се ползват памучни ръкавици и да се избягва ненужното докосване на документа.

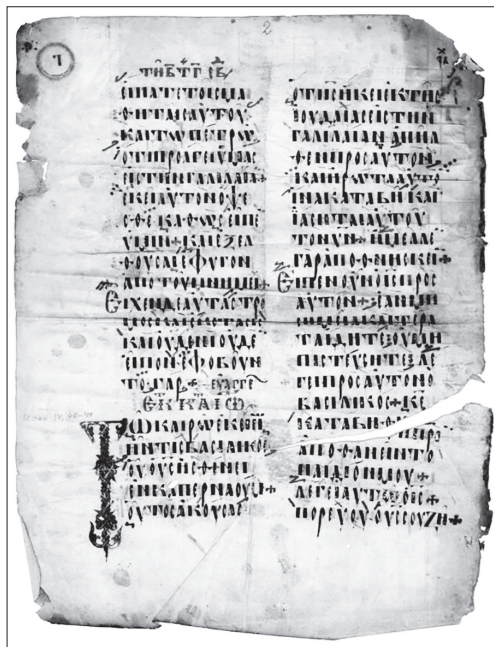
- Пергаментът е хигроскопичен, което означава, че той абсорбира, задържа и освобождава влагата, за да си осигури баланс с околната среда. В резултат на това пергаментът е много чувствителен към висока влажност и може да се деформира напълно, да се огъне и изкриви. Ако бъде изложен на прекомерно количество вода, например при наводнение, пергаментът ще стане желатинизиран. Излагането на топлина в допълнение към високата влажност ще доведе до свиване на пергаментта. Ниската влажност ще доведе до изсушаване и изкривяване на пергамента, което е особено притеснително, ако такива обекти се наложи да бъдат експонирани.

- Промяната на цветовете и текстурата върху листа пергамент е естествена. Пергаментът не трябва да лежи абсолютно плосък, тъй като това причинява стрес на документа и възможни щети. Навитите, сгънати или смачкани пергаментни документи не трябва да бъдат принудително отваряни. Опитите за отваряне или изравняване на такива документи без помощта на обучен консерватор могат да доведат до разкъсвания и разслояване.

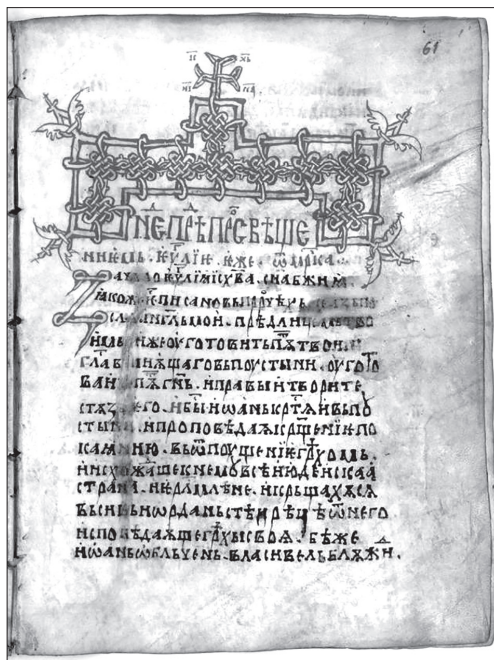
- Всички пергаментни документи трябва да се съхраняват в папки и кутии без

Енински апостол от средата на XI в.

Евангелие, фрагмент от X в.

Добрейшово четириевангелие
от първата половина на XIII в.Банишко четириевангелие
от края на XIII в.

киселина. Единичните пергаментни листа трябва да се съхраняват в отделни архивни пликове. Ако даден елемент не е в състояние да лежи равномерно и трябва да бъде поставен в плик, вместо това той трябва да бъде поставен в плитка кутия.

- Малките вълни, които се образуват при разширението или свиването на пергаментната повърхност са нормални. Свързаните с пергамента елементи трябва да се съхраняват в отделни кутии.

- Като препоръки при съхранение и експониране трябва да се има в предвид, че пергаментът не трябва да се придържа към твърда основа, поради способността му да се разширява и свива. Пергаментните документи изискват значителна подготовка за експониране, включително осигуряването на надеждна защита от ултравиолетовите лъчи и от температурните колебания.

- Рисковото ниво включва най-вече следенето на относителната влажност като най-важният фактор за опазването на пергамента. Документите, които са съхранявани в постоянно регулирана среда, обикновено остават в стабилно състояние.

- Поддържането на регулирана среда за съхранение предотвратява растежа на плесените. Променливата среда, лошото съхранение, плесените или насекомите могат да доведат до необратими щети по пергамента. Масилата и пигментите могат да се спукат и да се отлепят в резултат на разширяване и свиване, причинени от колебания на температурата и относителната влажност. Както при хартията, железно-галовите мастила могат да избледняват и да изгорят пергамента.

- Въпреки чувствителността към условията на околната среда цялостният пергамент е доста стабилен. Много пергаментни документи, които са на стотици години, остават в добро състояние. Някои техники на обработка, използвани през XIX в., създават по-малко стабилен продукт; обаче някои могат да бъдат твърди, слаби и/или сиви на цвят в резултат на гипс, образуващ се в пергамента (химична реакция между сярна киселина и калциев карбонат).

- Пергаментът в добро състояние варира в цвят от бледо сиво до силно бяло; тъмносив или мръсен външен вид може да показва наличието на гипс.

Дезинфекция, дългосрочно съхранение и експониране, чрез статичните атмосфери „Аноксия“

Пергаментните документи са силно податливи на аеробен и анаеробен гъби-чен и бактериален растеж. Контролът на протеиновите материали изисква особено внимание, защото аеробните микроорганизми могат да повредят повърхностите и слоевете на тези материали, като ги покриват с неприятни петна. Анаеробните бактерии произвеждат протеолитични ензими, причиняващи деполимеризация на колагена, като по този начин се загубват физическите характеристики или настъпва пълна деструкция на документите. Ето защо дезинфекция и/или дългосрочно съхранение в безкислородна среда на уязвими материали, каквито са пергаментните документи, е една подходяща алтернатива.

През 2016 г. е направено проучване от Axelsson и Larsen, с цел подобряване на диагностичните инструменти за практическото опазване и съхраняване на пер-

гаментни документи на макроскопско, микроскопско и молекулно ниво под въздействието на топлината. Деградацията е оценена на макро ниво чрез измерване на промените в цвета, на микро равнище чрез измерване на температурата на свиване, както и чрез извършване на визуална оценка на морфологията на влакната и определяне размера на увредените влакна, и най-накрая – на молекулярно ниво, където аминокиселинният анализ се използва, за да се разкрият промените, настъпили в окисления колаген. Проучването и анализите още веднъж показват, че топлината води до значителни промени в цвета, до намаляване на хидротермичната стабилност, както и до промени в състава на аминокиселината, т.е. исторически ценните пергаментни ръкописи са много чувствителни на топлина и това трябва да се съблюдава при съхранението и опазването им.

Източници

Axelsson, K., Larsen, R., Sommer, Dorte V. P., Melin, R. Degradation of Collagen in Parchment under the Influence of Heat-induced Oxidation: Preliminary study of Changes at Macroscopic, Microscopic and Molecular Levels. – B: *Studies in Conservation*, vol. 61, 2016, 1, с. 46–57.

Caring for your collections: Parchment documents (PDF). State Library of Queensland. Retrieved April 13, 2016.

Haines, Betty. Parchment. Leather Conservation Center.

Hingley, Mark. Success in the Treatment of Parchment and Vellum using a Suction Table. – B: *Journal of the Society of Archivists*, 2001, 22 (1), doi: 10.1080/00379810120037513.

Huxtable, Merryl. Tethering the cow – Treatment and display of the Sackville Pedigree – a large 16th century heraldic parchment manuscript. – B: *Conservation Journal*, Autumn 2002, 42.

INHERENT VICE: Materials. NEDCC. Northeast Document Conservation Center. Retrieved 23 April 2016.

Maekawa, Shin. Oxygen-Free Museum Cases (PDF). The Getty Institute.

Parchment. Preservation Self-Assessment Program. University of Illinois Libraries. Retrieved 23 April 2016.

Quandt, Abigail. Recent Developments in the Conservation of Parchment Manuscripts. – B: *The Book and Paper Group Annual*, 1996, 15. Retrieved 15 April 2016.

Ritzenthaler & Nicholson. A New Era Begins for the Charters of Freedom. National Archives and Records Administration. Retrieved 15 April 2016.

Възстановяване на художествени произведения по метода на класическата реставрация

Радостина Ценкова, Веска Лашева

Instauration on artistic works by the methods of classical restoration

Radostina Cenkova, Veska Lasheva

Summary

The preservation and restoration of artistic works on paper aim to preserve, restore and approximate the original condition of the objects by isolating or removing the harmful factors. Precaution is the most accessible and secure way to protect works of art is often neglected. Failure to comply with the established norms of maintaining a climate conservation regime negatively affects the objects themselves. The works of art are of particular socio – cultural importance as an integral part of the cultural life of society. They carry the aesthetic and cultural values of the time they are created. They reflect the stylistic features and the accompanying changes. Any interference can reduce to some extent their authentic value and uniqueness. In poor quality of the paper-base, we encounter problems that require practical experience and skills in the field of restoration.

The presented work on the object, which is a portrait of a beautiful woman, aims to demonstrate by the method of classical (manual) restoration, how it is restored and preserved by a suitable restoration and conservation activity.

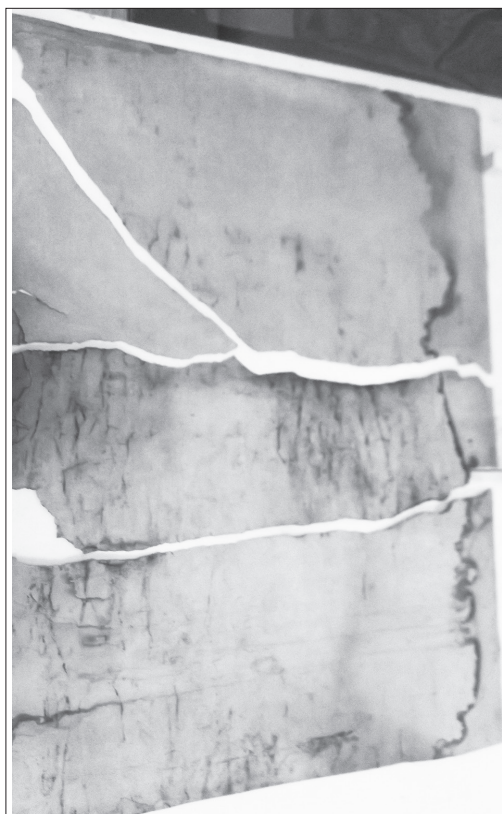
Key-words: conservation, restoration, preservation, artistic works.

Въведение

Произведенията на изкуството са обекти, притежаващи естетическа ценност, които са материални продукти на художественото творчество. За тези от тях, които са били увредени във времето и са претърпели множество разрушения, загуби на фрагменти, е необходимо да бъдат полагани особени грижи за възстановяването и опазването им. Представен е портрет на жена, рисуван върху картон със сух пастел, представляващ картина на неизвестен автор, дошла до нас от края на XIX–началото на XX в., и етапите, които показват начина и техниките, чрез които е била реставрирана по метода на класическата реставрация.

Практическата консервация и реставрация винаги се предхождат от обстойно изследване и документиране на обекта, като целта е да се стабилизира материалната основа и да се прекратят за максимално дълго време по-нататъшните разрушителни процеси.

Етап преди реставрация

Консервационно-реставрационни дейности

При постъпването си за реставрация, картината беше пострадала вследствие на съхранението ѝ по неподходящ начин – навита на руло, силно замърсена, намачкана и разпокъсана на няколко фрагмента. Извършени бяха дейности по дезинфекция, почистване, изправяне на деформациите и като краен етап – монтиране в рамка и под стъкло. Масовата дезинфекция и дезинсекция се осъществява с автоматизирани апарати, осигуряващи висока производствена безопасност на материалите, подлежащи на обработка или чрез поставяне на обекта между хартии, напоени с концентриран дезинфекционен разтвор, а налепите от плесени се отстраняват локално с чист етилов спирт и четка. Първоначалното почистване на повърхностните ѝ замърсявания, които не са проникнали в структурата на хартията се извърши чрез изтриване с гума, със скалпел и с четка. Ефективността и продължителността на тези операции зависят от здравината на хартията, свързващите вещества и техниката на изпълнение. Не се допуска нараняването на повърхностния слой на хартията или засягането на рисунката.

Следващ етап от реставрацията е отстраняването на петна с различен произход, извършващ се локално от обратната страна на картоната – чрез тампониране на избелващ разтвор. Разкъсванията са често срещано механично разрушаване при художествените произведения върху хартия. Нарушената цялост и възстановяването на липсващите части се осъществява по метода на ръчната реставрация чрез подходяща по цвят и дебелина японска хартия. Съединяването на отделните парчета се извърши локално чрез подлепване от обратната страна с японска хартия и по-гъст разтвор на обратимо водно лепило (използвано е пшенично нишесте), към което беше добавена капка нипагин. Нипагинът е вещество, активно подтискащо образуването на плесени и бактерии. При нагриване на нишестената суспензия се получава клайстер. С повишаване на температурата започват да се разтварят нискомолекулните фракции на амилозата и амилопектина. Вискозитетът на разтвора нараства силно, тъй като зърната увеличават обема си, а освен това между тях възникват мицеларни връзки. Клайстеризирането е свързано с промяна както на гъстотата, така и на прозрачността на масата, като настъпва силно сгъстяване и от млечнобяла и леко подвижна тя става прозрачна и гъста. Отделянето на водата (синерезисът) от нишестения клайстер е главният недостатък при неговата употреба. Една от основните причини за бързо отделяне на водата е киселинността на нишестето. Клайстерът от пшеничното нишесте има неутрална реакция и температурата, при която се получава клайстеризиране 72°C .

Етапи по време на реставрация

Представените етапи от извършените реставрационни дейности имат за цел да покажат методите и средствата, използвани по укрепването и възстановяването на картината. Лицевата страна се предпазва със специална финна хартия – микалентна, като се внимава съединяването да бъде правилно, мястото да не се овлажнява прекомерно. Микалентната хартия се произвежда от ликовите влакна от кората на черница, с добавка от египетски памук. Притежава висока якост, ниско тегло и екологична съвместимост на компонентите. Служи за прикрепване на разкъсаните участъци откъм лицето на обекта, така че максимално да съвпадат едно към друго скъсаните парчета,

докато той бъде залепен откъм гърба. След като бъдат подлепени разкъсаните участъци откъм гърба, микалентните лентички се премахват. Целостта на художествените произведения при загуба на част от основата се възстановява чрез попълване с нова хартия, чиито краища се изтъняват, за да се избегне нежеланото удебеляване на местата на спойката. Подбира се максимално близка по цвят и дебелина хартия, така че да може обекта да има завършен цялостен вид.

Използваният в портретната живопис сух пастел е твърде неустойчив материал, тъй като само повърхностно прилепва върху хартията. Механичните разрушения, дължащи се на влиянието на външните фактори се изразяват в разкъсване, изтриване и деформация, а наличието на влага способства за развитието на бактерии и плесени, които намират добра хранителна среда в свързвателите на хартията и пастела. Тъй като водната обработка в случая е недопустима, поради неустойчивостта на използвания материал, с който е нарисуван портретът и петната по повърхността му не могат да бъдат избелвани, се наложи да бъдат ретуширани, за да бъдат максимално заличени. Вследствие на измененията и окислението, протичащи в резултат на естественото стареене и на физико-химичните деструктивни процеси на хартията, развиващи се под действието на външни фактори, като пряка слънчева светлина, влага, температура, въздушна среда, рН на хартиената основа се понижава до 5.5. Ретушите се полагат на сухо, с фино стрит пастел, така че да се получи характерната мекота и приглушена тоналност.

Етап на завършена реставрация

Изводи

Основните изисквания към подбора на методите за реставрация на обекта са:

- да не се променя оригиналният вид на документа;
- реставрационният метод да е обратим;
- използваните реактиви и съответните третириания да са безвредни за хартията и човека.

Задължителното им спазване гарантира дълготрайност при съхранението на художествените произведения като по този начин се запазват и възстановяват разрушените оригинали.

Заклучение

Художествените произведения, като част от националното ни богатство, носят духа, автентичността и облика на миналото, настоящето и бъдещето и са неизменна част от произведенията на изкуството.

Консервацията и реставрацията не са само опазване на паметниците на културата. Те са и средства за възвръщане към нов живот на подобрени или новооткрити паметници на човешкото развитие. Ценното при тези процеси е, че успоредно с това се извършват изследвания за изясняване на структурата, техниката

и материалите на съответните обекти. Така се обогатяват с много допълнения и неопровержими данни другите науки, които изучават културното наследство на човечеството – като история, археология, етнография, изкуствознание и т.н.

Опазването, както на художествените произведения, така и на документалното ни наследство е отговорна задача от страна на професионалистите-реставратори. Задължително е разработването на мерки за тяхното опазване и съхранение. Необходимо е съсредоточаване на усилията за намаляване на щетите, нанасящи поражения върху обекта, подложен на реставрация.

Източници

Горяева, А., Хазова, С. Методы консервации в реставрационных центрах Германии. – В: *Теория и практика сохранения памятников культуры*, вып. 22 (2009), 248 с.

Добруси́на, С. А., Чернина, Е. С. Консервация документов: наука и практика. Санкт-Петербург: РНБ, 2013. 191 с.

Новаков, П., Бояджиев, Ц. Наръчник по лепилата. София: Техника, 1987. 195 с.: с табл., ил.

Плендърлейт, Харолд Дж. Консервация и реставрация на старинни предмети и художествени творби. София: Бълг. художник, 1971. 350 с.: с ил., 24 л. ил.

Прашков, Л. и др. Въпроси на консервацията и реставрацията. София: Наука и изкуство, 1984. 143 с.: с черт., 40 л. ил.

Съйкова, Гинка. Основни методи на консервацията и реставрацията на хартията. София: Нар. библиот. Кирил и Методий, 1990. 267 с.: с ил.

Restaurator, International Journal for the preservation of Library and Arhival material Munksgaard, Copenhagen, 1979.

Императив на теорията на библиографията в Западна Европа през XVIII–XXI в. и разпространението по света на „немската линия“ Историко-културен феноменологичен каркас на информационна ризома

Александра Куманова

**Imperative of the theory of bibliography in Western Europe in XVIII–XXI c.
and the spread in the world of the german line
Historical and cultural phenomenological carcass of the information rhizome**

Alexandra Kumanova

Summary

The actual bibliographic–humanitarian–cognitologic reticular task of the comparative secondary documental morphology consists in the possibility to create in straight and reverse chronological perspective a consecution of notions, used by bibliographers and librarians for fixing the particular bibliographic modes of the information modeling, existing in different cultural traditions, in various languages, in separate regions of the world: a humanitarian bibliography by approach (according the structures of the bibliographic information: 1. Documental; 2. Targeted; 3. Substantial; 4. Aspectual; 5. Functional; 6. Instructive; 7. Organizational).

The observations carried out of the secondary documental rhizomatism of the planet, in which are enrooted the presented classification schemes connected with the genesis of the theory of bibliography in Western Europe during XVIII–XXI c. have a considerable importance not only for establishing the compliance of the history and theory of the bibliography, but also for decoding the cognitologic level of message of distinguished works... The comparative bibliographic studies show, that the profound contact of the Bulgarian renowned bibliographer Todor Borov with the “German line” (G. Schneider: classification of the bibliography /bibliographic indexes/, presented by indication “public function”) in the planetary development of the bibliography through the phenomenon of a bibliographic guide, elaborated on the ground of development and perception of Bulgarian (write in Cyrillic) conceptions for secondary documental field as correlated to the “German line”, examined in its own development during XVIII–XXI c. and as a ground, enrooted also with Anglo-American ideas in bibliography.

The proper “German line” in the development of the bibliographic thought is completely in conformity with the terms, used in the Western European and Central and East European (Czech, Polish, Russian, Bulgarian, Romanian, etc.) bibliographic studies. The “German line” in the development of the classification bibliographic ideas contributes to the formation of the universal secondary documental knowledge and is more cultural than geographical phenomenon.

Key-words: kinds of bibliography, genres of bibliographic indexes, modes of bibliographic activity, types of bibliographic information, genesis of the bibliographic theory in Europe during XVIII–XXI c., “German line” (F. A. Ebert – G. Schneider).

Ф. А. Еберт

Като единна информационна карта на научната библиографска област се конфигурират системно-структурните **класификационни концепции за видовете библиография, библиографската дейност, библиографските указатели, библиографската информация** (*по-нататък: библиографските форми* /поради разглеждането им по логическата формула „понятие–същност–структура на библиографията (библиографската информация) – **форма на библиографската информация** – информационна ризома“), осмислени като семиологично планетарно информационно цяло.

Менталните построения на библиографските форми могат да бъдат наблюдавани в руслото на отделни подходи, създавани от отделни школи в различни страни и региони на света. Те са вкоренени в самата **история на библиографията** и представляват **същински атлас на библиографознанието** (теоретичната мисъл за библиографията, съответстваща на генезиса ѝ и особено на генеалогията на универсалната международна библиография)...

В зависимост от характерните исторически традиции статусът на **библиографската морфология** обезпечава раждането на **когнитологичен компаративистичен начин за синтезирано представяне в единство на многообразните ментални представи за обединяване и диференциация на вторичнодокументалните форми** (*вж: по-горе*), които притежават своя универсална или локална значимост и се намират в различни културолого-феноменологични взаимоотношения...

Разглеждането на библиографските форми по структурите на библиографията (1. Документална; 2. Адресна; 3. Същностна; 4. Видова; 5. Функционална; 6. Съдържателна; 7. Организационна осигурява тяхната съпоставимост и третиране в единство (Куманова, А. 1995–2018) (*вж* посочените предходни публ. на авт. по темата [1–11], в които са дадени детайлните библиографски характеристики на *цит. тук изд.*).

Съпоставителното разглеждане на отбелязаните линии на формиране и осмисляне на библиографските форми отвежда към дълбокия корен на разпространяващото се днес **евро-американско библиографознание** – „немската линия“ в класификационните представи за библиографската реалност.

Към тази линия („немската“) – като към **естествено структурирано вторичнодокументално образуване**, родено в недрата на западноевропейската теоретична библиографска мисъл, която („немската“ линия) в диапазона на полифоничната синтагма на познание на информационно-комуникативната сфера емблематично олицетворява универсалния модел и за фиксирания географски ареал, и за планетарните трансформации на конфигуриране на библиографските форми – се насочва *наст.* изложение.

Основните разклонения на интересувашите ни вторичнодокументални процеси са четири (1–4):

1. Франция – Великобритания – Полша: Разделяне на библиографската всеобобщаваща наука на два отрасъла („историческа“; „техническа“). Обобщена цялостна картина на библиографията като вторичнодокументална научно-практическа сфера и формулировка на принципите ѝ. Спомагателен характер на библиографията във връзка с другите науки. Знание за книгите

Първо уточнение

Трудът на английския библиофил Т. Ф. Дибдин (Dibdin, T. F. /1776–1847 г./), библиотекар в богатата частна библиотека на лорд Спенсър (Spencer), *„Библиографски Декамерон, или Десетдневен приятен курс за миниатюри и предмети, свързани със старинното гравирание, типографията и библиографията“* (1817 г.), става шедьовър на **библиофилската библиография**.

Той представлява **описание на физическите характеристики на инкунабулите и редките ръкописни книги**.

Ще подчертаем, че – за разлика от Франция, където книгосъбирателските традиции са имали винаги широко разпространение сред най-различни слоеве от населението – във Великобритания тези традиции засягат **затворена група частни богати колекционери** (*вж*: многобройните библиографски работи на Т. Ф. Дибдин, голяма част от които са свързани с книжните сбирки на *цит.* библиофил лорд Спенсър, при когото библиографът е бил библиотекар, както се изтъкна).

Едни от основните трудове на Т. Ф. Дибдин са:

– шесттомната *„Библиотека Спенсериана“* (*Bibliotheca Spenceriana* / 1814–1838 г./);

– характерните за английската библиофилска традиция ръководства за **библиофила и събирателя на ръкописи**, излезли от печат през 1841 г. и в началото на XX в. – през 1909 г.

Именно в *цит.* ръководства Т. Ф. Дибдин формулира следните **принципи на библиографията**: главна задача на библиографията е удовлетворяване на потребностите на богатите колекционери на книги, при това библиографията трябва да събужда любов към литературата от миналото, да привлича богатите, добре образованите хора към събиране на книги; библиографията се занимава с описание на физическите характеристики на книгите с цел да определи тяхната стойност; библиографията няма отношение към съдържанието на книгата (библиофилът не чете книгите, главното за него е „да знае какви книги имат стойност и какви не – техните вътрешни и външни достойнства, тяхната рядкост и красота, неповторимите отличителни особености, цената, която може да бъде заплатена за тях от познавачите...“.

Второ уточнение

Трудът на английския библиограф-библиофил **Т. Х. Хорн** (Horne, T. H. /1780–1862 г./) „*Увод в изучаване на библиографията, като предпоставка на обзор на обществените библиотеки на Стария свят*“ (1814 г.; преизд.: 1967 г.) е написан под силното влияние на френските библиографи (**Г. Ф. Дебюр Младши**, **Ж. Ш. Брюне** (*вж:* по-долу) и особено **Е. Г. Пеньо**).

Използваният от автора термин „**библиографска наука**“ (*science of bibliography*), изпълняващ в неговата система функцията на **родово понятие по отношение към видовата диференциация на библиографията**, малко се различава по своя смисъл от въведения през 1782 г. от френския теоретик **Ж. Ф. Не дьо ла Рошел** термин „**библиографска наука**“ (*science bibliographique*). Във втората част на посочения труд на Т. Х. Хорн се съдържа описание на „**библиографската система**“ (системата за класификация на литературата в библиотеките). Тук Т. Х. Хорн формулира „**принципите на библиографията**“, в съответствие с които трябва да се построи дадена (вторичнодокументална) система. Подчертавайки **спомогателния характер на библиографията във връзка с другите науки**, **авторът я поставя на първо място**. Т. Х. Хорн определя библиографията като „**знание за книгите**“ (*knowledge of books*) и счита, че тя трябва да представлява сведения за:

- а) **материалите, от които са съставени книгите;**
  - б) **предмета, обсъждан от авторите на книгите;**
  - в) **степената на рядкост, старинност на книгите и за тяхната действителна стойност.**
- Т. Х. Хорн различава **три вида библиография**: **елементарна** (занимава се с описание на **физическите характеристики на инкунабулите и редките ръкописни книги**); **обща** (към нея се отнасят каталозите и всички онези работи, в които са дадени **описания или поне заглавията на книги с различно съдържание**); **специална** (по определена тема).

Трето уточнение

Следва специално да се изтъкне разбирането на Т. Х. Хорн за определянето на библиографията като „**знание за книгите**“ (*knowledge of books*), във връзка с което тя представлява **сведения за предмета, обсъждан от авторите на книгите** (1814 г.). Именно по предмет на знанието е изведена дихотомията в универсалното знание по съдържание (**1. Естествени науки и технология; 2.**

Обществени науки, образование, хуманитарни изследвания), характеризираща мозаичната концепция за систематизация на знанията, отразени в първичнодокументалния поток чрез библиографски указател – *British humanities index (BHI)* (1915–) – най-старият и актуален универсален вторичнодокументален източник на разпространяваната съвременна международна библиография, състояща се от сродни паралелно структурирани и разпространяващи се издания.

Четвърто уточнение

Подобно на влиянието на трудовете на френските теоретици на библиографията върху работите на английските специалисти (библиофилите Т. Ф. Дибдин и Т. Х. Хорн, в частност), още по-ярко се наблюдава въздействието на френските учени върху изследванията на библиографите в Полша, където в началото на XIX в. се появяват редица разработки по теория на библиографията и книгознание. Тук особено се откроява работата на полския историк Й. Лелевел (Lelewel, J. /1786–1861 г./) „Две книги по библиография“ (1823–1826 г.), намерила подробна и блестяща характеристика в труда на съотечественика му Ю. Корпала (Korpała, J. /1905–1989 г./) „Очерк по история на библиографията в Полша“ (1953 г.).

2. Германия – Русия – България: Библиографията – свод от документи (codex diplomaticus) по история на писмеността, най-сигурният измерител на степента и висотата на писмената култура и дейността; наука. Библиографията в ролята на „услуга на науката“ („чиста“; „приложна“). Обществени функции (развитие на науката и културата; книгосъбирателство). Вътрешна форма на библиографията: библиографски указатели от втора степен; общи библиографски указатели с международен обхват; библиофилски указатели; указатели на инкунабули; общи препоръчителни библиографски указатели; указатели на забранените издания. Макроструктура на библиографията

Разработването на библиографската морфология в Германия е свързано с името на библиотекаря от Волфенбютелската библиотека **Ф. А. Еберт** – библиотекоевед, библиограф и теоретик, сътрудник и секретар на Кралската библиотека в Дрезден.

За класически в библиографознанието се смятат следните *цит.* творби на Ф. А. Еберт: предисловието към най-значителната му работа в областта на библиографията „*Всеобщия библиографски речник*“ (1821–1830 г.); статията „*Библиография*“, публикувана в „*Енциклопедията ...*“ (1823 г.) на Й. С. Ерш (Ersch, J. S.) и Й. Г. Грубер (Gruber, J. G.).

Тръгвайки от позицията, че „библиографията е свод от документи (codex diplomaticus) по история на писмеността, най-сигурният измерител на степента и висотата на писмената култура и дейността (*Подчертаното – от мен. – А.К.*)“, Ф. А. Еберт определя библиографията като **наука, занимаваща се с „познаването на произведенията на писмеността на всички времена и народи като такива...“** (*Подчертаното – от мен. – А.К.*)“. Ф. А. Еберт преодолява превъзнасяните от френските библиографи възгледи за природата и значението на библиографията като всеобобщаваща наука (Ж. Ф. Не дьо ла Рошел, А. Г.

Камю, Е. Г. Пеньо, Ш. Ф. Ашар). Германският теоретик вижда библиографията в ролята ѝ на „служеща на науката“. Той ясно разграничава два подхода на библиографията към книгата: библиографията е продукт на духовната култура като хуманитерна ценност (литературна, научна, философска); библиографията е продукт на материалната култура, заради което има материална ценност. Ф. А. Еберт разделя библиографията на два вида: „чиста библиография“; „приложна библиография“.

Чистата библиография се отнася до съвкупността от произведенията на писмеността. Задачата ѝ е да установи наличието на съответните произведения, „да покаже въобще това, което го има“. Чистата библиография съществува във вид на универсална (обхващаща писмеността на всички векове и народи), но и такава, която е ограничена или от времето (произведенията на писмеността на определена епоха, период, години), или от пространството (национални, регионални, краеведски), или от съдържанието (произведения на писмеността от една или друга област на знанието).

Приложната библиография е свързана с потребностите на книгосъбирателя (библиофила) – тя изяснява на колекционера и книготърговеца причината, поради която едно или друго издание има определена ценност (за тези цели библиографът използва много помощни за него дисциплини: хронологията, палеографията, историята на книгопечатането и др.) (срв. с диференциацията на библиографията, направена от руския историк и теоретик на библиографията М. Н. Куфаев /1926 г./).

„Решавайки... общата задача – подчертава М. Н. Куфаев на II Всеруски библиографски конгрес (1926 г.), – библиографията няма да нахлува в областта на историята на литературата, историята на изкуството, историята на книгопечатането, статистиката, педагогиката и т.н., защото тя няма да решава своя предмет нито от гледна точка на литературната еволюция, нито от гледна точка на художественото или техническото творчество, нито от гледна точка на стила, нито от гледна точка на въздействието върху масите“.

Към изложеното следва да се допълни, че за образец на „чиста библиография“ Ф. А. Еберт смята първия универсален свод от библиографски сведения за писателите, писали на латински, гръцки и древноеврейски език от древността до средата на XVI в. – „Всеобща библиотека“ (1545–1555 г.) на швейцарския естествоизпитател, филолог и библиограф К. Геснер (който многократно е оценяван от историците на библиографията като вкоренен в германската духовност!).

Класически примери на „приложна библиография“ за Ф. А. Еберт са върховете на френската и всемирната библиофилска библиография от XVIII и XIX в. – *цит.*:

– „Поучителна библиография ...“ на Г. Ф. Дебюр Младши (вж: по-горе) и

– „Ръководство на книготърговеца и любителя на книги“ на Ж. Ш. Бруне (Brunet, J. Ch. /1780–1867 г./).

Отсъствието на големи колекционери в Германия – феномен на обществената практика, който силно влияе върху формирането на възгледите на френските специалисти в областта на библиографията – помага на Ф. А. Еберт да разграничи ясно двете различни потребности от библиография:

- **развитието на науката и културата** (наблюдаващо се явно в родината му);
- **книгосъбирателството на библиофилите** (получило особено развитие в резултат на определени специфични колекционерски традиции във Франция...).

Концепцията на Ф. А. Еберт, разделяща библиографията на два вида – „**чиста**“ и „**приложна**“, – намира приемственост в последвалите изследвания на немските библиографи.

Придържайки се към описания възглед на Ф. А. Еберт, съотечественикът му Г. Шнайдер – библиограф-историк, автор на неподражаемата историко-културна панорама на развитието на библиографията през XX в. – високо цени достойнствата на своя предшественик, приемник на когото е самият той.

По повод на предисловието към „*Всеобщия библиографски речник*“ на Ф. А. Еберт, където неговата концепция намира своя най-завършен израз, Г. Шнайдер изказва **съждение, което става пророческо и за класификационните представи във вторичнодокументалната сфера**, и за цялото развитие на тази сфера като планетарно ноосферно явление на XX–XXI в., а и въобще за следващите поколения библиографи – не само в Германия и Западна Европа, но и в световен мащаб. Особен е приносът му за **разглеждане на библиографската област като научно-практическо системно цяло в когнитологичен аспект**: „**завинаги ще остане един от главните наши източници по теория на библиографията** (*Подчертаното – от мен. – А.К.*)“.

Г. Шнайдер е основателят на библиотечните курсове в Берлин и Гьотинген.

В широкоизвестното в цял свят и *цит.* негово „*Ръководство по библиография*“ (1923 г.) (2–4 изд. тр.: 1924, 1926 и 1930 г.), както и в трудовете „*Теория и история на библиографията*“ (1934 г.) и „*Увод в библиографията*“ (1936 г.) са представени обхванатите като системна цялост на инфосферата **универсални по съдържание библиографски пособия**.

Г. Шнайдер се придържа към характерната и утвърдила се днес **всеобща интегрална интерпретация на библиографската област като системна естествено структурирана, исторически възникнала и постоянно трансформираща се цялост**.

В представата на Г. Шнайдер за библиографската сфера в началото са изведени:

- **универсалните библиографски указатели от втора степен** (библиография на библиографията = библиографски указатели, отразяващи вторичнодокументални трудове).

След тях са:

- **общите библиографски указатели с международен обхват;**
- **библиофилските указатели;**
- **указателите на инкунабули;**
- **общите препоръчителни библиографски указатели и указателите на забранените издания** (при този автор последните две групи са обединени под симптоматичното за разбирането същността на привежданите вторичнодокументални феномени общо заглавие: „**Списъци на добрите и лошите книги**“) (*Подчертаното – от мен. – А.К.*).

След характеристиките на приведените *тук* групи библиографски пособия, диференцирани за първи път в историята на библиографията по описания начин, който създава достатъчно **всеобхватна, всеобща, единна, пълна и ясна диференцирана историко-културна представа за същностно-библиографските особености на отделните библиографски разновидности**, Г. Шнайдер привежда сведения за **изданията, които не са библиографски в тесния смисъл на думата, но представляват фундамента на всяка по-съществена (справочно-информационна) библиографска работа (от типа на универсалните библиографски пътеводители)**:

- общи печатни каталози на библиотеките;
- списания с обща тематика, имащи големи критико-библиографски раздели;
- общи енциклопедии.

Националните библиографски указатели на отделните страни са представени от Г. Шнайдер обособено – по страни или техни групи, образувани по езиково родство.

След тази библиографска разновидност следва друга: **библиографските указатели на периодичните издания**, сред които – и отразяващите статии, намиращи се в отбелязаните източници (**аналитични библиографски пособия**).

Г. Шнайдер отделя самостоятелно място на **библиографските указатели** на някои **специализирани по вид издания (на: различни общества; висши учебни заведения и училища; официални издания; публикации, издавани от „частни лица“ /т.е. те не се явяват издатели по професия/; книги, появили се на бял свят анонимно или под псевдоними)**.

Универсалната библиографска архитектура е финализирана от Г. Шнайдер с **биографичните речници, които са международни и национални по характер**.

Тази **макроструктура на вторичнодокументалната информация** възприемат съвременниците и последователите на Г. Шнайдер.

Тази структура е **вътрешната цялостна универсална форма на библиографията като планетарен феномен**.

Макроструктурата на универсалната вътрешна форма на библиографията възприема и българският библиограф, създателят на знаменития и с непреходна слава Български библиографски институт „Елин Пелин“ (1941–1963 г.) **проф. Т. Боров** (1901–1993 г.) (приемник и ярък изразител на традицията, завещана от неговия учител – библиографа, икономиста и статистика, енциклопедиста **акад. Н. Михов** /1877–1962 г./).

Чрез капиталния труд на Т. Боров по **универсална библиография от втора степен с международен обхват**, структуриран във формата на **ретроспективен многостепенен пътеводител по информационната среда на планетата** – „Пътя към книгите“ (1942 г.) – библиографската мисъл, развивана в България, проявява и обявява осъзнаването на своята генетична връзка с „немската линия“ в класификационните представи за библиографската реалност на Западна Европа и евро-американския културно-информационен ареал като цяло, което на практика е световният библиографски процес и неговата вторично-документална хомеостаза.

Този процес е обозначен чрез ключовата феноменология на появилата се в началото на XX в. форма на библиографския пътеводител – ретроспективен, универсален и с международен обхват вторичнодокументален продукт на библиографията на библиографията.

3. САЩ – Германия – Великобритания – Чехия – Полша – Италия – Япония – Франция – Русия – България: Форма на библиографския пътеводител – ретроспективна универсална библиография на библиографията с международен обхват. Принципно многообразие (фактографско), първично- и вторичнодокументално информационно моделиране); триединство: цел – адресат – подбор. Структурообразуване: многостепенност на вторичнодокументална свързаност; включване – наред с библиографски – и на небиблиографски материали; отчитане на указателите по библиография на библиографията с максимална пълнота; универсални (общи) и специални (отраслови)

Библиографският пътеводител на Т. Боров е явление в ретроспективната универсална библиография на библиографията с международен обхват.

Самата форма на библиографския пътеводител – ретроспективната универсална библиография на библиографията с международен обхват – се появява първоначално в САЩ.

През 1902 г. вижда бял свят „Пътеводител по изучаването и използването на справочниците“ (*Guide to the study and use of reference books: A manual for librarians, teachers and students*), съставен от директора на Библиотечното училище при Института „А. Дж. Дрексел“ (Drexel, A. J.) във Филаделфия А. Б. Крюгер.

Второто и третото издание на този пътеводител се появяват през 1917 г.

До **шестото му издание** (1936 г.) той се публикува под заглавието *Guide to reference books* и е съставян от И. Г. Мадж – ученичка на А. Б. Крюгер, имаща аналогичен опит в справочно-информационната работа в библиотеките на Илинойския и Колумбийския университет, както и в преподаването на библиография.

Впоследствие работата по съставянето и редактирането на „Пътеводителя“ продължава приемничката и ученичката на И. Г. Мадж – К. М. Уинчел, работила от 1936 г. в справочния отдел на библиотеката на Колумбийския университет.

К. М. Уинчел съставя от 2-то до 4-то допълнение (за: 1938–1940 г.; 1941–1943 г.; 1944–1946 г.) към 6-то изд. на „Пътеводителя“. През 1951 г. публикува 7-то изд. (към него: 1–4 доп. за 1950 г. – юни 1962 г.), а през 1967 г. – 8 изд.

Допълненията към 8-то изд. излизат под ред. на Е. П. Ший (Sheehy, E. P.) – последователката на К. М. Уинчел, която поема ръководството на отдела и работата над „Пътеводителя“.

Е. П. Ший публикува през 1976 г. 9-то изд. (към него: 1–2 доп.: за 1980 и 1982 г.)...

Паралелно с *цит. изд.* на САЩ (1902–) – пионер в жанра „библиографски пътеводител“ – от самото начало на XX в. започва да се наблюдава нестихващата и днес поява на многообразни библиографски пътеводители с посочения универсален ретроспективен международен обхват на вторичнодокументално моделиране от втора степен.

Към 40-те години на XX в. – в навечерието на публ. през 1942 г. на „Пътя към

книгите“ на Т. Боров става наблюдаем **хронотопът на международната универсална ретроспективна библиография**.

Този хронотоп – разглеждан като феномен на инфосферата – е мозаичен и е в локуса на **формите (на жанра на библиографския пътеводител)**: Германия (1905–) – Великобритания (1905–) – Чехия (1919–) – Полша (1925–) – Италия (1930–) – Япония (1930–) – Франция (1936–) – Русия (1940–) – България (1942–)...

Традицията на универсалната ретроспективна библиография с международен обхват – **научно-практическо движение за третиране на информационната среда на планетата като системно единно многомерно цяло, изградено от много равнища, естественоисторически обхващани чрез библиографското равнище на инфосферата** – е родена в лоното на универсалната международна библиография на библиографията:

- **принципно многообразие, отразяващо едновременно много равнища (фактографично, първично- и вторичнодокументално) на информационното моделиране;**

- **обозначаване на това многообразие чрез *n*-именования;**

- **генериране от триединството: цел–адресат–подбор.**

Структурообразуващите характеристики на библиографските пътеводители притежават:

- **многостепенност на вторичнодокументалната свързаност, включваща – наред с библиографски, и небиблиографски материали – максимална пълнота на указателите по библиография на библиографията;**

- **универсални (общи) и специални (отраслови) по предметен обхват на съдържанието (подборът на материала, отразен в тях, носи строго целево насочен характер и има комплексна научна, концептуална и дидактическа ценност);**

- **библиографските източници по общата и отраслова библиография на различните страни;**

- **библиографиран материал, подреден в систематичен ред;**

- **редица взаимодопълващи се спомагателни показатели;**

- **библиографските записи, които са в оптималния си вид аотирани, разкриващи задачите, структурата на отразените библиографски произведения и даващи им оценка с помощта на привеждане на сведения от рецензии и др.**

4. Германия – Франция – Великобритания – Русия – Индия – България: Класификация на библиографията (библиографските указатели) по обществено предназначение. Триаден класификационен ред на диференциация на видовете библиография (всеобща; национална; специална). Дихотомия на класификационните представи в библиографията (всеобща /международна; национална/; специална /по отрасли на науката/). Морфологични библиографски диади (обща – специална; отчетно-регистрационна – препоръчителна). Ризоматично структуриране на естествено възникналите библиографски форми. Информационна ризома: „немска линия“

Приведената строго концептуална структура на труда на Г. Шнайдер „Ръ-

ководство по библиография“ (диференциация: универсални библиографски указатели от втора степен – общи библиографски указатели с международен обхват – библиофилски указатели – указатели на инкунабули – общи препоръчителни библиографски указатели и указатели ...) (вж: по-горе), в процеса на работата, над който се обособява главното теоретично съчинение на библиографа-учен – „Увод в библиографията“ (1936 г.), е резултат от осмислянето на детайлно изградена **класификация на библиографията (библиографските указатели)**, представена по **комплексния признак „обществено предназначение“**.

Към момента на формирането на концепцията на Г. Шнайдер е характерен **триадният класификационен ред на диференциация на видовете библиография:**

- всеобща;
- национална;
- специална.

По-късно се разпространява интензивно **дихотомичният класификационен ред на диференциация на видовете библиография:**

- всеобща (с йерархични вътрешни деления:

- - международна;
- - национална);

- специална (осмисляна в качеството на библиографска разновидност по отрасли на науката).

Паралелно е изведена **библиографията на библиографията**.

Като системно цяло се наблюдават **МОРФОЛОГИЧНИТЕ БИБЛИОГРАФСКИ ДИАДИ, ИЗВЕДЕНИ ПО ПОДХОД** (ретикуларен, обхващащ по форма информационната реалност в ризоматично единство).

Във формата на библиографоведските класификации (за библиографията) е въплътено **ХУМАНИТАРНОТО ПОЗНАНИЕ ПО ПОДХОД**.

В тези класификации се разглеждат **аспектите на отражение на информационната реалност като ризома; библиографските форми са:**

- обща – специална;
- отчетно-регистрационна – препоръчителна...

Впоследствие най-видните библиографи и библиографоведи на XX–XXI в. (особено в Германия, Франция и Русия) – Й. Форстиус (1932 г.), Л.-Н. Малклес (1954–1976 г.), Ф. Нестлер (1977 г.), Г. Рост (1980–1984 г.), М. Йонцек (1982 г.) и други автори в разглеждания тук западноевропейски ментален ареал (както и извън географските му очертания, но културолого-феноменологично принадлежащи към него: в централно- и източноевропейските библиографоведски концепции /К. Р. Симон/) продължават да се придържат към въведената от Г. Шнайдер **видова структура на библиографията** при съхранение на тенденции, свързани с различните езикови вариации на отбелязаните фиксация на изведените библиографски разновидности.

Срв.: с публ. информационна ризома от 1180 названия на библиографски разновидности, битувачи в специализираната научна литература на XVIII–XXI в. на 20 езика: Табл.: Куманова, А. 2005–2012.

Ето в пределно синтезиран вид информационната системно-структурна картина на класификационните представи, срещащите се и разпространявани в Западна Европа – днес те са универсални възгледи за диференциацията на библиографската реалност:

- Ф. Нестлер (1977 г.) (видове библиография:

-- 1. обща;

-- 2. отраслова (научноспомогателна);

--- 2. 1. собствено отраслова;

--- 2. 2. междуотраслова;

--- 2. 3. многоотраслова;

--- 2. 4. проблемно-тематична);

- М. Йонцек (1982 г.) (видове библиографска информация:

-- 1. обща;

-- 2. отраслова;

-- 3. препоръчителна;

- Г. Рост (1980–1984 г.) (видове библиографска дейност:

-- 1. регистрационна; научно-информационна;

-- 2. общообразователна...

...Към морфологичните библиографски диади на библиографските разновидности следва да се отнесе и тази на видовата структура на библиографията (с принадлежащите ѝ йерархични конфигурации), битуваща в:

- англо-американското библиографознание през XVIII-XXI в.:

-- „аналитична (критическа) библиография“ – „систематична“ (енумеративна, изброяваща)“ библиография (Т. Х. Хорн, Д. Д. Браун, У. Грег, И. Г. Мадж, В. У. Клеп, Е. Уилоуби, Т. Ф. Боуърс, Б. Уайнър, Р. Стоукс, М. Л. Хекман, А. М. Л. Робинсън и др.);

-- „материална библиография“ –

-- „интелектуална библиография“ (Т. Ф. Дибдин, Р. О. Гилд и др.);

- централно- и източноевропейското библиографознание през XX-XXI в.:

-- „теоретична библиография“ –

-- „практическа библиография“ (Н. В. Здобнов);

-- „регистрационна библиография“ –

-- „препоръчителна библиография“ (Д. А. Балика);

-- „информационна библиография“ –

-- „препоръчителна библиография“ (В. А. Николаев и О. П. Коршунов);

-- „отчетно-регистрационна библиография“ –

-- „препоръчителна библиография“ (Е. И. Шамурин);

-- „обща библиография“ –

-- „специална библиография“ (О. П. Коршунов);

-- „информационна библиография“ –

-- „препоръчителна библиография“ (Е. К. Беспалова);

-- „базисно-регистрационна библиография“ –

-- „адресно-селекционна библиография“ (А. Куманова)...

Историческата панорама на библиографията на К. Р. Симон „История на чуждестранната библиография“ (1963 г.; нов. изд. 2010 г.) е създадена на база на дихотомната диференциация на **библиографските указатели: общи; специални** (1966 г.; *срв.*: Куманова, А. 2005-2012).

Приближават се към класификационния ред „**информационна – препоръчителна библиография**“ преобладаващото множество от класификационни решения в **централно- и източноевропейското библиографознание през XX–XXI в.**:

- България (Х. Тренков, М. Кайнарова, К. Костов и С. Кралев);
- Унгария (Б. Кьохалми, Я. Сентмихай, Г. Кертес);
- Германия (ГДР) (Р. Бьоме, Ф. Нестлер);
- Полша (Ю. Грич и Е. Курдибаха, М. Дембовска, Е. Глеб-Кошанска);
- Румъния (Г. Петрашку);
- Чехословакия (А. Ришко, Я. Дртина) (*вж.*: по-долу)...

Вътрешноотрасловата дихотомна кардинална диференциация на библиографията по **предмет на знанието** като **знаниев комплекс** е вкоренена в *цит. по-горе* 2. изцяло преработено и силно изменено издание (1931 г.: при участието на видния немски библиограф **Й. Форстиус**) на първия ретроспективен библиографски указател, в което се отчитат текущи библиографски публикации за състоянието на общата ретроспективна международна библиография от втора степен към 20-те–30-те години на XX в. *Index bibliographicus* (1. изд.: 1925 г.).

Тази диференциация – до днес тя се налага за всеобща с **3-то издание** (1951–1952 г.) на *Index bibliographicus*, осъществено под егидата на ЮНЕСКО (**Т. Бес-терман**) – е изцяло фундирана от синтеза на немската и английската библиографска традиция в разграничаването на информацията по предмета, обвързан със сферите на знанието:

- **естествени науки и технология;**
- **обществени науки, образование, хуманитарни изследвания.**

С **4-то изд.** на *Index bibliographicus* (1952–1964 г.), осъществено под егидата на Международната федерация по документация, тази диференциация получава широк резонанс.

Следва да се подчертае особено, че третираният *тук* (западноевропейски) ареал на библиографията и библиографознанието не е **географско понятие**, а **културен феномен**.

Именно описаната морфология на библиографията е основа за нейното ризоматично третиране чрез структурите на библиографията – ХУМАНИТАРНА БИБЛИОГРАФИЯ ПО ПОДХОД!

Идеите, присъщи по същество на ризоматичното структуриране на **формиралите се исторически библиографски форми и осмислянето им в ментални цялостни представи (линии) в библиографознанието**, са характерни и за други сродни научно-практически направления.

Така индийският библиотековед-документалист **Ш. Р. Ранганатан** (Ranganathan, S. R.) развива направлението на **фасетната класификация в когнитивния интердисциплинарен контекст на информатиката, библиографията,**

математиката, философията, формирано в лоното на дескриптивната (аналитичната, физическата) библиография. Ш. Р. Ранганатан достига до третирането на физическите характеристики на документите на база на формулираните от него пет закона на библиотечното дело (характерен подход за англо-американската вторичнодокументална традиция).

Обобщавайки изобилния и многообразен материал на осмисляне на разклонението, породено от системно-структурното разглеждане на вторичнодокументалните форми, наблюдаваме класификациите на библиографските явления (библиографията, библиографската дейност, библиографските указатели, библиографската информация) като ментални културологични информационно-комуникативни феномени.

Разглеждани като рудименти на общия културолого-феноменологичен арсенал на съвременното библиографознание, описаните библиографски форми се възприемат в зависимост от цялостната структура на естественото библиографско разклонение.

Това – ризоматично – разклонение от форми моделира посоките на развитие на информационното пространство едновременно от всички отбелязани вторичнодокументални явления (и отделно от всяко подобно явление в частност).

В днешната високотехнологична реална информационно-търсеща практика е възможно да се борави едновременно с всички морфологични библиографски фиксации при съхраняването на тази конкретна специфична формулировка, възникнала на естествен език на именуване на отделните библиографски форми и намираща се в съответствие с определена историко-културна традиция, предизвикана от конкретни ментални и практически нагласи, но пребиваваща в общата универсална семиологична библиографска сфера, ризоматично структурираща вторичнодокументалното равнище на информационното пространство – инфосферата на човечеството ...

Синтез:

Summa summarum

1. Собствено библиографоведска – хуманитарна – когнитологична РЕТИКУЛАРНА ЗАДАЧА

на компаративистичната вторичнодокументална морфология е **ВЪЗМОЖНОСТТА ДА СЕ ИЗГРАДИ В ПРАВА И ОБРАТНА ХРОНОЛОГИЧЕСКА ПЕРСПЕКТИВА ПОРЕДИЦА ОТ ПОНЯТИЯ, ИЗПОЛЗВАНИ ОТ БИБЛИОГРАФИТЕ И БИБЛИОГРАФОВЕДИТЕ ЗА ФИКСИРАНЕ НА ОТДЕЛНИТЕ БИБЛИОГРАФСКИ РАЗНОВИДНОСТИ НА ИНФОРМАЦИОННОТО МОДЕЛИРАНЕ, СЪЩЕСТВУВАЩИ В РАЗНООБРАЗНИ КУЛТУРНИ ТРАДИЦИИ, НА РАЗЛИЧНИ ЕЗИЦИ, В ОТДЕЛНИ РЕГИОНИ НА СВЕТА: ХУМАНИТАРНА БИБЛИОГРАФИЯ ПО ПОДХОД (по структурите на библиографската информация: 1. Документална; 2. Адресна; 3. Същностна; 4. Видова; 5. Функционална; 6. Съдържателна; 7. Организационна).**

2. Установяваните ментални връзки между класификационните представи в библиографската област дават информационна картина от множество езикови, понятийни, терминологични, науковедски (общонауковедски и библиографоведски), философски, културни и други линии на приемственост, наблюдавани на базата на използване на системно-структурния – културолого-феноменологичния – концептуално-текстологичния анализ: **ИНФОРМАЦИОННА КАРТА НА БИБЛИОГРАФИЯТА ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНИ, ПЕДАГОГИЧЕСКИ И СПРАВОЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ БИБЛИОГРАФОВЕДСКИ ЦЕЛИ.**

3. Явно е, че направените наблюдения на вторичнодокументалния ризоматизъм на планетата, в който са вкоренени разгледаните класификационни построения във връзка с генезиса на теорията на библиографията в Западна Европа през XVIII–XXI в., имат съществено значение не само за установяването на съответствието на историята и теорията на библиографията, но и за декодиране на когнитологичното ниво на послание на знаменити трудове...

4. Сравнителните библиографоведски проучвания показват, че дълбокият досег на българския библиограф със световна известност **Т. Боров** до „немската линия“ (**Г. Шнайдер: класификацията на библиографията /библиографските указатели/,** представена по признака „обществено предназначение“) в планетарното развитие на библиографията чрез феномена на **библиографския пътеводител**, подготвя почвата за развитие и разбиране на българските (написани на кирилица) концепции за вторичнодокументалната област като съотносими с „немската линия“, разглеждана и в нейното собствено развитие през XV–XXI в., и като почва, вкоренила в себе си и англо-американската мисъл за библиографията.

5. Самата „немска линия“ в развитието на библиографската мисъл е напълно съотносима с термините, използвани и в западноевропейското, и в централно- и източноевропейското (чешкото, полското, руското, българското, румънското и т.н.) библиографознание (Куманова, А. 2008, 2010–2012).

6. „Немската линия“ в развитието на класификационните библиографски представи съдейства за формиране на универсално вторичнодокументално знание и е по-скоро културен, отколкото географски феномен (Куманова, А. 2005–2012).

Цитирана литература

1. Куманова, А. Азбучен свод на термините и понятията, използвани от евро-американските специалисти през XVIII–XXI в. за диференциация на библиографските явления, имащи отношение към формата на библиографската информация : Табл.: 1180 назв. // *Тр. на Студентското научно общество при СВУБИТ* (София), Т. V, 2010, с. 90–278.

2. Куманова, А. Введение в гуманитарную библиографию [CD-ROM] : Библиографоведч. исслед. : Курс лекций по общему библиографоведению : [Ч. I–II] / Гос. высш. инст. библиотековедения и информ. технологий (Болгария), Санкт-Петерб. гос. унив. культуры и искусств (Россия). – София : Гутенберг, 2007. – [1358 с.] (42,1 MB).

Изт.: Загл. екран ; Етикет; Обложка. – Системни изисквания: Windows 98/2000/XP ; CD устройство. – Съдържа: 4 файла. – Дигитално изд.

Ч. I. Философско-научноизследователска картина на хуманитарното знание : Библиографоведч. изслед. : [Курс лекции] / [С.-Петербург. гос. акад. культуры и искусств (Россия) ; Общ. ред. А. А. Соловьев ; Библиогр. ред. И. Л. Клим ; Худож. оформление и символика Н. В. Скорохода ; Науч. консультанты: Я. Е. Белявский, Э. В. Соколов, В. А. Щученко ; Рец.: А. В. Мамонтов, В. П. Леонов, Г. В. Головки]. – Санкт-Петербург : ЛенНИИводоканалпроект, 1995. – 252 с. : 24 сх., 3 табл. – Библиогр. 510 [250 нум. и 260 нум.] назв. ; Кн. е основа на Гл. II. Соотношение проблем на хуманитарното знание и специфика на библиографическата информация за него [от дис. изслед. на авт., 1996 г.]

1. изд. – Санкт-Петербург, 1995.

Ч. II. Библиографоведска картина на хуманитарната библиография : Библиографоведч. изслед. : Курс лекции по общо библиографоведение / Гос. высш. инст. библиотековедения и информ. технологий (България) ; С.-Петербург. гос. ун-в. культуры и искусств (Россия) ; [Науч. ред. А. В. Мамонтов ; Лит. ред. А. В. Кейв ; Библиогр. ред. И. Л. Клим ; Консультант изд. В. И. Велев ; Граф. дизайн, ред. И. А. Бикова ; Компют. набор ризом Ц. И. Найденова, Т. В. Ал-Бахлул ; Худож. изпълнение на графиката и графич. композиции, резюме В. В. Анков ; Худож. оформление и символика Н. В. Скороход ; Рец.: А. В. Соколов, С. Г. Денчев. – София : Гутенберг, 2005. – LXXIX, 417, DCIX с. : 3 граф. форми, 14 сх., 3 табл. – Библиогр. (1244 номер. и 865 нумер. назв. на 20 ез.) ; Показалци: системат.; предм.; ист.; геогр.; именен; на символите; на хуманит. измерения ; Кн. е основа на Гл. I. Соотношение проблем на систематизацията и класификацията на знанието и неговото отражение в библиографическата информация като интелектуална модель на света [от дис. изслед. на авт., 1996 г.]

1. изд. – София, 2005. – *Публ.* и във вид на ел. кн. в изд. „За буквите – О писменехъ“ (2012): <<http://www.sno.unibit.bg>>.

Публ. и в: <<http://www.local.svubit.org/2009/03/08/open-da>> – до 30.09.2010; от 30.09.2010: <<http://www.sno.unibit.bg>>.

Съдържа:

1) (с. XI–LXXIX): Куманова, А. Вступително слово.

Библиогр. информ.: 1. Библиография : Дати и събития в биографията на проф. д-кн. Стоян Денчев. // *Cogito*[,] ergo sum : Проф. Стоян Денчев на 60 : Юбил. сб. / Състав. Д. Иванов, Н. Костова ; Ред. Д. Иванов. – София, 2013, с. 207;

Отз.: 1. **Denchev**, Stoyan. Picture of the Bibliographical Information of the Planet to the XXI Century : Book Review written by ... : Kumanova, A. V. Introduction into humanitarian bibliography : In 2 parts : Pt. I–II : Studies in Bibliography : A Course of Lectures in General Bibliography / State University of Library Studies and Information Technologies – Bulgaria ; Saint Petersburg State University of Culture and Arts – Russia. – New Ed. – Sofia : Gutenberg, 2007. – 1401 p. // *Informing Science : the International Journal of an Emerging Transdiscipline* (Santa Rosa), Vol. 5, 2008, p. VII, VIII; Vol. 11, 2008, p. 365–366; // *Journal of Issues in Informing Science and Information Technology* (Santa Rosa), Vol. 5, 2008, p. IX–X; <<http://inform.nu/Articles/Vol11/ISJv11p365–366Denchev.pdf>>; 2. **Биобиблиографски** данни за ... и електронният вариант на кн.: Введение в хуманитарна библиография : Ч. I–II (София, 2007) (Санкт-Петербург, 1995; София, 2005). // <www.svubit.org>. – 09.10.2007; 3. **Кочев**, Н. Цв. Едно ново за българската хуманитаристика изследване [1995 г.] // *Информ. бюл. на Център. библиот. на БАН* (София), 2009, N 4 (26), с. 24–25 <cl.bas.bg/about-central-library/bulletin-of-central-library-of-bas/26.pdf>; 4. **Соколов**, А. В. Квинтесенция на човешкостта. // *Мир библиографии* (Москва), 2007, N 2, с. 6–12; 5. **Соколов**, А. В. За пълнотата на картината аз споменавам за епистемологически добре обоснована идея на българския библиограф Александър Куманов. // *Соколов*, А. В. и др. Библиографоведение : Terra incognita : Диалог за библиографическата наука : Науч.-практ. Пособие / А. В. Соколов, В. А. Фокиев. – Москва, 2010, с. 14–15. – Гл. 1. Библиография и библиографоведение : Експликация на понятия : Разд. 1.1. Експликация на понятието „библиография“ (проблема на метасистемата на библиографията); 6. **Фокиев**, В. А. Идеята на Александър Куманов ми е близка. // *Соколов*, А. В. и др. Библиографоведение : Terra incognita : Диалог за библиографическата наука : Науч.-практ. Пособие / А. В. Соколов, В. А. Фокиев. – Москва, 2010, с. 15. – Гл. 1. Библиография и библиографоведение : Експликация на понятия : Разд. 1.1. Експликация на понятието „библиография“ (проблема на метасистемата на библиографията); 7. **Фокиев**, В. А. Научноизследователска [концепция на библиографията]. // *Соколов*, А. В. и др. Библиографоведение : Terra incognita : Диалог за библиографическата наука : Науч.-практ. Пособие / А. В. Соколов, В. А. Фокиев. – Москва, 2010, с. 112. – Гл. 3. Теоретичен раздел на библиографоведението : Разд. 3.2. Теоретични концепции на отечествения библиография; 8. **Соколов**, А. В. Наш български колега Александър

Куманова. // *Соколов, А. В. и др. Библиографоведение : Terra incognita : Диалог о библиографической науке : Науч.-практ. Пособие / А. В. Соколов, В. А. Фокеев. – Москва, 2010, с. 153–154. – Гл. 4. Методологический раздел библиографоведения : 4.1. Понятие о методологии и методах библиографии“; 9. Новоженева, Т. А. Синергетическая теория библиографии как выход из лабиринта библиографических концепций. // <www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bdi/2011_1/9.pdf>; 10. Янева, Н. и др. Системните компоненти „хуманитарно знание – хуманитарна библиография“ в електронна книга за инфосферата / Н. Янева, М. Цветкова (N 555). // *Тр. на Студентско научно общество при УниБИТ (София), Т. VII, 2012, с. 235–238. <<http://www.unibit.sno.bg>>.**

Рец.: **Денчев, Стоян.** Картина на библиографската информация на планетата : XXI в. Електронна книга. // *Информ. бюл. на Център. библиот. на БАН (София), 2008, N 2, с. 28. – Също и в: Издател (В. Търново), 2008, N 1–2, с. 45–46.*

3. Куманова, А. Интеграл библиографии : Учебник-компендиум по общему библиографоведению / *Посв. светлой памяти Г. Шнейдера, Л.-Н. Малькес, К. Р. Симона* ; Общ. ред. Н. Василев ; Библиогр. ред.: Д. Ралева, М. Максимова ; Рец.: С. Денчев, Н. Казански. – Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016. – 132 с. : с портр. – *Аннот. и рез. на рус. и англ. яз.*

Библиогр.: 175 нум. назв. – Сведения об авторе (с. 89–110). – Author information (с. 111–131).

Публ. в Германия.

Публ. и в: <<https://www.lap-publishing.com/registration/registerwithtoken/a3142ba5e26c4e4427c7b2977c01ba61?locale=ru>>; <<http://sno.unibit.bg>>; <<https://www.academia.edu/30043130>>; <https://www.researchgate.net/profile/Alexandra_Kumanova>; <<https://www.researchgate.net/...Kumanova>>.

Библиогр. информ.: **1. Bibliogr.** Inform. der Deutschen Nationalbibliothek <<https://dnb.d-nb.de>>. – 10.11.2016; **2.** [В каталог LAP:] <<https://www.lap-publishing.com/catalog/details/store/ru/book/978-3-659-96247-9/search=978-3-659-96247-9>>. – 10.11.2016; **3–7.** [В каталогите за кн. на онлайн магазините:] <<https://www.ljbljknigi.ru/store/gb/book/?isbn/978-3-659-96247-9>>. – 10.11.2016; <<https://www.morebooks.de/store/gb/book/isbn/978-3-659-96247-9>>. – 10.11.2016; <<https://www.knigozal.com/store/gb/book/isbn/978-3-659-96247-9>>. – 10.11.2016; <https://www.amazon.com/E-Russian/dp/3659962473/ref=sr_1_1?ie=UTF8&qid=1477385391&sr=8-1&keywords=9783659962479>. – 10.11.2016; **8.** [В Немския книжен каталог на Немската нац. б-ка:] <<https://portal.dnb.de>>. – 10.11.2016; **9. Integral bibliografii** : Kompendium po obshhemu bibliografovedeniju. // <https://books.google.bg/books/about/Integral_bibliografii.html?id=7Tk_vgAACAAJ&redir_esc=y>. – 25.10.2016. – 1 с. : с ил.; **10. Сукиасян, Э. Р.** О личности и творчестве Александры Кумановой. // *Библиография (Москва).* – 2017, N 1, с. 121–130; **11. Интеграл библиографии.** // <<https://www.google.bg/search?client=firefox-b&sa>>. – 10.10.2017. – 1 р.; **12. Интеграл библиографии** : Компендиум по общему ... – Amazon.com. // <<https://www.amazon.com/x418-x43D-x442-x435-x433/dp/3659962473>>. – 11.11.2017. – 1 с.

Отз.: **1. Ралева, Д.** Нови учебници по общо библиографознание – нови приноси към модерното професионално израстване на библиографите в България. Научни образци по сравнително библиографознание на XXI в. Опит за анализ и обобщения. // *Информ. бюл. на Център. библиот. на БАН (София).* – 2017, N 2 (101), с. 5–16. <<http://cl.bas.bg/za-centralna-biblioteka-1/byuletin-na-cb-na-ban/byuletin-na-cb-na-ban>>; **2. Александрова, К.** Библиографска и библиофилска рядкост [: Изказване на премиерата на междунар. науч. сб. на УниБИТ „GLORIA BIBLIOSPHERAE“ – „Светът говори за библиосферата с възхищение“, председателствана от проф. д.ик.н. Стоян Денчев, доц. д-р Красимира Александрова и д-р Силвия Найденова – 20.12.2016 г., Заседателна зала на НБКМ]. // *Издател (В. Търново).* – 2016, N 2 (3–4), с. 89–90 : с ил. – *Редуц. публ.*; **3. Александрова, К.** Библиографска и библиофилска рядкост (Към въпроса за любовта на библиографа към науката и красотата). // *Нишката на Ариадна (Gloria bibliospherae) = Ariadne thread (Gloria bibliospherae) : Когнитология на енциклопедичността на библиотечната и информационната дейност = Cognitionology of encyclopedicity of the library and information activity / Науч. ред. Стоян Денчев ; Състав., предг., библиогр. Александра Куманова, Николай Василев. – София, 2017, с. 159–161. – *Разшир. публ.*; **4. Казански, Н.** Иранската универсална библиография „Фехрест“ на Ибн ан-Надим от 987 година (Рецензии и отзиви) (IV 32). // *Пак там*, с. 212–215; **5. Пепескул-Калоянова, Р.** и др. Информационные технологии и свет души (Очерци. Дневници) (VI 16) / Р. Пепескул-Калоянова, В. Калоянов. // *Нишката на Ариадна (Gloria bibliospherae) = Ariadne thread (Gloria bibliospherae) : Когнитология на енциклопедичността на библиотечната и информационната дейност = Cognitionology of encyclopedicity of the library and information**

activity / Науч. ред. Стоян Денчев ; Състав., предг., библиогр. Александра Куманова, Николай Василев. – София, 2017, с. 363–366.

Рец.: **1. Илиева, С.** Интеграл на хуманитарната библиография на планетата на XXI век (Енциклопедично библиографско издание) (Рецензии и отзиви) (IV 28). // *Нишката на Ариадна* (Gloria biblosphaerae) = Ariadne thread (Gloria biblosphaerae) : Когнитология на енциклопедичността на библиотечната и информационната дейност = Cognitology of encyclopedicity of the library and information activity / Науч. ред. Стоян Денчев ; Състав., предг., библиогр. Александра Куманова, Николай Василев. – София, 2017, с. 198–200; **2. Казански, Н.** Капитален труд по обща библиография : Учебник от професор Александра Куманова, издаден в Германия (Рецензии и отзиви) (IV 33). // *Пак там*, с. 216–222. – Редуц. публ.; **3. Казански, Н.** Капитален труд по обща библиография : Учебник от професор Александра Куманова, издаден в Германия (Признание). // *Библиотека* (София). – 2017, N 4, с. 107–114. – Рез. на англ. ез. – Разшир. публ.

4. Куманова, А. Интеграл гуманитарной библиографии в XXI веке (Генезис мировой универсальной библиографии) : Учебник – компендиум по общему библиографоведению (Теория библиографической формы) / Общ. ред., дейксис Н. Василев ; Библиогр. ред. Д. Ралева, М. Максимова ; Рец. С. Денчев, Н. Казански. – София : За буквите – О писменехъ, 2017. – 184 с. : 4 портр., 5 сх. – (Факлоносцы ; XVII). – Список цит. источников: 175 нум. назв. – Индекс заглавий ; Именной индекс ; Список сокращений.

Посв. светлой памяти Г. Шнейдера, Л.-Н. Малькес, К. Р. Симона. К 75-лет. публ. Т. Боровым библиографического путеводителя „Путь к книгам“.

Сведения об авторе (с. 143–161). – Author information (с. 163–180).

Публ. и в: <<http://sno.unibit.bg>>; <<https://www.researchgate.net/publication>>; <https://www.researchgate.net/profile/Alexandra_Kumanova>; <<https://www.academia.edu/31573082>>.

Библиогр. информ.: **1. Национална библиотека** „Св. Св. Кирил и Методий“. // <<https://www.nationallibrary.bg>>. – 17.05.2017. – 1 с.; **2. Централна библиотека на БАН**. // <<http://www.cl.bas.bg>>. – 17.05.2017. – 1 с.; **3. Университетска библиотека – София**. // <<https://www.uni-sofia.bg>>. – 17.05.2017. – 1 с.; **4. Руска национална библиотека – Санкт Петербург, Русия** (National Library of Russia – Saint-Petersbourg). // <www.nlr.ru>. – 17.05.2017. – 1 с.; **5. Руска държавна библиотека – Москва, Русия** (Russian State Library – Moscow, Russia). // <www.rsl.ru>. – 17.05.2017. – 1 с.; **6. БАН**. Институт за литература. // <<http://primo.nalis.bg>>. – 27.11.2017. – 1 с.; **7. Софийски университет – Университетска библиотека**. // <<http://primo.nalis.bg>>. – 27.11.2017. – 1 с.; **8. „Ivan Vazov“ Public Library – Plovdiv**. // <<http://primo.nalis.bg>>. – 27.11.2017. – 1 с.; **9. Модева, М.** Интеграл – полезен пътеводител по пътя на знанието (N 2182–1). // *Тр. на Студентското научно общество при УниБИТ* (София), Т. XIII, 2018, с. 639; **10. Денчев, С.** Интеграл на библиографията: учебник от професор Александра Куманова (N 2182–2). // *Тр. на Студентското научно общество при УниБИТ* (София), Т. XIII, 2018, с. 640.

Отз.: **1. Казански, Н.** Иранската универсална библиография „Фехрест“ на Ибн ан-Надим от 987 година (Рецензии и отзиви) (IV 32). // *Нишката на Ариадна* (Gloria biblosphaerae) = Ariadne thread (Gloria biblosphaerae) : Когнитология на енциклопедичността на библиотечната и информационната дейност = Cognitology of encyclopedicity of the library and information activity / Науч. ред. Стоян Денчев ; Състав., предг., библиогр. Александра Куманова, Николай Василев. – София, 2017, с. 212–215; **2. Пепескул-Калоянова, Р.** и др. Информационные технологии и свет души (Очерци. Дневници) (VI 16) / Р. Пепескул-Калоянова, В. Калоянов. // *Нишката на Ариадна* (Gloria biblosphaerae) = Ariadne thread (Gloria biblosphaerae) : Когнитология на енциклопедичността на библиотечната и информационната дейност = Cognitology of encyclopedicity of the library and information activity / Науч. ред. Стоян Денчев ; Състав., предг., библиогр. Александра Куманова, Николай Василев. – София, 2017, с. 363–366; **3. Куманова, А.** и др. Толкова можем, колкото знаем : [За XIII Студентска научна конференция и изложба „Информ. като цивилизационен избор – път към всеобщото знание“ – „Information as a civilization choice – a path to the universal knowledge“ на Унив. по библиотекознание и информ. технолог., 19 май 2017 г. – Ден на отворените врати] / А. Куманова, Н. Василев. // *За буквите – О писменехъ* : Кирило-Методиевски вестник (София). – N 52, ноември 2017, с. 14 : с. ил.

Рец.: **1. Василев, Н.** Сито для информации XXI века (О международной универсальной библиографии) (Дейксис). // Куманова, А. Интеграл гуманитарной библиографии в XXI веке (Генезис мировой универсальной библиографии) : Учебник – компендиум по общему библиографоведению

(Теория библиографической формы). – София, 2017, с. 139–140; **2. Vasilev, N.** Screen for information in 21st century (About International universal bibliography) (Deixis). // *Пак там*, с. 141–142; **3. Денчев, С.** Библиографският вектор на хуманитарната цивилизация (Интердисциплинарната вторично-документална библиосфера на човечеството). // *Издател* (В. Търново). – 2017, N 1 (кн. 1–2), с. 21–25. – *Осн. публ.*; **4. Денчев, С.** *Също загл.* // *Информ. бюл. на Център. библи. на БАН* (София). – 2017, N 4 (103), с. 5–11. – *Редуц. публ.*; **5. Денчев, С.** *Също загл.* (Рецензии и отзиви) (IV 25). // *Нишката на Ариадна* (Gloria bibliospherae) = Ariadne thread (Gloria bibliospherae) : Когнитология на енциклопедичността на библиотечната и информационната дейност = *Cognitology of encyclopedicity of the library and information activity* / Науч. ред. Стоян Денчев ; Състав., предг., библиогр. Александра Куманова, Николай Василев. – София, 2017, с. 185–192. – *Разшир. публ.*; **6. Модева, М.** Интеграл – полезен пътеводител по обща библиография по пътя на знанието (Рецензии и отзиви) (IV 45). // *Пак там*, с. 274–275; **7. Колесникова, М.** Библиографоведческият интеграл XXI в. // *Библиография и книговедение* (Москва). – 2017, N 3 (410), с. 139–142.

5. Куманова, А. Класификационни построения във връзка с генезиса на теорията на библиографията в Западна Европа през XVIII–XXI век : Историко-културен феноменологичен каркас на информационна ризома и нейната феноменология : III фрагмент / *Епиграф*: „Може всичко да се знае за Махалото, но ако е неизвестно каква карта да се използва, работата е изгубена. – У. Еко. // [Осма] VIII национална научна конференция с международно участие „Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век“, 1.11.2010 г., София, Нац. дворец на културата. – София, 2011, с. 88–115. – Библиогр. с. 102–115, вкл. 99 ном. загл.

6. Куманова, А. Класификационни построения на англо-американското библиографознание. Съотносимост с кирилическите библиографоведски концепции и „немската линия“ в развитието на библиографията през XVIII–XXI в. (Историко-културен феноменологичен каркас на информ. ризома: I фрагмент) / *Епиграф*: „Може всичко да се знае за Махалото, но ако е неизвестно каква карта да се използва, работата е изгубена. – У. Еко. // [Седма] VII национална научна конференция с международно участие „България – кръстопът на култури и цивилизации“, 1.11.2009 г., София, Нац. дворец на културата: Фрагмент. – София, 2010, с. 139–1 – 139–18. – Библиогр.: 56 ном. назв. в систем.-азб. вид и 13 ном. бел.

7. Куманова, А. Класификационни построения на видовете библиография, библиографската дейност, библиографските указатели и библиографската информация : Учебник по общо библиографознание за обучение на задочни студенти / Обща ред. Н. Василев ; Експертна ред. Н. Казански ; Библиогр. ред. М. Максимова ; Терминолог. ред. Д. Ралева ; Справ.-информ. ред. Ц. Найденова, А. Даскалов ; Рец. С. Денчев ... [и др.]. – София : За буквите – О писменехъ, 2014. – 186 с. : с 42 ил., 19 сх.

Други рец.: А. Соколов, В. Леонов, И. Теофилов. – Библиогр.: 321 номерирани назв. – Показалци: именен показалец, геогр. показалец, предм. показалец, показалец на загл. – *Рез. на бълг., рус., англ. ез.*

Юбилейно изд., посв. на 250-год. от създаването през 1762 г. от св. отец Паисий Хилендарски на „История славяноболгарская...“, 200-год. от смъртта на св. епископ Софроний Врачански (1813 г.) и 60-год. на Ректора на Унив. по библиотекознание и информ. технолог. проф. д.ик.н. Стоян Денчев.

Публ. и във вид на ел. кн. в изд. „За буквите – О писменехъ“ (2014): <<http://www.sno.unibit.bg>>.

Публ. и в: <<https://www.researchgate.net/>>.

Съдържа:

1) (с. 9–49:) Увод;

2) (с. 50–108:) Класификационни построения на видовете библиография, библиографската дейност, библиографските указатели и библиографската информация : Концептуален макросинтез по подход на хуманитарното познание (Теоретична морфология на хуманитарната библиография : Щрихи към краткия прочит на историята на библиографските класификации);

3) (с. 109–110:) Summa summarum.

Библиогр. информ.: **1. Клюев, В. К.** К отчетному докладу на XXI Годичном собрании Отделе-

ния библиотековедения Международной академии автоматизации 11 марта 2015 г. // <<https://plus.google.com/u/0/photos/108510409298775534593/albums/6125457510796210225?authkey=COMuse6wJb8Lg>>. – 11.03.2015. – 67 с.; 2. **Александрова, К.** Библиографията в контекста на съвременната информационна парадигма : Черти на формирането : [Моногр.] / Рец. А. Куманова. – София, 2015, с. 273. – 11.03.2015. – 67 с.

Отз.: **Казански, Н.** Капитален труд по обща библиография : Учебник от професор Александра Куманова, издаден в Германия (Признание). // *Библиотека* (София). – 2017, N 4, с. 108. – *Рез. на англ. ез.*

Рец.: **Ралева, Д.** Нови учебници по общо библиографознание – нови приноси към модерното професионално израстване на библиографите в България. Научни образци по сравнително библиографознание на XXI в. Опит за анализ и обобщения. // *Издател* (В. Търново). – 2017, N 1 (кн. 1–2), с. 7–14.

8. **Куманова, А.** Класификационни построения на руското библиографознание през ХХ–ХХІ в. Съотносимост с централно- и източноевропейските библиографоведски концепции в калейдоскопа на планетарната мисъл за вторичнодокументалното информационно моделиране (Историко-културен феноменологичен каркас на информационна ризома и нейната феноменология: II фрагмент) / *Епиграф*: „Може всичко да се знае за Махалото, но ако е неизвестно каква карта да се използва, работата е изгубена.“ – У. Еко. // *Тр. на Специализ. висше у-ще по библиотекознание и информ. технол.* (София), Т. 8, 2010, с. 13–50. – 136 ном. загл. в систем.-азб. ред.

9. **Куманова, А.** Классификационные построения евро-американского библиографоведения XVIII–XXI веков : Историко-культурный феноменологический каркас информационной ризомы / *Эпиграфы*: „В науке нет до сих пор ясного сознания, что явления жизни и явления мертвой природы, взятые с геологической, т.е. планетной, точки зрения, являются проявлением единого процесса“ – В. И. Вернадский ; „...в культуре то, что было в прошлом, не умерло“ – Ю. М. Лотман. // *Историко-библиографические исследования* : Сб. науч. трудов : Вып. 11 / Рос. нац. библ. – Санкт-Петербург, 2008, с. 7–106. – 265 ном. загл. в систем.-азб. ред.

Отз.: [Леликова, Н. К.] Предисловие [: За статията на А. Куманова, публ. в същия сборник, с. 7–106.]. // *Историко-библиографические исследования* : Сб. науч. трудов : Вып. 11 / Рос. нац. библ. – Санкт-Петербург, 2008, с. 4.

10. **Куманова, А.** Ризома на инфосферата : Морфология на библиогр. : Генезис на световната универс. библиогр. : Теория на библиогр. форма : Учебник по общо библиографознание / Предг., рец. С. Денчев ; Обща ред., дейкис Н. Василев ; Експертна ред. Н. Казански ; Библиогр. ред. М. Максимова ; Терминолог. ред. Д. Ралева ; Справ.-информ. ред. Ц. Найденова, А. Даскалов ; Рец. А. Соколов ... [и др.]. – Ново ел. изд. – София : За буквите – О писменехъ, 2017. – ССCLII, 534 с. : с 350 ил., 59 сх., 22 репрод. – (Факлоносци ; ХХ)

Други рец.: В. Леонов, И. Теофилов. – Табл. на термините и понятията, използвани от евро-амер. специалисти през XVIII–XXI в. за диференциация на библиогр. явления, имащи отношение към формата на библиогр. информ.: 1180 назв. на 20 ез. ; Списък на съкр. – Библиогр. : 1440 номерирани названия. – Именен показалец, геогр. показалец, показалец на загл. – Рез. на бълг., рус., англ. ез.

Юбилейно изд., посв. на 250-год. от написването на „История славяноболгарская...“ от св. о. Паисий Хилендарски.

Публ. и във вид на ел. кн. в изд. „За буквите – О писменехъ“ (2017): <<http://www.sno.unibit.bg>>. 1. изд. – 2012.

Съдържа:

1) (с. 9–12:) **Денчев, С.** Учебник за хуманизма на библиографската наука.

2) (с. 480–486:) **Соколов, А. В.** Квинтесенция на човечността.

3) (с. 487–491:) **Василев, Н.** Философия на библиографията като изкуство в душата на художник (overt / covert) : Дейкис на ризомата на инфосферата (Слово на редактора).

Рец.: 1. **Василев, Н.** Философия на библиографията като изкуство в душата на художник (overt / covert) : Дейкис на ризомата на инфосферата. // *Информ. бюл. на Център. библ. на БАН* (София),

2013, N 8–9 (74), с. 19–22. – Редук. публ.; **2. Соколов, А. В.** Библиография как ризома инфосферы : Рец. на нов. изд. учеб. А. В. Кумановой „Введение в гуманитарную библиографию“ (София, 2012). // *Вестник Санкт-Петербургск. гос. унив. культуры и искусств* : Науч. журнал, 2014, N 2 (19) июнь, с. 181–183; **3–4. Александрова, К.** Постмодерен принос към морфология и теория на библиографската форма. // *Информ. бюл. на Центр. библ. на БАН* (София), 2014, N 4–5 (79), с. 11–13 <<http://www.os.x-pdf.ru/20yuridicheskie/377445-1-i-net-istini-gde-net-lyubvi-pushkin-kumanova-rizoma-infosfera.php>>; **5. Василев, Н.** Философия на библиографията като изкуство в душата на художник (overt / covert) : Дейксис на ризомата на инфосферата (Слово на редактора). // *Науч. тр. на УниБИТ* (София), Т. 11, 2013, с. 449–456. – *Рез на рус. и англ. ез.* – *Разшир. публ.*; **6. Соколова, М. Е.** Ноосфера гуманитарной библиографии. (Аналитический обзор). // *Реферативный журнал*. Сер. 3. Философия. Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература, 2015, N 1, с. 5–16; **7. Соколова, М. Е.** Гуманитарный потенциал „Нестинариане“ Александры Кумановой : К юбилею авт. // *Человек : Образ и сущность*. Гуманитарные аспекты : Ежегодник / РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. Отд. Философии ; гл. ред. Л. В. Скворцов. – Москва, 2016 : Информационный универсум и самосознание современного человека / Ред.-сост. Г. В. Хлебников. – ISSN 1728-9319. – с. 153–167. – *Редук. публ.*

11. Kumanova, A. GENERATIO SPONTANEA : Synoptic table of the World universal bibliography from 3rd c. BC to 21st c. : An atlas – electronic library „Universalica“ (Model of the secondary-documental framework of the biblio-info-noosphere) : Textbook-compendium of General Bibliography = Синоптическая таблица мировой универсальной библиографии III в. до н.э. – XXI в. : Атлас – электронная библиотека „Universalica“ (Модель вторично-документального контура библио-инфо-ноосферы планеты) : Учебник-справочник по общ. библиографоведению = Синоптична таблица на световната универсална библиография III в. пр. н.е. – XXI в. : Атлас – електронна библиотека „Universalica“ (Модел на вторично-документалния контур на библио-инфо-ноосферата на планетата) : Учебник-справочник по общо библиографознание / [comp., bibliogr., preface Alexandra Kumanova] ; [sci. ed. Stoyan Denchev] ; [gen. ed. Nikolay Vasilev] ; [expert and terminolog. ed. Nikola Kazanski] ; [reference-inform. ed. Angela Cannon, Marianna Sokolova] ; [bibliogr. ed. Krasimira Alexandrova, Silviya Filipova, Mariyana Maximova] ; [rev. Alexandar Subetto ... et al.]. – Sofia : About letters – O pismeneh, 2018. – 232 p. : with ill. – (Torchbearers ; XXV)

Other rev.: Leonid Djakhaia, Arkadiy Sokolov, Nikolay Yaramov, Vladimir Klyuev, Ruggero Gilyarevsky, Valeriy Leonov, Irena Peteva, Irina Lynden, Milen Kumanov. – Index of titles, index of names. – Contents. – Curriculum vitae.

Suppl. I: Information rose of the World (international) universal bibliography (3rd c. BC – 21st c.).

Suppl. II: Author information – publ. in Engl., Rus. and Bulg.

Jubil. ed. dedicated to: the 65th anniversary of Stoyan Denchev ; the bright memory of G. Schneider, L.-N. Malclès, K.R. Simon, A. Taylor, I.V. Gudovshchikova, A.V. Mamontov ; to the bright memory of Bulgarian Bibliographic Institute, which incarnated under the guidance of T. Borov the genuine spirit of the bibliographic culture.

Публ. <<http://www.sno.unibit.bg>>.

Разкази за електрическите стълбове на булевард „Цар Освободител“ и българския литературен модернизъм

Мая Горчева

**Stories about the electric posts along the Tsar Osvoboditel Boulevard
and the Bulgarian literary modernism**

Maya Gorcheva

Summary

Contrary to the notion about the domination of the traditional “peasant” theme in Bulgarian literature, the research offered here highlights the significance of the link between poetry and an urban milieu. A curious notice is discussed of the intended public action by a group of young poets from the start of the 20th century who were preparing to blow the sleeping community by hanging themselves from the electric posts along the Tsar Osvoboditel Boulevard in Sofia. The public scandal however fails to take place. The article examines this aborted action and seeks the genesis of a Dadaistic act “in advance” in the ideas of the young Symbolist poets. The traces lead toward the age-old theme of the suicidal poet which, for the Zveno circle, is peculiarly current in Georgi Mihaylov’s translations of Francois Villon’s ballads. The theme of the modernity in the growing capital city and in the work of urban poets unveils a beyond-Bulgarian “double bottom” of our Bulgarian literature and the assimilation of the topics of world literature.

Key-words: Sofia, poetry and urban milieu, Dimcho Debelyanov, Gheo Milev.

*На Георги Янев,
духа хранител на Музея на Гео Милев*

Електрическите стълбове: модерните времена стъпват в столицата и в литературата

Тези стълбове са високи към 13–14 метра. Поставяли ги в средата на улиците до трамвайните релси. Когато били прокарани двупосочни линии, стълбовете оставали по средата помежду им. Изящни декоративни розети подпират едно или две рамене, които държат трамвайните жици. На върха е монтирано „осветително слънце“ – мощна хилядолетова лампа за улично осветление.

Трамвайната линия между Двореца по булевард „Цар Освободител“ до Орлов

мост тръгва от 1901 г.¹ Трамвайното трасе е преместено и стълбовете, демонтирани през 1933 г.

Електрическото осветление в София светва на 1 ноември 1900 г., първият трамвай тръгва из столицата на 1 януари 1901 г., а наскоро се появява и литературен разказ: „В електрическият трамвай“ от Иван Вазов, с който и стълбовете, и електрификацията на столицата стават и литературни образи. Ето този нов градски пейзаж (и старите неизменни реакции на гражданите): *Какво ахкане и негодуване у всички софиянци, когато гледаха запречкването със стълпове софийските мегдани и улици за нуждите на електрическото осветление и на електрическия трамвай и замрежването въздуха с тая паяжина от медни жици!*² Започва разказът с едно изненадващо модерно – и профанно удивление от дяволската магия на техниката и изобретателността на човешкия ум, което бих нарекла една от най-всеотдайните апологии на техническия напредък, и няма да се въздържа да я припомня. Както подобава на писателите класици, дори да се говори за свръх-модерното настояще, то започва с цитат на класически език и съдържа препратки към античната митология и библейските символи. След това продължава в духа на същото онова удивление, че *Чудесата Господни са чудесни*, познато от Вазовите герои в „Чичовци“:

*Nil admirari! – На нищо не се чуди! А между това, колко е чудно!... През последната половина на миналия век човеческият ум, демон пощурял в устрема си към невероятното и непостижимото, грабна от небесата – втори Прометей – тайните на светкавицата и тури на наша служба неуловимия ток на таинствения елемент – електриката; накара я да ни пренася мисълта от единия край на света до другия, почти с нейната бързина; да ни препраща гласа, да ни осветлява, а най-после – да носи и нас! Ами Рентгеновите лъчи? Ами телеграфът без жици? Ами хвъркането из въздуха? Ами четенето на мисълта? Ами телепатията? Ами страшната загадка на спиритическите проявления? Ами, ами... онова, което утре, други ден ще видим? Казвам: утре, други ден, защото този демон-чародеец, този неуморим титан, човешкият ум, трупа с вихрова скорост чудо въз чудо, подвиг въз подвиг, Пелион въз Осса, и ние, в изумление, смутени, присъстваме на тая мироизидателна работа и не предвиждаме ни край, ни бряг, ни точка, ни минутата, дето ще каже: „Доста!“... Често замиждавам и се пренасям в края на тоя XX в. и искам да си въобразя какво има да види той и какво ще предаде в наследство на другия, при тоя **трескав творчески процес на човешката мисъл**... [подч. М.Г.] Тая грамада дивни изобретения, открития – вчерашна фантазия, блян неосъществим, днес нагла действителност – не наумяват*

¹ **Кираджиев**, Светлин. София каквато е била 1878–1943. София: Свят, 2001, с. 81.

В цит. изследване се говори само за линията от Двореца до Орлов мост, но според форумите за Стара София първоначално линията е тръгвала от площад „Македония“ и през улиците „Алабин“ и „Лега“ излизала на булевард „Цар Освободител“, продължавайки до „Орлов мост“. По-сетне началната спирка е на площад „Св. Неделя“.

² Разказът, който неговият автор е наричал „шарка“ или „хумореска“, е датиран от 7 февр. 1901 г. и по-сетне влиза в сборника „Пътър свят“ (1902).

ли повторението на вавилонската кула, на една духовна вавилонска кула, по която човек се опитва да стигне небето, божеството, началото на началата? ... Де ще спре човешкият дух в шеметния си летеж към неизвестното? Кога ще се умори?... Чудно, дори страшно!

Да, и в началото на ХХІ в. краят не му се вижда, но лъснаха ограниченията, налагани от институции или корпоративни интереси. До края на Вазовия разказ следват поредица анекдоти за първите пасажери на софийските трамваи.

Колкото модерна да е темата на цитирания по-горе разказ, що се отнася до разказите на литературната критика, авторът му влиза именно в графата на *старите* заради тази отзивчивост към някакви колективни емоции. Според тези литературно-критически разкази през времето на първия трамвай се изковава естетическата воля на първото поколение модернисти, заявена на страниците на списание „Мисъл“. Започва едно странно разцепване между модернизацията на колективния живот и идеята за модерност в литературата.

По-късно, през относителното благоденствие на 1930-те, са написани и пълният разказ как е протекло електрифицирането на столицата на току-що създаденото българско княжество, публикувани в месечното списание на софийската община „Сердика“.³ Това е *par excellence* разказ за модерното и за модернизацията на българската столица, за невероятната бързина, с която едно откритие влиза в градостроителни планове и за градивното експериментаторство с новото, в което се впуска младото българско общество – и което донася неподозирани ползи. Още на първото заседание в Софийската община (преди градът да е обявен за столица) от 13 февруари 1878 г. се взимат мерки за осветлението. През 1890 г. става известно, че в Европа вече е изнамерено техническо средство за пренасяне на електричество – и през следващата година градският съвет вече проектира построяването на водноелектрическа централа. Търгът за концесии се проточва с десетилетие, докато през 1899 г. го спечелва френският инженер Шарл Бертолюс, а той от своя страна прехвърля осветлението на френското дружество Société de grands travaux de Marseille, а транспорта – на френско-белгийското Société franco-belge de tramways électriques (ах, тази белгийска мантия!).⁴ Към познатите *нашенски* неразбории ще добавим още, че първата централа е построена на друго място, а планираната през 1901 г. – чак в края на 1920-те. *А това е история, подходяща за приключенски роман*, възкликва журналистът Антон Оруш през 2017-а.⁵ От дистанцията на повече от век това са дребни забавяния. Забавя се обаче написването на романа, който ще разкаже за изпепеляващата всеотдайност на тези мъже, управници или инженери, с един животински инстинкт към новото и онова, което ще остане. За тези

³ Ето някои от публикуваните в сп. „Сердика“ статии: **Георгиев**, Димитър А. Електрическото осветление в столицата. – кн. 1, 1937; **Иванов**, Иван. Електроснабдителното дело на столицната община. – кн. 5, 1940; **Пешев**, Тончо. Благодатно начало. – кн. 5, 1940.

⁴ **Георгиев**, Димитър А. Електрическото осветление в столицата. – В: *Сердика*, 1937, кн. 1.

⁵ **Оруш**, Антон. Светни, София! – В: *Осем*, 2017, бр. 3.

градоначалници като Димитър Петков, които проектират такива широки улици, че могат да понесат все по-многолюдните тъпни десетилетия по-късно. Чудели му се на широките булеварди, сякаш има черди говеда да прекарва. Димитър Петков, кметът от 1890-а, премиер по-късно, е застрелян на 26 февруари 1907-а и паметникът му също е в края на булевард „Цар Освободител“. А Закон за електрификация е направен и приет много по-късно, през 1935 г., от управлението на *рационализацията и организацията* на извършилите преврата от 19 май 1934 г., преди безславно да ги изместят от властта (до следващия им преврат).

Когато е започвало изграждането на новата столица, управляващите са търсели най-новото и са проектирали с перспектива. Електричеството съвсем не е посрещнато възторжено. След пускането на Панчаревската централа, *дейтелите на Електрическото дружество е трябвало да ходят от къща на къща, за да молят и увещават софиянци да си прокарат електрическо осветление*, както свидетелства репортажът „Белите въглища“ от Орлин Василев.⁶ По-късно през 1930-те пък високата цена, искана от концесионера, френското дружество със знаменития му представител Себийон, държала софиянци настрана от ползването на електрически уреди. И в София се разиграва драмата на Чудомировия герой Митю Питето, чиято „електрика“ и цялото му майсторене не прокопсали. Но не недоимъкът – и на средства, и на енергия или изобретателност, – са построили градовете на нова България. Обратно, *тоя трескав творчески процес на човешката мисъл* е поглъщал всички негативи на невежеството или алчността на политици и чиновници. Как ще изглеждат обаче след повече от век днешните нововъдения – дали доразвиваме онова, което е започнато преди век, или омаскаряваме наследството си?

Електрическите стълбове вдъхновяват авангардизма на поетите

За тази акция научаваме от писмо на Димчо Дебелянов до Гео Милев, което може да се види сред писмата в книгата „Димчо Дебелянов. Спомени, писма, документи“ от сестрата на поета Мария Дебелянова-Григорова, под редакцията на Кръстю Генов.⁷ Отпечатано е и в том 5 от „Избрани съчинения“ на Гео Милев.⁸ Съвсем скоро го припомни и романът „Все тая нощ“ на Христо Карастоянов⁹, посветен на приятелството на старозагорския поет с ямболския анархист Георги Шейтанов.

При работата си по съставянето на петия том с писма и документи Георги Янев попада и на това писмо в архива на поета, съхраняван в НБКМ. Ето неговия разказ: *След публикацията си в „Звено“ Гео покрай заралии става известен...*

⁶ Василев, Орлин. Белите въглища. – В: *Сердика*, 1940, кн. 5.

Ето още съвсем конкретни данни за това как е била приета новата придобивка: „В началото дружеството е имало 240 абонати, като се сметнат общо частните домове и държавните и частни учреждения! А за двигател електричеството е било употребявано само от... Двореца“.

⁷ Изд. „Български писател“, 1956 г.

⁸ Изд. „Захарий Стоянов“, 2007 г.

⁹ Карастоянов, Христо. Все тая нощ. дневник на един роман. Пловдив: Жанет 45, 2014, с. 177.

Заобичават се и с Димчо... Имат разменени 7–8 писма, прекрасни при това... Димчо се обръща към него с „милый или драгий Милев“... По това време младият авангардист търси провокации – всякакви при това. Пише писмо на своите приятели вече Николай Михайлов (Лилиев) и на останалата група, естествено и на Димчо и предлага идея в знак на протест срещу социалната действителност всички млади поети модернисти да се избесят организирано някоя нощ на софийските фенери, да разбудят тази заспала нация... Чакал отговор, но не получил...

В писмата си от 1915 г. двамата поети са си играели с тъгата и смъртта. Въображавали са си играта на смърт на електрическите стълбове, тези мощни чугунени гиганти с изящни декорации по раменете. Чугуна и огромните градски постройките – и крехкостта на тялото и на литературата... Виждали са как увисналите на огромните стълбове тела стават част от една инсталация, също елемент – чудовищен – от градския пейзаж. Това самоубийство ще е по литературни причини – не лично, не и достигане до точката на пълното замълчаване, но ще е именно акция, и то организирана, с ясна цел. Смъртта на поета, но срещу литературна цена. Самоубийството им има много повече от литературен смисъл и изправя един срещу друг модернизиралата се градска среда с трафарета за безсилната сила на поета или на сантименталната натура.

Ето защо не успява замисленото колективно изпонаобесване на родните поети според Дебеляново писмо от 22 април 1915 г.:

Драги Милев,

Не ти отговорих навреме, защото бях зает с много важна работа: мъчех се да убедя и себе си, и другите, че е време вече да познаем своето нищожество и – между другото и по твой съвет, – да устроим на столичани невиждано досега зрелище – да се избесим всички по електрическите стълбове на бул. „Цар Освободител“. Но какво да правиш, о камък удариха увещанията ми: ни мене, ни на другите им се иска да погинат още, млади и зелени и то по литературни причини, което би било най-смеешното.

Ако коментираме с днешни термини, то бихме класифицирали това хрумване като като бодиарт и първа концепция за хепънинг в българските литературни среди. Неосъществен, както електриката на Питето, или осветлението на Голо бърдо – изглежда, че в София се е получило, тъй като все пак французи и белгийци са стопанисвали и трамваите, и осветлението.

Цялата акция протест доизкусува в своя литературен разказ Христо Карастоянов в романа „Все тая нощ“, за да я превърне в дадаистичен абсурд. В самия роман епизодът е преразказан след гневен монолог по повод литературните награди и бързо произведените литературни светила. Ето как изглежда според монолога на героя Гео Милев от романа – и според въображението на днешния писател:

Излизаме и се бесим наред!... Ти представяш ли си само каква картинка щеше да е! На всеки стълб виси млад и неразбран обесник, негри свирят джаз, трамваят за Военното училище дрънчи траурно пред стълбовете, а обществото плаче и си скубе косите. А както се бяхме нароили цели легиони поети – щяхме да висим

от портата на двореца най-малко до Орловия мост. Ако не стигнат стълбовете, почваме да се бесим по двама по двама. Ако пак не стигнат – подкарваме стълбовете по „Дондуков“...¹⁰

Контекстът на този епизод, както и на целия роман е времето на писането му, а именно протестите от лятото на 2013 г., които минаваха по булевард „Цар Освободител“. Впрочем, обесването по фенерите – по стълбовете с уличното осветление е също публична акция, която идва от времената на народния гняв след френската революция от 1789 г. и за нея ще стане дума по-долу. В Голо бърдо саботират властта, като местят фенера.

Да реконструираш нестания дадаистичен бунт на българските поети

Разказите, които ще разкажа по-нататък и с които ще се опитам да се приближа до замисъла за тази акция на младите български поети от 1915-а, ще са обратното на „мистика и мистификация“, както гласи насловът на конференцията, по повод на която бе съставена тази статия.¹¹ Няма мистика в тази настъпателност и ясни цели, с които софийската община планира изграждането на един модерен град – освен ако здравословната предприемчивост не е минала в регистъра на мистичното за днешната пост-постмодерна многосъставност и плурализъм.

Няма и мистификация – защото за българския модернизъм ще стане дума по повод едно съвсем точно засвидетелствани в текстове – стихотворения или писма, – данни, макар че се коментира едно съвсем безплатно намерение за акция – едно рядко намерение за колективно дело, което по най-банален начин така и остава неосъществено. И тъй, предстои едно дълго пътуване из културната памет за градския топос на стълба, фенера и светлините, отразен в поезията. И из поезията, която подчинява градското пространство на своята най-дълбоко и страстно възжелана тема – смъртта.

À la lanterne!

В разказа си Георги Янев е запомнил, че става дума именно за стълбове за осветление – за обесване по фенерите, очевидно замествайки по близост *електрически стълб* със *стълб за осветление*. Така грешката на паметта възпроизвежда фразеологизма „На фенера“ и възстановява неговото значение: след избухването на Френската революция от 1789 г. тълпата линчувала, като обесвала *на фенера* провинилите се пред нея. Изразът *À la lanterne* („На фенера!“) е останал в стих от марша *Ça ira* (може да се чуе дори в изпълнение на Едит Пиаф), в който на фенера се пращат аристократите (*À la lanterne les aristocrats*, или с абривиацията на просторечието: *les aristos*). Всъщност става дума за един дървен, но по-висок фенер

¹⁰ По думите на юристът Хенри Левенсон – един от „дружината“. – В: Димчо Дебелянов, Николай Лилив, Георги Райчев в спомените на съвременниците си. София: Български писател, 1967, с. 155.

¹¹ Национална научна конференция „Модернизъм и постмодернизъм. Мистика и мистификация“. Проект „Българско и модерно – 3“, Институт за литература, 16–17 март 2017 г.

на края на известния площад *De Grève* (казват, че е описан в романа „Кралица Марго“ на Александър Дюма). Името възражда във времената на символизма публицистът Анри Рошфор, който издава сатиричния вестник *La Lanterne* през 1868–1872 г. Това значение, при това съвсем на място за родния ни контекст, ще видим в хумористичното стихотворение¹² на Христо Смирненски „Листопадна вечер“:

*И в тези вечери предесенни
на всеки уличен фенер
с наслада бих видял обесени
по някой и друг кожодер.*

Колкото до замислената акция за публичното самообесване на поетите, сякаш тя едновременно „помни“ за тази варварска жажда за справедливост и съд, но радикално я преобръща: с абсолютно несправедливото си варварско самоличуване поетите на душевните трепети щели да изобличат безличната тъпша.

Всъщност софийските фенери по булевард „Цар Освободител“ – модерните „електрически слънца“ по стълбовете – били твърде високи (13–14 м) и телата на самообесилите се поети щяха да са незабележими, пък и трудно би станала операцията. Колкото до фенерите отпреди електрическото осветление, те пък не ставали за бесене, защото стъклените камери с газови лампи стоели върху твърде ниски стълбове. За фенерите в Стара София съществува и един ведър анекдот от колективното живеене и нощните компании. Софиянци използвали своите фенери за нещо много по-различно, както разказва Георги Каназирски-Верин:

Компании весело настроени се връщаха от гуляй. Някой иска да си запали цигарата, а няма кибрит. Фенерът не е много висок. Като се повдигне на пръсти, той долавя лампата, вдига фитила и си пали цигарата. Сега много зависи от „градуса“ на настроението му. Ако е с нормална температура, свиwa или не свиwa фитила и оставя лампата на мястото ѝ във фенера, но ако температурата му е висока, то той или ще остави лампата с вдигнат фитил, от което шишето ще се спуска и фенерът ще се опуши, или, за по-голям ефект пред другарите, след като си запали цигарата, ще хвърли лампата на улицата, или пък, ако е нервен, ще остави лампата във фенера и после ще се извърти с бастуна по фенера и... чат, и стъклата ще издрънчат по земята, а другите се заливат от смях.¹³

Български литературни образи за фенера

Софийските фенери са колкото грижа на общината, толкова те също са влезли в литературата, в модерната градска поезия и проза като незаменим детайл от градския пейзаж, важен маркер на градското пространство. При Христо Смирненски фенерът бди над страданието на децата, *спрели за миг до фенера* („Зимни

¹² Публикувано в: *Червен смях*, 3 октомври 1922, бр. 39.

¹³ **Каназирски-Верин**, Георги. София в края на XIX век. София: Техника, 1992, с. 76–78.

Фототип. изд. на кн. *София преди 50 години*.

вечери“) – или (без да е упоменат) пази пияните хаймани. *Уличната жена под бялска на електрическите ламби празнува вечен грях*. Поезията на Смирненски радикално разделя онова, което е модерност, от други ценности като справедливост: градът е целия скован от злоба:

...и твоите електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!
„Братчетата на Гаврош“

Каменният град на Смирненски е и дебнеща заплаха: *дебне* не само невинната красота на цветарката („Цветарка“), но и *улицата със закана* да помете несправедливия свят на богатите („Улицата“).

Пак от времето на Смирненски стълбовете се появяват в т. нар. *диаболистични* разкази. Цялата тази плетеница на софийските мегдани и улици, *запречкани* със стълбове, и *замрежването въздуха с тая паяжина от медни жици*, които описва Вазов, или електрическите лампи стават злокобен пейзаж за тайнственото преображение и двойничество на света. Тъкмо от стълба, от прочитането на некролог, закачен на стълба, тръгва най-многопластовият разказ на Владимир Полянов „Мрежата на дъжда“ (1923), чиито герои са писатели или литературни критици: *Аз спрях изненадан пред стълба*. Но и тази злокобност е преодоляна: малко след това Светослав Минков разказва за безсилието на последния призрак, сразен от логическата мисъл на математика, обитател на „Къщата при последния фенер“ (1929). На призрака не му остава друго, освен да се самоубие.

В поезията на следващото *градско поколение* отново се появяват електрическите светлини. Съвсем малко внимание на градския пейзаж отделя градската поезия на Богомил Райнов от 1940-те: *Два стълба тихо се въртят в мъглата* („Нощен сняг“); *Фенерите изглеждаха жирафи* („На В.“).

Градският пейзаж при Вутимски се разгъва както с младежката жизнерадост, така и с нагнетяването на самотничеството в образа на модерния поет, затворен в депресивни състояния като несподеленост и отчужденост. Сякаш уличните фенери възпламват това влечение към града, което е болест и зараза: *Аз блънувам хоризонти във мораво, фенери, танцуващи / в черно* („Стихове за едно момче“). *Мълчаливите фенери* са единствени спътници на лирическия аз – сякаш бдящи над безответната му самота, сдвоени със самоубийственото му влечение: *В полунощ нима съм умрял, / бленувайки под някой стар фенер* („Призраци“). Приятели, дори любовници, и едновременно олицетворение на самотата на поета, изоставен в нощта:

Фенерите пияни и дъжда
ще те целуват... още... още...
„Стихотворение за една рана“

Фенерът е одушевено същество, спътник и дори удвоение на поета в нощта: *Фенерите мълчали* („Една нощ“); *Във улиците пусти и затънчени / фенерите задремват [...]* („Призраци“); *...и мълчаливите фенери / пътуват срещу хоризон-*

та... („Мои нощи“); *Фенерите заминали на излет (***)*; „Един след друг бездомните фенери / по ъглите и мостовете скитат („Нощем“ от цикъла „Старият град“). Става дори двойник на градското момче: *Като един фенер, като звезда, / която се изкачва („Чуждото момче“)*.

Градската поезия под хипнозата на символизма и смъртта на поета, жертва и обвинител

Според тези образи на фенера изглежда, че отличителна черта на българската градска поезия е не модерният градски пейзаж, не и енергията на творческия или стереотипният труд на инженери и работници, а тъгата, както и върволицата мъченици с безрадостен живот. Така е и сред френските, и сред така любимите на Гео Милев белгийски поети от края на XIX в.¹⁴ Поезията на символизма, която идва от 1880-те заедно със своята концепция за изкуството като възплъщение на изначалните абсолютни идеи, както го защитават теоретиците му като Реми дьо Гурмон, автор на знаменитата „Книга на маските“ (1896), в която представя поетите символисти, по родните ни краища се възприема като поезия на еманципиране на аз-а от колективното, а жаждата за самоизразяване и индивидуалното се озвучават най-вече в минорната гама като безсилие и отчаяние. Иначе казано, *божествената математика* на словото, чийто жрец е Стефан Маларме, за родните ни поети е мелодия на сърцето и душата, безответност, горда усамотеност на аз-а. За младото поколение поети от първото десетилетие на XX в. символизмът става и знака на модерната поезия, макар че манифестът му е написан три десетилетия по-рано, и тогавашната европейска поезия, а и предпочитанията на родните ни поети, се реят във вълните на т.нар. постсимволизъм и държат сметка за културната революция и обратата, които са превърнали парижките художници несимволисти от Монмартър и Монпарнас в култови фигури на изкуството. Както разказва с ирония и критическа дистанция Константин Константинов – един от „дружината“ около в. „Смях“ – *безгрижна и безпарична: Освен по силата на културната дифузия между народите символизмът дойде, както казах, и като мода, както модата на брадите, на меланхоличната любов, на въпросите, които 18-годишните си задаваха: „Какъв е смисълът на живота?“ и мечтаеха за самоубийство [...]*.¹⁵ С други думи, символизмът става име на определени скръбни настроения – и съдейства да се изработи мярата за поетичното. Това изглежда допълнение към приноса на символизма, тъй като тъкмо с него за поезията се заговаря с понятия като *музика, мълчание, съответствия* и т.н., но съвсем не е толкова незначително допълнение. Ако Константин Константинов изтъква *модата* на скръбните настроения и разговорите за самоубийството, то едно скорошно изследване на символизма от 2013 г. развива и аргументира тезата, че това не са просто естетически понятия: през тях се разбулва една *идеология или картина за света*. Цитирам, перифразирайки,

¹⁴ Срв. с романа от 1889 г. на Жорж Роденбах „Изкуството в изгнание“. прев. Калоян Праматаров. София: Сонм, 2013.

¹⁵ **Константинов**, Константин. Път през годините. спомени. първа част. София: Български писател, 1961, с. 169.

тезата на изследвача Йордан Ефтимов, който като автор на стихове продължава да спори с *псевдоуниверсалиите на символизма* (и на скръбните му настроения). Отвъд самите текстове той говори за ефектите от една *идеология на символизма* и според неговите наблюдения мярата на символистичната дълбочина и мелодичност устоява в масовите представи за поезия сред родните литератори далеч отатък края на символизма.¹⁶

Сред родните поети от началото на XX в. – времето на първия електрически трамвай, едновременно с култа към *творческия индивидуалитет* и за духовното надмогване при Пенчо Славейков, отличителен за модернистичния проект на кръга „Мисъл“, поклъва и култът към *прокълнатите поети* – по името на знаменитата антология на Пол Верлен от 1884 г., в която образът на поета страдалец е олицетворен от Верленовия alter ego *бедния Лелиан*. Българска преводна антология „Прокълнати поети“ излиза през 1921 г., като номер 2 от „Библиотека за малцина“ на издателство „Т. Ф. Чипев“, преиздадена през 1936 и 1940 г. от изд. на Иван Коюмджиев. В книгата, превод на Георги Михайлов, е събрана поезията и личните биографии на култови за френския XIX в. имена, обгърнати в ореола на самота, неразбраност, обречени на безрадостна смърт. Точно този ореол на скръбна самота дава особена цена на самото творене и става едва ли не *легитимационна карта* за встъпване в селенията на високата поезия. Тази легитимация може да се получи само на цената на едно непосилно изпитание – изпитанието на самотата и страданието, и на несекващата воля за слово. На самоубийствената цена на таланта на житейския подвиг. Не се заблуждавайте с есеистичния ми стил – това е много висока цена и малцина са избраните.

Сред *прокълнатите поети* смъртта на един от тях събира в едно топоса на фенера с този на самоубийството. Фенерът – не като градско осветление, а с името *Lanterne* влиза в хрониката на поетическите самоубийства с Жерар дьо Нервал, поет романтик, създал предвкушаващите диаболизма новели от сборника „Дъщерите на огъня“, боготворен от младите български поети. На 26 януари 1855 г. френският поет слага край на живота си, като увисва на въже на мрачната уличка Vieille-Lanterne в центъра на Париж.

Прилепянето на смъртта към образа на изключителния поет стои в култа към българските поети, покосени от ранна смърт, към поета жертва на злокобната действителност, дори когато болестта или личния самоубийствен акт е причината – както за ранната смърт на градските поети Христо Смирненски или Александър Вутимски. Физическата смърт сякаш онагледява и засвидетелства онова отдръпване от живота, за което говорят в стиховете си тези поети на копнежа от 1880-те насетне – тя е телесно-веществения завършек на една поетика на замълчаването.

¹⁶ **Ефтимов**, Йордан. Божествената математика. Тревожната хетероклитност на българския символизъм. София: Просвета, 2012, срв. главите „Псевдоуниверсалии на символизма“, „Символистката художествена идеология“, с. 35 и сл. Тук даваме изходното заключение на изследвача: „Теорията за съответствията не е просто естетическо понятие, както обикновено е разчитано от българската литературна история. То е централно за символистичната идеология или за символистичната „картина на света“, ако идеология звучи непременно марксистки и политически“ (с. 44).

Но освен това тази смърт има смисъла на обвинителен акт срещу социалната несправедливост. Силуетът на държавата убиец се изправя зад безследното изчезване на Гео Милев на 15 май 1925 г. Според един популярен разказ отпреди три десетилетия избивали безследно изчезналите, като ги удушавали с жици. Наистина, книгата „По дирята на безследно изчезналите. Дългът да живееш“ на Николай Христов започва с хладнокръвното изброяване на веществените доказателства на обвинението и сред тях има „примки от кабел“. Но по-сетне в книгата са записани признанията на убийците, които по двойки мятали готова примка от връв за палатка и стягали въжето в противоположни посоки, после със същата връв, с която са бесени, завързвали и чувала с мъртвото прегънато тяло.¹⁷ Странна амнезия парализира за десетилетия българското общество – травмата от жестокостта трябва да бъде забравена и потопена в безсилна скръб. И ето че през 1930-те знаковото стихотворение, с което се отбелязва честването на паметта на *безследно изчезналия* Гео Милев, е „Гроб“ (макар това стихотворение, четвъртата вариация в „Иконите спят“, да вещае смърт от несподелена любов).

Пожелана смърт и усещане за обреченост навярно са изправили и подпоручик Дебелянов срещу куршумите в сражението при с. Горно Караджово (дн. Моноклия) на 2 октомври 1916 г.

Литературни образи на убийството на поета

В различните си вариации самоубийството в литературата може да има индивидуално-психологически смисъл, но в не по-малка степен да е израз на масов социално-психологически стереотип, каквато става *вертеровската* смърт по името на Гьотевия роман „Страданията на младия Вертер“ (1774), която сякаш идва да увенчае един особен страдалчески живот, а се превръща в масова психоза с хиляди поклонници и последователи. Според екзистенциалистката гледна точка пък ключът на самоубийството лежи във философския въпрос за отношението към живота и смъртта.

Отново литературата на XX в., както и психологическите анализи показват, че самоубийството може да е колкото слабост, толкова и агресия. Самоубийството е последната надежда за наказание на несправедливия чрез мълчаливото обвинение и вменяване на чувство за вина. Самоубийството е и нападение – отказ от приемане, който изобличава готовите решения на обществения морал.

Поетите модернисти и авангардисти обаче предпочитат да убиват. Сюрреалистите обръщат дулото към тълпата: *Най-простото сюрреалистично действие се състои в това да излезеш на улицата с револвер в ръка и да стреляш напосоки в тълпата колкото можеш повече*, пише Брьотон във втория манифест на сюрреализма от 1929 г. Още през 1920 г. от Берлин скандалният дадаист Рихард Хьолценбек обявява: *Да пиша литература с оръжие в ръка беше за известно вре-*

---

¹⁷ Христов, Николай. По дирята на безследно изчезналите: дългът да живееш. София: Народна младеж, 1981, с. 65. Този смазващ разказ за това на какъв планомерен садизъм е способно едно човешко същество отново се появява в българската литература в романа „Чамкория“ на Милен Русков (Пловдив: Жанет 45, 2017).

ме мечтата ми.¹⁸ Във времето на символистите и след това Леон Блоа *царствено набива на кол*.¹⁹ Жак Ваше, кумир и вдъхновител на водача на сюрреалистите, стреля и прави суматоха след първото сюрреалистично излизане на сцената със спектакъла *Les mamelles de Tiresias* на Аполинер през 1917 г. Революер е размахвал и Алфред Жари, докато разказвал своите страхотии и небивалици: *...зрителите се дръпваха уплашени, жените се ужасяваха, а някои искаха да си тръгнат*, забавлява се с историята Гийом Аполинер.²⁰ Но *революерът е от шоколад*, както гласи стихът от Николай-Марангозовата „Нула“ (1923):

*...във фаталната минута един самоубиец
вижда своя революер от шоколад
и го изяжда.*

Ман Рей размахвал знаменития *тапешник* на сюрреалистите при семейните си скандали с Кики, любимия модел на монпарнаските художници, а Брьотон свиква анкета с тема *Самоубийството разрешение ли е?*²¹ Брьотон цитира в своята „Антология на черния хумор“ от 1940 г. Жак Риго, който заявява: *Самоубийството трябва да е призвание* и нарича самоубийството *най-абсурдният акт, избухващата фантазия, доброволният акт, което е по-напред от съня и от*

¹⁸ **Brandon**, Ruth. *Surreal Lives. The Surrealists 1917–1945*. London: Macmillan, 1999, с. 26.

¹⁹ Според израза на Валери Ларбо от есето му „Този ненаказан порок четенето“, прев. Юлиан Жилиев. [онлайн]. [прегледан 20.06.2018]. http://liternet.bg/publish15/v_larbo/index.html

Ето целия израз, който се отнася до малко скучната роля на критика изобличител: „Не би желал да бъде Жюл Льометр, съсипващ Жорж Оне, нито Леон Блоа, царствено набиващ на кол около 1885 г. двайсетина нищожества, чиито известни тогава имена днес са абсолютно обезценени или до такава степен забравени, че изненадват слуха на читателя, така както имената на рентиери, затворили се в частния си живот. Каква полза да обявява публично, че Х... и У... са слаби писатели, след като няма да минат и двайсет години и критиката, която ги хвали днес, ще каже за тези хора това, което той би казал сега, освен ако не ги е забравила напълно?“

Занаятът на злостния критикар отвращава безгрижната му натура. В него може да види само едно противно средство – като за начинаещ, който иска да привлече вниманието върху себе си, или като за критик, който иска да вдъхва страх. Мръсен занаят, който го кара да мисли за пехливаните по панаирите, за развлеченията на хамалите (иначе казано: негодници), за черноработника“.

²⁰ **Аполинер**, Гийом. Живописни съвременници. покойният Алфред Жари. лит. критика. прев. Георги Ходжев. София: ЛИК, 1998, с. 17.

²¹ Ето пълното му приемане в отговора, който дава Рене Кревел, поетът направил опит за две самоубийства – един неуспешен и един успешен през 1935 г.: „Самоубийството е начин на избор. Самоубиват се тези, които въобще не притежават квази-всеобщата стрателност да се борят срещу някое душевно усещане, тъй интензивно, че трябва да се вземе, до нова заповед, за истинско усещане. Единствено това усещане позволява да се приеме по всяка вероятност най-правото и окончателно от всички решения: *самоубийството*“ (Вж. **Надо**, Морис. История на сюрреализма. прев. Тодорка Минева. София: Аргес, 1993, с. 56).

Тази фасцинация от самоубийството надълго се обсъжда и в увлекателния разказ на **Brandon**, Ruth. *Surreal Lives. The Surrealists 1917–1945*. London: Macmillan, 1999, с. 41–42.

*най-чистата излагащия (Mais voilà tout de même l'acte le plus absurde, et la fantaisie a son éclatement, et la désinvolture plus loin que le sommeil et la compromission la plus pure).*²²

Актовете на авангардистите – на дадаистите, френските сюрреалисти, но и още по-неистовите измишльотини на руските футуристи и имажинисти (да слагат на московските улици своите имена, да окачат на достолепния Пушкинов паметник плакат *Аз съм с имажинистите!*, да облепят улиците със заповеди за *всеобща мобилизация* в защита на *левите форми* в изкуството, да свикват съдебни процеси над литературата²³) превръщат убийството в игра и бутафория. В игра с есхатологичното. Можели ли са да предположат, че тази игра няма да остане ненаказана?

Но не е била игра самоубийствената несрета на Жари. Нито самоубийството на Жак Ваше, кумирът на Андре Брьотон, нито по-късно на Рене Кревел. Със самоубийството си Ваше остава култова фигура за сюрреализма. Самоубийството на Маяковски бележи предела на неистовата енергия и демаскира утопията на всяка творческа воля, че авангардът в изкуството може да бъде авангард на колективния живот... Аутодафе или самоубийствен акт е настървението, с което Хаим Сутин унищожава свои творби или Шарл Камоен разрязва платна – скоро след това и единият, и другият ще получат признание и финансово обезпечение. Впрочем, със същото настървение унищожава свои картини герой художник, наречен Гоген, в българския роман „Великата суета“ от едно много по-късно време – от края на 1970-те.²⁴ А Марсел Дюшан просто престава да създава картини и се посвещава на играта на шах и на своите редимеди. Пиер Бачев, който играе в „Андалузкото куче“ на Луис Бунюел и Салвадор Дали (1929), филмът, смятан за сублимното възплъщение на сюрреализма, най-сетне стигнал до масовата публика, се самоубива на 24 години, опустошен от наркоманията си.

Назад към 1915 г.: резигнациите и смехът на българските поети

Какъв е залогът на онова самоубийство, за което говорят толкова младите Гео Милев и Димчо Дебелянов в онези млади години на българската модерна поезия? Каква е тази ранозрейка на хепънинг? Не е останало „концептуално експозе“, но пък издайнически е контекстът на писмата. В писмо от 6 март Дебелянов възкликва *О, тази малка и зла София!* и този вопъл може да стане наслов на кореспонденцията между двамата поети – толкова е смайващ в съпоставка с бодрия дух на

²² Цит. по **Brandon**, Ruth. *Surreal...*, с. 377. Спв. **Breton**, André. *Anthologie de l'humour noir. l'édition définitive*. Paris: Jean-Jacques Pauvert, 1966, с. 398, 401.

²³ Тук цитирам част от изброените им начинания, за които разказва верният изследовател и популяризатор на знанието за идеите на литературния авангард Владимир Янев („Имажинизмът и поезията на Никола Фурнаджиев: информативни паралели“. – В: **Янев**, Владимир. Въвеждане на безпределното. София: Гео Милев, 2009, с. 146.

²⁴ Романът „Великата суета“ от Борис Априлов бе отпечатан в алманах „Море“, 1990, кн. 1–2, но в края на текста стои датировката 1979 г. Не е разглеждан от българската критика нито тогава, нито по-късно, сякаш поради някакво нейно самоубийствено намерение да си остане българската литература по-банална.

замогващото се отечество (и онази ведрa модернизация, с която започнах разказа за електрическите стълбове). Всъщност, познаваме кореспонденцията едностранно – съхранени са само изпратените до Гео Милев писма, които Дебелянов адресира до книжарницата на Мильо Касабов. В писмо от 7 април 1915 г. Дебелянов пише: *Чувствам почти пълна притъпеност – и физическа, и душевна. Не ме бива, значи, ни за реализъм, ни за иреализъм* [характерни понятия от Гео-Милевата рефлексия, които употребява в бележките към преводите от „Лирични хвърчащи листове“, издадени в началото на 1915 г. – б.м. М.Г.]. По-долу, с поредица литературни цитати, Дебелянов заговаря за натрупаната умора: *Ще измрем от скука в София, дявол да го вземе! Много подли времена! Аз чакам със стиснати от нетърпение зъби и юмруци настъпването на велики събития по нашенско. Омръзна ми всичко, особно сам на себе си много омръзнах. Не ми се ни гледа, ни слуша, ни мисли, ни желае, ни люби, ни мрази, понякога не ми се диша, особено като си помисля някога, че за 28 години аз съм издишал въздух, който би могъл да върти всички ветрени мелници на света – за една величайша нелепост.* А велики дела се творят по това време в тесните граници на отечеството: създава се модерна държава, най-проспериращата икономика на Балканите, най-боеспособната армия и т.н. Това, което е дебеляновски сплин, пресита или хандра, събира Ботевото *ни люби, ни мрази* с оперетъчния гняв на Емилиян-Станевия герой Колю Рачика от *подлия баща, подлата Зоя и подлите времена* – събира черната бунтарска стихия на възрожденеца революционер с резигнациите на късните слаби наследници от поколението на 1930-те, оцелели от терора на 1923–1925 г. – същите ония, които ще сътворяват култа към поета жертва.

Дебеляновото писмо от 22 април 1915 г. достатъчно ясно обяснява защо колективното избесване не е станало (*...ни мене, ни на другите им се иска да погинат още, млади и зелени, и то по литературни причини...*). Не че това, което им остава, им носи отрада: *Ние тука караме по стария път. Чакаме някакво неведомо чудо* и т.н., и т.н.

Едностранно запазената кореспонденция завършва с признание за самоубийственото проточване на нищото на всекидневното живеене.

Писмата отбулват обаче и една друга именно ведрa страна на това приятелско общуване. Неколкократни са свидетелствата за дълбоката свързаност между Дебелянов и Милев: *Димчо напомняше със своето възторжено отношение към поезията може би само на Гео Милев, който по-късно се яви в нашата среда* (Николай Лилиев).²⁵

Нека също разкажа едностранно за това приятелство, през спомените за личността на Димчо Дебелянов. В тях ще разпознаем един стереотипен образ за двойното му битие – скучен пунктуален служител, дори чиновник – и бохема, сякаш е скроен по модела на „Черна песен“ („Аз умирам и светло се раждам...“). Впрочем, по този модел *скроява* съдбата на цялата *дружина* и Константин Константинов: *Денем всички бяха заети със своя труд за прехрана, само часовете за*

²⁵ Николай Лилиев. – В: *Димчо Дебелянов*, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените..., с. 98.

сън и почивка бяха напълно наши. През тия часове се правеше онова изкуство, на което повечето се бяха обрекли.²⁶ Има още един литературен първообраз на двойствеността и това е дългият низ от двойки, подобни на *разпален като жар, а леденя в мраз*, в „Балада“ на Франсоа Вийон“, очевидно добре позната на *дружината*, тъй като е преведена от Георги Михайлов и влиза по-сетне в българската антология „Прокълнати поети“.

Можем да продължим несъвместимите двоения в литературните трудове на този странник: поет на дълбоки християнско-религиозно прозорливи стихотворения, но и преводач на сецесионната еротика в романа „Афродита“ на Пиер Луис, автор от същото символистично поколение, който стои и зад мистификацията с еротичните песни на Билитис, обявена за втора Сафо. Елегиите му за *дните предишни* се появяват по страниците на хумористичното списание „Смях“, където той, а и събратята от *дружината* публикуват с псевдоними хумористични стихове или пародии. Странно е това сдвояване на *божествената математика* на символистите с популярния хумористичен печат. И Христо Смирненски печата патетичните си оди за революцията и за *утрото на нова ера* в хумористично издание – в „Червен смях“. Този поет на *карнавала* и *маскарада*, извършил естетическа трансформация и поставил символистичната поетика в ясно разпознаваемата и еднозначно разчетима – и идеологически настъпателна – алегория, както и Дебелянов, са потопени в непрестанно приповдигнато смехово общуване.

По реакциите и жизнеността в бита си Дебелянов изглежда изцяло пропит от бодрия дух на своето време на модернизация и напредък, *наелектризиран от тоя трескав творчески процес на човешката мисъл*. Ето как го характеризира Константин Константинов: *Той цял беше в импулси, в порив, шеговит, понякога халлив, неотразимо увлекателен събеседник, категоричен, разбира се, в преценките си, както е винаги на тая възраст, безусловно честен и откровен, дори с риск да стане неприятен. Той обичаше веселбите, приятелските гуляи и тогава биваше неизчерпаемо духовит и остроезичен. По улиците вървеше винаги устремено, без да гледа наоколо си, и най-често като скандираше свои или чужди стихове.*²⁷ От Дебелянов блика слово – *говореше непрекъснато*, спомня си Людмил Стоянов, при това *говори именно весело: Представяше живота от смешната му страна, разказваше курioзи с началници (беше на служба в метеорологическата станция), с хазаи, с писатели и всякакъв род хора, с които животът го сблъскваше – и излизаше като че ли той, ариец, бе попаднал в негърско село, в една страна от хотентоти. В думите му обаче нямаше злоба, а добродушна насмешка.*²⁸

Освен това спонтанното общуване е литературно: спомените представят Дебелянов още от ученическите му години сред приятелски компании, в които

²⁶ Константинов, Константин. Път..., с. 166.

²⁷ Пак там, с. 157–158.

²⁸ Людмил Стоянов. В: Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените..., с. 136–137.

В спомените си К. Константинов разказва за таланта му да се сближава със случайни непознати, да говори, да е център на компанията.

се разменят стихове. Рецитирал нелепи стихове à la Козма Прутков, както казва Константин Константинов, и разигравал литературни фарсове.²⁹

Поетите от *дружината* взаимно си разменят закачки – *злободневки* или взаимно съставят пародии на стиховете си, като в тези игри *най-остроумни*, според К. Константинов, са Подвързачов, Дебелянов и Лилиев.³⁰

Има и пикарескови сценки с екстрено набавяне на пари, за да си платят изпития алкохол или внезапни хрумвания като да тръгнат посред нощ на екскурзия. Като абсурдистка дадаистична игра може да се разкаже и епизод с храненето на поета от съседа му млекар, след като се научил, че е поет, както разказва Димо Сяров³¹: след купа с кисело мляко следва огромно парче екмек-кадаиф с два дебел каймака, обаче и малеби. Пред което поетът просто абдикирал. От наивната честност и преклонение на този млекар пред поета, решил да изрази възхищението си, като го храни – с аргумента: *Без такива като тебе народ не става*, също струят оживлението и бодрият дух на младото българско общество на *бел епок* – с наивните и честно всеотдайни и винаги деятелни конкретни жестове.

Константин Константинов – дали не и съобразявайки се с неблагоприятния за индивидуалистична поезия контекст, в който излизат спомените му, – пише, че резигнациите на символизма не пасват на нашенското: *Ала здравата, дълбоко ви-тална българска натура не можеше да търпи дълго такива болезнени състояния*

²⁹ **Константинов**, Константин. Път..., с. 174.

³⁰ Ето пример за такива стихове, пародия на прословутата тъжовност на поетите символисти (рецитирани веднага след други стихове, които дават израз на дълбоко религиозни терзания):

*Срецу Димчо седнал Гошо
и му дума: „Димчо, лошо!“...*

Цит. по **Константинов**, Константин. Път..., с. 167–168. Срв. също разказите на Хенри Левенсон и на Стойчо Кр. Стойчев. В: *Димчо Дебелянов*, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените..., с. 156–157, 161.

Хенри Левенсон, който казва, че много Дебелянови експромти остават незаписани, добавя още:

*Коректури, коректури
на врата ми някой тури.*

Или тази „пародия на декадентско стихотворение“:

*Трака-чука, сгазих лука,
ой ти скъсан мой галош!
– Гарги, гарги що сте тука?
– Ихтиман е много лош.*

И рефренът на стихотворението:

*Ха да идем на полето.
Извади калъча свой
и да почне морабето,
сиреч яростния бой!*

³¹ Димо Сяров. – В: *Димчо Дебелянов*, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените..., с. 164.

и скоро изтрезня.³² А през 1930-те Чудомир – също един от *дружината* в началото на века, в своите разкази отговаря, че нито електриката, нито фенерите пасват на непроходимата кал на селските махали.

Не здравомислието надделява – липсата на радикалност, бих казала. Здравомислено обяснение може да се даде и за страшилката с изпобесването като една игра за *живване* и спасение от скуката – дадаистична игра в аванс.

Бесилките на прокълнатите поети

Или това е литературна игра, ново възплъщение на един литературен образ:

*но в мазен клуп вѣже палачѣт щом затегне,
вратѣт ми ще узнай тежи ли моят задник!*

Франсоа Вийон, поетът, увиснал пред *човеците-братя*, е много популярен литературно изкован образ. Тук го цитирахме по известната му епитафия, преведена от Георги Михайлов, един от *дружината* млади поети, и включена в антологията „Прокълнатите поети“, която събира култовите имена за поколението.³³ Но има и една много лична, отвъд литературното, връзка между тези поети. Засвидетелствана е в посвещението „В памет на Димчо“, с което излиза антологията. Подписана е с инициалите на преводача „Г. М.“ – инициали и на Гео Милев, също поет и преводач, близък приятел и на Дебелянов, и на Михайлов. Именно във „Везни“ Георги Михайлов публикува „Сонети“ с епиграф *В памет Д. Дебелянову* в кн. 2 от първата годишнина, посветена на паметта на Димчо Дебелянов.³⁴

Подборката на тази сбирка „Прокълнати поети“ се различава от Верленовата и тази разлика е в прокарването на една тематична връзка, нова концептуална цялост. Обединяваща тема са Бодлеровите мотиви за смъртта и разтлението. И съвсем конкретно – обесването на поета: като се тръгне от баладите, с които е представен първият поет Франсоа Вийон: „Балада“, „Четиристишие, съставено от Вийон при осъждането му на обесване“, „Балада на обесените“. *Вечните печали и звън на ранна смърт* се носят над тази брилянтна, класически изваяна книга. Няма страници в съдържанието – това не е книжно тяло, удобно за разгръщане или справки – удобства на модерното време, а скрижали, изсечени във вечността. Това е *концептуално експозе* за обесването на поетите по електрическите стълбове на булевард „Цар Освободител“. Стиховете в тази антология говорят на *душите на мъртвите*, както гласи едноименното стихотворение на Едгар Алан По:

*За цялата тълпа ще мине неразгадан
последния ти час...
Бди с примирение ти в тази самота!*

³² **Константинов**, Константин. Път..., с. 170.

³³ Макар антологията да излиза през 1921 г., както стана дума, можем смело да предположим, че преводите в нея са били добре познати за кръга поети по-рано.

³⁴ Срв. данните в статията: **Радев**, Иван. Дебелянов и преводачът Георги Михайлов – едно потулено приятелство. [онлайн]. [прегледан 22.06.2018]. <http://liternet.bg/publish2/ivanradev/debelianov-mihajlov.htm>

*Не запустение ще ти открие тя: –
душите на онез, умрели по-напред,
но с теб били в света, ще бъдат с теб навред
отново и в Смъртта ...*

Ето така, от стих на стих, започвам да градя концепцията на този хепънинг на българските поети, затворена във възхищението им от „Прокълнатите поети“. Поетите – *скитници рицари* ще намерят своето Елдорадо в царството на мъртвите:

*„Между Сенките слез!“
Едгар По, „Елдорадо“*

С Бодлер ще се озоват на Цитера („Пътешествие до Цитера“). Но с приближаването до острова на Афродита *тъжен аз провиждах пак странна сцена там:*

*и аз видях, че туй бе една бесилка тройна,
в небето очертана подобно кипарис.*

*Накацали рой птици над своята плячка мръсна
разрѣфваха обесник за техни пир узрял –
забивайки клон хищен, като длето без жал
по всички части в кърви у тази мърша гнѣсна.*

Пристигналият на острова съчувства на мъртвеца: *Познавам твоите мъки, обеснико осмянний!*, докато не разбере, че себе си вижда в обесеното тяло:

*На твоя пуст днес остров, Венеро, в онзи към
сам себе си аз виждах провиснал на бесило ...
– О, Господи, вдъхни ми Ти смелост, дай ми сила,
да гледам без погнуса своето сърце и плът!*

Продавачът в „Магазин за самоубийства“ на Морис Роллина, както е изписано името в антологията, има бръснари, револвери, хлороформ и екзотични отрови: *цветни, тревни и змийски – от цял свят:*

*Но весела усмивка – кълна се! – придобива
човек, като праметне въже на своя врат!*

Най-милото цвете – *цвете на злото* в „Мисъл“ на Иван Жилкен е револверът. В „Лира“ аз – *черният поет, роден да нося смърт* пее химн на своя град на лира със струни стълбовете на фенерите:

*Тук всеки стълб с фенер е блестящ ключ с елмаз
в тоз странен инструмент, възправен през ефира...*

В следващото стихотворение „Символ“ стълбовете се превъплъщават в *ешафод*: *мълчи, обвит в креп, ешафодът за княз обречен на беди*. А след „Символ“

са виденията за *грамади с трупове* от Requiscat и от „Халюцинация“ черепи... И „Отмъщението на артиста“ – посланието, което инсталацията трябва да отпрати:

*О, прошка няма веч! За съд настъпи час:
изкуството кат бог ще отмъсти пророка!
За всичко що търпя, ще отплатя жестоко!*

Това е единственото упование на нашите поети, които живеят под Верленовия *знак на Сатурна, черната зла Прокоба* и... с възторзите си от Верленовия стих. И с Верленовите „Видения в нощта“:

И нощ.

И дъжд.

*И небосвод – тъй сив, тъй бляд,
раздран от кулите на стар готичен град –
угаснал силует в далечината зла.*

Поле.

Бесилка.

*Ред увиснали тела,
разклащани в нощта от врани – черен рой,
подскачат в странен танц сред траурен покой,
а вълците гризят нозете им безспир.*

„Пиеро“ на Верлен не е лунния *мечтател*, а е *смъртно-бляд* призрак; *неговата бяла дреха напомня саван на мъртвец* – и няма утехата да я изчисти от лунно-белите петна на греховете си. Всеу са надеждите на Лиливев: *смъртта* вече е предсказана от Верленовия Пиеро: *върху безкръвния му лик със нос изострен на смъртник*. Онова, което остава, е „Печал“:

*„Кажми ми ти сам, о плачуц в тъга
сега без радост, –
що стори ти сам, о плачуц в тъга
със своята младост?“*

Последното стихотворение в антологията е Верленовото „Тишина“:

*– О, жажда, угасни!
Заспи и ти, надежда!*

*За всичко ослепях!...
Слепец, без сваят да срещна
добро и зло и грях...
О, повест безутешна!*

*И – люлка съм сега,
люляна в пропаст лихо*

*от тайнствена ръка...
– О, тихо, тихо, тихо!...*

Гласът на Дебелановата поезия:

*Плаха царкиньо, заспи, забрави –
заспи, забрави!*

Ще завърши и неговата поема с *тишина* – но с тишината на греховните бездни:

Морето бездушно мълчи.

*Мълчи, а светлий бряг застила черна тиня.
Назрели за греха, кънтят греховни бездни,
витае трета нощ над водната пустиня
и блудна мрачина гаси венците звездни.*

Няма граница между поезия и терзания на душа: за житейските си несрети и угризения на съвестта Дебелянов говори със стиховете на Верлен; живее и разрешава своите терзания според стиховете на Верлен, проектира живота си според поезията. Нито може да се различи биографично рационално действие от отчаяние в порива за самоубийственото увисване по електрическите стълбове.

Тази нестаналя инсталация, този боди-арт съживява и повтаря литературни образи, но с цената на безответното собствено страдание. Това поколение поети модернисти на града дава един от редките случаи на небългарска българска литература, когато можем да видим в българската литература през отвъдбългарската топка, или иначе казано, благодарение на техните стихове в родната поезия е съживено „Средновековието“ на френската модерна поезия от XIX в. (ако ми е позволен каламбурът със знаменитото заглавие на Е. Р. Курциус).³⁵ Къде е личното отчаяние – и литературната игра с баладата на Франсоа Вийон в Далчевото:

*И аз ще се изплезя на света,
обесен върху черния прозорец.
„Дяволско“*

Българският поет създава през 1927-а български образ на смъртта на Жерар дьо Нервал, *бледият аквитански принц в чертози запустяли* от стихотворението El disdichado, поетът, увиснал на мрежата на шахта на улицата Vieille-Lanterne. Трябва ли да припомним, че стихотворението El disdichado присъства в антологията „Прокълнати поети“ в превод на Георги Михайлов. Преди това то е в „Антология на жълтата роза“ (1922), издадена от Гео Милев, с неговия превод: El

³⁵ Позволявам си този каламбур, тъй като чрез него може да се разбере и отказът ми да излагам литературно-критически последователни разсъждения и заместването им с цитати, достатъчно красноречиви и без коментар, както в книгата Е. Р. Курциус „Европейската литература и латинското Средновековие“ (Curtius, E. R. La littérature européenne et le Moyen age latin. Paris, 1956, с. 176–180).

disdichado („Нещастния“). А за пръв път съвсем младият Гео Милев отпечатва своя превод в сп. „Звено“ (кн. 4–5, 1914), като добавя „Отвъргнатия“ под заглавието El disdichado. Това стихотворение на Нервал, отпечатано в списание „Звено“, отново напомня за събирането на младите български поети под знака на модерната поезия.

Литература и лична биография се оказват неразличими – и в житейските истории на тези поети, и в съдбата на модерната поезия. Къде в тази концепция – за увисването на поетите по електрическите стълбове на булевард „Цар Освободител“, е границата между отчаянието и безсилието? И къде литературната игра? Ведрият смях, че ще изиграят великите предходници в чугунения мизансцен на софийските стълбове?

Следите от приятелството на Димчо Дебелянов и Гео Милев

Ако има мистика в тази тема, аз бих я потърсила във всеотдайното приятелство на поетите. Връзката между Дебелянов и Милев продължава и в свидетелствата на текстовете. Оживелият от войната по-млад поет дава своята дан за култа към Дебелянов, макар че не участва в подготвената стихосбирка и възкресяването на паметта за Дебелянов от комитета, създаден от негови приятели, там действащи лица са по-старите приятели от *дружината*: Константин Константинов, Николай Лилив, Димитър Подвързачов. Гео Милев отпечатва есето In Memoriam Димчо Дебелянов³⁶. Или продължава мотива за душата инфанта, който Дебелянов превръща в централен за българските поети от второто поколение модернисти – т. нар. символисти.³⁷ Връзката в поетичните им идеи минава през образа на душата: Дебеляновата Легенда за душата инфанта е публикувана в челото на първия брой на „Звено“, а Гео-Милевата статия „Модерната поезия“ завършва третия последен брой.

Една друга връзка помежду им прокарва Владимир Янев през образа на съня, за да оразличи авангардистката поетика на „Змей“ от „Иконите спят“ от символическата поетика: *...сънят и сънуването са мотиви с честа, сакрално своеобразна трактовка в българския символизъм. Конспективно казано, за неговите представители животът е сън, и то лош сън. Освобождаването от този лош сън на реалността може да стане чрез безпаметството, чрез нирваната на едно желано „Заспи и забрави“, както се шепне при Димчо Дебелянов. При този поет дори миналото е „сън“ – непостижимост, блян и пр. („Сън е бил, сън е бил тихият двор“). [...] Тук сънят е желаната форма на забравя и хармония, праформа или предформа на идеалното. Той е изтъкан от ултрафината безплътност на психичното.*

При авангардистите е точно обратното. Никак не е случайна сюрреалистичната апология на съня като задължителен инструментариум и същност на

³⁶ **Везни**, год. 1 (1919), кн. 2.

³⁷ За разделението в етапите на българския модернизъм следвам статията: **Кръстев**, Кирил. „Модернизъм в българската литература. – В: *Литературна мисъл*, 1991, бр. 5–6, с. 3–23.

поезията. „Поетът работи“, когато спи! Трябва да бъде приспан разумът, да бъде излъгана нормата, да се отиде извън нея, за да се открие автентичната същност. Сънят е аномия! [...] И творбата на Гео Милев [„Иконите спят“ – б.м. М.Г.] е изградена като кошмаризирано сладостно съновидение, събличащо драперии на рационалното и красивото.³⁸

За Гео-Милевата литературна критика целта е да прогласи модерната поезия, а в Дебелянов той вижда един от поетите пророци, свидетели за символите на абсолютното. Нему посвещава третия номер от „Лирични хвърчащи листове“, в който представя поезията на Емил Верхарн. Ако има мистична връзка помежду двамата поети, тя е в приемствеността на имената на изданията, в които Гео Милев публикува свои текстове – чрез буквите си името „Везни“, което сам избира за редактираното от него списание, изписва като анаграма „Звено“ и сякаш възражда предходното име на приятелския кръг и на изданието на младите откриватели на модерната поезия и на символизма, изданието, затворено между Дебеляновата „Легенда за разблудната царкиня“ и Гео-Милевия разказ за раждането на модерната поезия от терзанията на модерната душа.

Така стигаме до още едно – най-пределното чисто телесно сродство, вписано в тялото родство между двамата: самата им телесност е знакова. За Дебелянов това е физическото подобие със съставителя на първата антология на „Прокълнатите поети“, многократно цитирания от него самия Пол Верлен.³⁹

За своята глава Гео Милев е оставил стиха:

ГЛАВАТА МИ –

кървав фенер с разтрошени стъкла...

(„Жестокият пръстен“)

Главата на поета се е превърнала в *електрическо слънце* – увиснала – или забодена върху електрическия стълб. Неизмислената естетика на грозното и на тлението. Тъгата и безнадеждната самота на поезията е била предизвестие за смъртта на автора – Димчо Дебелянов е прострелян и умира от раните си. Войната превръща движението на хиляди човешки маси в оживели образи и символи, и в инсталация. С трапанацията в главата си кокетира Аполинер, който през 1916 г. г. издава сборника разкази „Убитият поет“ (Le poète assassiné). Разкъсаната от бомба глава на друг поет – Гео Милев – е станала предмет на ново изкуство – това на крайно необходимата за хилядите жертви неизмислена и свръхмодерна естетика на пластичната хирургия. Между операциите Гео Милев посвещава на своя хирург д-р Есер стихотворението *Meine Seele* („Моята душа“). Модернизмът, този

³⁸ Янев, Владимир. Фолклорно и авангардно: Размишления върху „Змей“ на Гео Милев. – В: Янев, Владимир. Въвеждане на безпределното. София: изд. „Гео Милев“, 2009, с. 68–69.

³⁹ Журналистът Иван Бояджиев го уподобява на „някакъв древен сатир“, или по-скоро на Верлен.

Иван Бояджиев. – В: Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомени-те..., с. 148.

трескав творчески процес на човешката мисъл, казано с Вазовите думи, се препъва в собствената си неударимост и убива онези, с чийто труд и вдъхновение е сътворен. Самоубива се, преди да излезе от юношеската наивност.

Самоубийствената хипноза в родната ни литература започва с образа на поета, чужд на света: Димитър Бояджиев, Яворов, Дебелянов... Авангардистът предизвиква самоубийствено смъртта. Новите времена превръщат самоубийството в медийна новина, която *продава* името на автора и... екземпляри от книгите му.

За смъртта на автора в българската литература

Следходниците в българската литература не спират да прогласяват *смъртта на автора* до най-нови времена. Неколкократно я изиграва Владимир Полянов в сюжетите от разказите в сборниците „Рицари“ (1927) и „Звезди в прозореца“ (1935). Според „Непознато име“ единственият шанс на писателя да предизвика интерес у читателите към творбите си е да се самоубие и името му да влезе в сензационната хроника на пресата.

Други разкази разиграват кадрил между живота и смъртта на сцената. Актьорът се отказва от театралната условност и извършва онова, което е роля или фокус („Актьори“). Героите от диaboлическите му разкази пишат; разказите предават ръкописи – писатели или литературен критик са героите от Владимир-Поляновия разказ „Мрежата на дъжда“ – Казимир Храбър оставя сборник разкази „Гибел“, а двойникът му – дневник. Авторството неизбежно е посветено на автобиографичния разказ.

Една инсталация на смъртта изиграва в разказа „Последна комедия“ невзрачният коняр, който обявява, че ще изгълни като цирков номер самообесване. Според рекламния анонс: *Чудото на света. Един господин се обесва пред публика и възкръсва, за да приеме аплодисментите*. Необичайният номер привлича публиката, която се стича в празнично осветения цирк. Отново под светлината на *електрическите слънца: Големи електрически кълба с кряска на хиляди свеци зовяха публиката*. Ала обещанието за този двоен номер не е спазено: номерът завършва без възкресение – само с прощалното писмо на самоубиеца, завършва и без поезия.

От 1940-те започва и подмяна на уличното осветление в София. Столичната община опъва ново аксиално висящо осветление, за което подпората на стълбове не е нужна: лампите се закрепват над средата на платното върху жици, прокарани между срещуположните сгради. Поетичните образи на фенера отиват в пласта на литературната памет.

Но пък най-новата българска литература отново заговори за тайнствената смърт на автора: било за да привлечат светлините на медийния интерес върху авторското име – според романа „Нобелистът“ от Елена Алексиева (2009), било за да остави неразрешена и необяснима внезапната поява и изчезването на странната личност на писателя, който в интервю открито напада едни имена от литературния канон и настоява за вкарването в канона на други – на Марангозов с „Хулигански елегии“, на Чавдар Мутафов с „Марионетки“, а *защо не и „Дилетант“*, също поезията на Димитър Воев и на Константин Павлов – според сюжета в романа

„Софийски дует“ от Иван Димитров (2016). Една от причините за убийството на младия писател може да е и чисто литературна – опитът за отхвърляне на стария канон, нападките срещу Вазовия модел на литературата. В някакъв много идеализиран вид до бой за литература стигат писателите. И все пак, нямат ли свое място и *добродушните разкази*, както е подзаглавието на един от Вазовите сборници разкази (за познаващите канона и непознаващите Вазовото творчество това е сборникът „Утро в Банки“ (1905). *Добродушен*, а и доста софийски е разказът „В електрическия трамвай“, от който взехме описанието на електрическите стълбове.

Разгадаването на *смъртта на автора* според сюжетите и в двата романа е оставено в ръцете на следствието – и полицаите усилено четат (впрочем останали са не до край изяснени мотивите и в двата случая), а възжеленията писателски опират до Нобеловата награда или поне до писане и успешно издаване. Разбира се, свръхпродуктивният, вездесъщо енигматичен писател от „Софийски дует“ пие, според добре познатия Верленов образец, абсент в нощните софийски заведения. Но в тези разкази за поети и писатели няма литературни приятелства, дружески пародии или колективни акции. Ще кажете, че и колективните акции на първите поети, като тази на Гео Милев и Димчо Дебелянов, не са се получили. Но поне е имало планове. Иначе трябва да останем с Митьо Питето да чакаме на студа да ни платят електричеството, или да се радваме на успешния саботаж срещу осветлението на Голо бърдо. Не е утешително.

Другото, с което и двата романа продължават темата за електрическите стълбове, е, че и те съживяват и запечатват къс от столицата и актуалното всекидневие. Иван Димитров създава поетични импресии, с които словесно изписва една „Симфония на града“ (както гласи репортажният ням филм „Берлин: Симфония на големия град“, режисиран от Валтер Рутман през 1927 г.).

А осветлението е все тъй предстояща грижа. Именно неосветените алеи на Борисовата градина крият тайната за смъртта на поета и писателя в романа „Софийски дует“.

* * *

Този разказ събира много разкази, от които цитирах изцяло само кореспонденцията ми с Георги Янев. Ще завърша с благодарност към другите разказвачи. Някои разговори са задочни – през цитираните текстове. В моя разказ в тази студия преразказвам още разказите на проф. Никола Георгиев, Юлиан Жилиев, Йордан Ефтимов, Яна Букова, Милен Русков, Пламен Антоф, арх. Валентина Върбанова, Красимир Кавалджиев. Нямаше да мога да разкажа тези истории за самоубийства и убийства на поетите без ведрата усмивка на Петър Цанков, маестро, който може да мине по всички пътища и да плава по всички морета. А да разбере „концептуалното експозе“ на акцията не би било възможно без разказите на госпожа Мария Бегова и нейната памет за поезията, вдъхновявала и младите български поети в зората на XX в.

Срещи с писателя Владимир Полянов

Петър Величков

Meet the writer Vladimir Polyanov

Petar Velichkov

Summary

The author talks about the writer Vladimir Polyanov and draws on his latest interview unveiling pages from the history of Bulgarian literature in the '30s of the last century and the years to follow.

Key-words: Vladimir Polyanov, Ivan Milev, diabolic fiction, Svetoslav Minkov, publishing house "Argus".

С писателя Владимир Полянов се срещнах случайно и то не заради книгите му. През 1983 г. в антикварната книжарница на ул. „Граф Игнатиев“ в София се появиха на средния й щанд за продажба две купчинки от две еднакви книги – „Смърт“ от Владимир Полянов и „Синята хризантема“ от Светослав Минков. Кориците и на двете бяха в два цвята – тъмнозелен или портокалово-кафяв. Бяха нарисувани от художника Иван Милев. Това ме впечатли, а и името на издателството – „Аргус“, също.

По това време всяка седмица по 1–2 пъти бях приет от проф. Тодор Боров във вилата му в Бояна, за да ми разказва за времето преди 1944 г. При първото отиване след покупката на двете малки книжки го попитах дали знае името на издателя, но той отговори отрицателно.

„Минков е покойник, но Владимир Полянов е жив, намери му телефона от тефтерчето на Писателския съюз и му се обади“, каза ми професорът. „А мога ли да кажа, че вие ме прашате?“, попитах аз. Лицето на проф. Боров се втвърди и леко пребледня, което беше сигурен знак, че е ядосан. „Не, няма да казваш това“, отсече той.

По-късно научих от Владимир Полянов защо Боров му се сърди. Полянов бил красив на младини и имал доста успех сред момичетата. Веднъж имал среща в центъра с едно момиче, но завалил дъжд. Сетил се, че Боров е на лекции и отишли в квартирата му. Позвънили, излязла хазайката и ги попитала кого търсят. Казали й, а тя им отговорила, че той е на лекции. Полянов и момичето настояли, че имат среща и че Боров ще дойде, но в тоя дъжд... Хазайката ги поканила да го чакат. Те свършили каквото трябвало и си тръгнали. Вечерта Боров се прибрал и видял, че чаршафите на леглото му са омачкани. Като разбрал, разсърдил се на Полянов, че не му е поискал разрешение. Въпреки опитите ми да ги помиря и то заради случай – толкова отдавнашен, Боров ми каза да не се бъркам повече в отношенията му с Полянов.

Обадих се по телефона и Владимир Полянов ме покани да отида в дома му. Живееше в кооперация на „Цариградско шосе“, преди хотел „Плиска“, а отсреща на шосето бяха апартаментът на Радой Ралин и кино „Изток“. По това време Владимир Полянов беше на 84 години, а знаех, че след 1944 г. е бил изхвърлен от литературата. Той беше висок, изправен, а очите му излъчваха топлината на догарящи въглини. Въведе ме в неголям хол, седнахме край малка масичка, над която имаше голяма картина на Сирак Скитник.

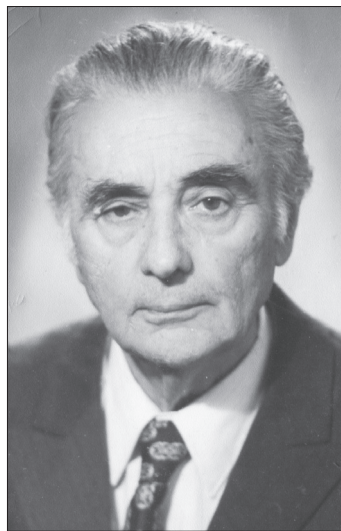
В хода на разговора ни на 21.XI.1983 г. той си спомни всичко, но не и името на собственика на издателство „Аргус“. Дори нямаше екземпляр от „Смърт“ и много се зарадва, когато му подарих един.

„Издателят беше младеж, който наследил от скоро починалия си баща някакви пари и поиска да се занимае с нещо полезно, разбира се за него, да оползотвори капитала – захвана разказа си старият писател. – Иван Милев живееше в страшна беднота. По повод корицата на моята книга аз го потърсих в дома му. Милев имаше ръкописа ми. Той пристъпи към изработване на кориците не по внушение, а след прочитане на ръкописите им. Тази литература не беше чужда на Милев и неговото творчество. Той вече сам създаваше първите си картини, свързани с българския фантастичен фолклор и сецесионните внушения в живописата. Намерих Милев в една къщичка, някъде между порутените къщи (съборени днес), където е издигнат Дворецът на културата. В една от бедняшките къщурки живееше Милев в малка стаичка с врата към улицата. В стаята – пръстен под, пропит във вода. Милев, болен, с температура, лежеше в едно войнишко легло. Аз просто взех кориците, които бяха готови.

Издателят беше явно неопитен, защото никога не бе боравил с такова предприятие. Всеки случай този младеж загуби капитала си, но свърза името си с появата на фантастично-диаболчните разкази у нас. Името на издателство, смятам, че го измисли Минков. Аргус, както знаем, е всевиждащият божествен телохранител в гръцката митология.

Книгата ми излезе през 1922 г., а есента заминах за Германия студент. Без хонорар – само няколко екземпляра – това бе нашето възнаграждение за дебютните ни книги с Минков.

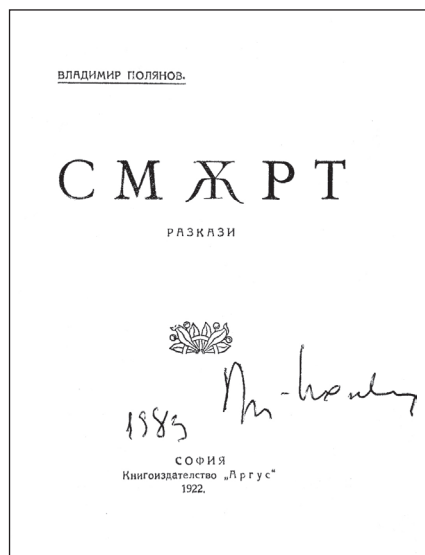
С Минков се запознах на екскурзия на Витоша. Обърна ми внимание с мълчанието си и с необикновения си начин на ходене – сякаш маршируваше с опънати крака, и най-много с онова, което се шепнеше в групата на неговите приятели, че заради него се е самоубило някакво момиче, към чиято любов той се отнесъл доста хладно. Дружбата ми с Минков започна от 1921 г., продължи по-нататък в Мюнхен и после в София. Оженихме се – аз на 24, а той на 26 години, като аз и жена ми

Снимката на писателя, която не бе публикувана във в. „АБВ“

му кумувахме. Първата му съпруга беше Мери Томова, извънредно интелигентно и културно момиче, което също пишеше. Запознахме се с нея в Мюнхен“.

Желанието ми да напиша текст за „Аргус“ се пресече, тъй като въпреки усилията си не успях да науча нито името, нито как е приключило дейността си издателството. Но пък срещите с писателя продължиха. Бях се снабдил с журналистически касетофон, втора ръка, южнокорейски, който за времето си беше доста малък, но грамаден в сравнение с днешните записващи устройства.

Корицата и автограф за мен върху „Смърт“. Полянов написа само годината и каза, че няма да ми пише името. Не било редно да го прави на толкова отдавна излязла книга

Помня, че бяхме се разположили около масичката, когато включих касетофона:
– Можем да започнем.

Писателят ме попита:

– Няма ли такава... фунийка?

– Няма – бях категоричен и много горд, защото записът ставаше без микрофон, наречен от Полянов фунийка.

– Аааа... – учуди се той.

– Значи на следващата година, след като издателство „Аргус“ отпечата „Смърт“, излиза втората ви книга „Комедия на куклите“. В карето ѝ пише, че е отпечатана в 300 екземпляра, като втори номер на „Хвърчаща библиотека“. Защо тиражът е толкова малък?

– Защото безплатно я отпечата наш приятел печатар и човекът нямаше възможност да влага повече хартия и повече разноски да прави. И защото не бяхме сигурни в евентуалния интерес към такава библиотека. В нея излязоха моята книжка и „Нула“ – хулигански песни от Марангозов, който се беше подписал с псевдонима Н. Янтар.

– *Издателят как се казваше?*

– Дюлгеров, Никола.

– *А защо цветът на мастилото не е черен, а кафяв?*

– В този момент е имало само такова мастило. Печатали са преди нея афиш и за да не правят разноски, пуснали са да се отпечата и книгата с кафяво. Това в края на краищата прави малко по-особено впечатление.

– *Как са разпространени 300-ата екземпляра?*

– Ами раздадох ги на приятели, на някои книжари за продажба.

– *Числото 3 важно ли е за вас? Щото в „Смърт“ разказите са три, а в „Комедия на куклите“ – също.*

– Случайно. Толкоз съм имал готови в момента.

– *Между двете книги има голяма близост...*

– Ами разбира се, това е почти в същия период и в същия стил на творчество. Ако ние говорим, че и днеска има от това творчество в днешната ми книга „Пътеки през неуловимото“, камо ли пък в нещо, което следва в почти едно и също време да го няма. Аз се тъкмя един ден тия разкази, „Секретарят на луната“ съм го предвидил за един бъдещ сборник, но другите два – „Комедия на куклите“ и „Пробуждане“ трябва малко да ги попрегледам.

– *Защо? И двата са леко написани, пък и новата редакция ще ги развали.*

– Да, то става друго нещо. Аз не съм гледал тези разкази от много отдавна. (Шегува се.) Поне сто години.

– *Червеникавият оттенък на мастилото, прозрачната ефирна хартия правят от „Комедия на куклите“ библиофилско издание. Вие имате вкус към оформлението на книгите. Не ви интересува само печатът...*

– Разбира се. Някога работих в Дирекция на железниците. С един приятел, архитект Милко Бичев, издадохме първите туристически пътеводители, рекламирахме България. Бончо Карастоянов правеше хубави снимки. Кориците... трябва да си припомня кой правеше. Иван Пенков май? Бяха в изящна форма, на английски, френски и немски език.

– *Вашиите герои имат силни преживявания, на висок градус, както се казва. Вие самият такъв човек ли сте? Така ли преживявате нещата?*

– Сигурно. Авторът не може да излезе от кожата си, нали.

– *Има ли нещо да сте написали и след време да го преживеете? Да ви се случи и на вас?*

– Авторът преживява всичко с героите си. Ако това го няма, няма да е интересно на читателя, няма да е увлекателно, няма да е искрено, няма да е поносимо за четене. Ще бъде съчинено. Разбираш ли? Както един поет не може да напише хубаво стихотворение, без да го почувства, така и прозаикът не би могъл да напише нищо, ако не разбира героите си. Как можем да говорим за любов, без да познаваме що е любов? Тогава можеш да пишеш за копнеж, щото не знаеш какво е любов!

– *Много сложно нещо е животът...*

– Животът те кълца всеки ден и в края на краищата стигаш дотам да не чуваш, да даваш шепата на ухото си, да не довиждаш, да слагаш очила.

– Все пак словото остава.

– И все пак нещо остава.

– И то си търси читатели.

– Да, да.

– Авторът вече не се интересува след отпечатването му. Оттам нататък словото живее свой живот. Аз винаги се чудя на вашите книги. В една еднообразна действителност, каквато общо взето е съвременният живот, – ставаши сутрин, отиваши на работа, връщаши се вечер, гледаши телевизия и заспиваши, изведнъж се появяват героите от „Пътеки през неуловимото“. Те живеят сякаш в друго измерение. Различни са от онези – ставащи, работещи, заспиващи...

– Разказът би бил страшно безинтересен, ако се отнася за някой, който става, закусва, отива на работа, изругава жена си и се връща вкъщи.

– Вие как си представяте вашия читател?

– Виж това не съм мислил. Невинаги съм така благосклонен да мисля най-доброто за него, щом ме е пожелал. (Смее се.)

– Променял ли се е с годините или вие сте писали за един и същ.

– Винаги съм писал в различни варианти за себе си.

– Но не и за определен читател?

– За определен тип, но винаги съм се обличал в различни дрехи и с различни маски. Авторът не може да излезе от кожата си, той отразява себе си във всичко написано. Разбира се има и дистанция, когато вмъква подлеца (отрицателния тип), но без наблюдение не би могъл да го опише. Не може един гол живот да ти даде подтици за писане. Животът трябва да бъде много богат, не да тънеш в охолство, а да си потънал в преживявания. Съдбата те е люшкала тук и там, срещала те е с различни хора, преживял си радости, любов, изневери и т.н. Всичко това обогатява човека и тогава той може да пише.

– Екземплярът на „Комедия на куклите“, който притежавам, е бил на писателя Стефан Мокрев. След като вие заминавате за Мюнхен „Аргус“ издава стихотворения в проза на Пишибишевски, преведени от Мокрев.

– Със Стефан Мокрев бяхме добри познати. Разменяхме си книги, той също пишеше. Естествено е „Комедия на куклите“ да попадне в неговите ръце, както и да пласира превода си в „Аргус“. Още повече че отговарят на характера на издателството.

– Той обаче не се е изявил по-нататък...

– Да, освен в този превод... въобще не се изяви и с творчество.

– Казват, че имал хубав архив.

– Сигурно. Той е един от старите писатели. Имал е връзки с много хора и се интересуваше, живял е в Италия – известно време беше чиновник във Външно министерство. Всичко това говори за възможността да има архив.

– С Николай Райнов имахте ли взаимоотношения?

– Беше за нас големият писател, към който пристъпвахме на пръсти, дето се казва, ние, младоците. Николай Райнов се яви в нашата литература с една замайващо хубава книга – „Богомилски легенди“, която развълнува всички, особено младото поколение. Книга, написана по нов начин, с нова тематика, разкриваща нов

свят. Всичко това беше интересно и вълнуващо. По-късно той издаде още книги, които също бяха новост в нашата литература.

– „Княз и чума“ *например?*

– Да, и „Между пустинята и живота“, и „Книга за царете“...

– *Между съдбата на героя ви в разказа ви „Смърт“ и съдбата на Иван Милев има прилика...*

– Разказът се отнася за студент, който горе-долу е в положението на Иван Милев.

– *Вие сте роден в Русе...*

– На четири години съм излязъл оттам.

– *И тук сте дошли?*

– Целият ми живот е в София.

– *Някакви ранни спомени от Русе?*

– Пътуването до София, може би. Това ще го има в моя роман, последният.

Някой ден ще го прочетеш.

– *Новият има ли връзка с другия ви роман – „Хроника на узряването“?*

– Не, той си е отделна работа.

– *Не ги свързахте двата романа?*

– Тематично горе-долу са близки. Новият ми роман започва от 1900 г., докъм 50-те години. А „Хроника...“ завършва през 1918 г. с Владайските събития.

– *Вие пишете и разкази, пишете и повести, и романи.*

– Романът е като симфонична поема с многогласие, с много действащи лица и не е лесно да я обхванеш. Още повече че постройката не е просто нещо, нали? Но всичко върви, ако авторът е пълен с преживявания и с известна вече придобита опитност. Вярвам да стане новият ми роман. Той обхваща периода от 1900 г. насам, горе-долу с моето раждане. Ще се казва „Дните на Краснови“ – за един голям род, с който искам да направя алюзия за нашия народ.

– *Нещо биографично ще има ли в него?*

– Има, безспорно, но не съвсем. Много от действащите лица са от моя род, мои познати, с преживяванията им.

– *След този роман ще има ли разкази?*

– Много е възможно. Винаги ще има, докато съм жив и здрав. За роман, не знам дали ще има. Не вярвам да има, защото е действително огромна работа, а човек трябва да има много свежа памет.

– *Иска се и преписване няколко пъти.*

– Изпипванията са много, но трябва да запомниш всичко, което си написал. Един човек, който може да забрави на стотната страница какво е написал на първата, мъчно би написал роман. А мен ме заплашва вече такова нещо. След десет години, след пет години, сигурно ще почна да губя вече памет или никак да разполагам със силите си. Смятам, че това е последният ми роман. Обаче разкази ще има.

– *Ааа, не се знае. Зависи като го отпечатат, дали ще останете доволен.*

– Може, но е мъчна работа. Огромна, мъчна работа. 70 действащи лица има в романа, които трябва да запомня, да имат своя образ, своята съдба, своето участие и всичко това да се преплита така, че да работи за замисъла.

- *А какъв ще е обемът?*
- 600 страници.
- *Ооо, то е голямо нещо, цял том. Обаче към 1900 г. няма толкова събития.*
- Как да няма? От 1900 г. до 1950 г. има толкова...
- *Е, до 1950 има. Аз не съм разбрал.*
- Ти помниш само от Девети септември 1944 г. насам! (Смее се.) Нашата история е пълна със събития от 1900 г. насам, че даже преди нея има още по-вълнуващи.

За съжаление не съм си водил дневник за срещите ми с Владимир Полянов. Освен някои дешифрирани разговори, които сега публикувам тук, си спомням, че го питах какъв е девизът му и той ми отговори: „Плюй и отмини!“. По едно време искаше да ми подари всичките си снимки. Пазеше ги в съседната стая на холчето, в един огромен масивен гардероб, но аз отказах да ги взема. Той настояваше, че щял съм да ги опазя по-добре, както Радой Ралин, комуто подарил пък всички издания на книгите си.

При разговорите усещах как се надява сборникът му с разкази „Пътеки през неуловимото“ да бъде забелязан и оценен, което не се случи, както той заслужаващо и искаше. Той ми подари екземпляр с автограф, пък аз уговорих в редакцията да направя интервю. Така се получи разговорът ми с писателя, който бе публикуван с доста усилия в бр. 31 от 4.VIII.1987 г. във в. „АБВ“, на стр. 3. За него той даде снимка, която не бе отпечатана. Предвиждаха се и няколко биографични реда, но накрая ми се каза да не се пишат.

Ето интервюто, което тук се публикува без съкращенията и поправките във „АБВ“. Така, както ми го даде Владимир Полянов – машинопис с негови поправки.

Импулсът да пиша

При писателя Владимир Полянов

– *Как се появи у вас интересът към диaboличната фантастика?*

– Не съм имал никакъв интерес специално към диaboличната фантастика. През нашата младост – 1918–1921 година – четяхме Едгар По, Пшибишевски, Арцибашев, Хамсун, Тетмайер, Ницше, Достоевски, Толстой, Гаршин. Те всички ни бяха еднакво увлекателни. По това време аз сътрудничах в сп. „Сила“ и пишех и печатах някакви къси работи с неопределен жанр – между разказ и фантасмагории на мисълта и въображението, увлечен да изразя своето отношение към известни въпроси от живота. Такива са „Духът на силния“, „Черните врани“, „Трите глада“ и др. По това време Светослав Минков пишеше също в списание „Сила“ и в разни други издания иронични хумористични стихотворения. Ако имаше нещо въздействащо върху нас, това беше животът непосредствено след поредния – втори – национален погром, загубили части от родната земя, отрупани с репарации и озлобени едни към други, разделили се на обвинители и обвинени, живеещи в оскъдица.

– *Как бихте формулирали същността на диaboличната фантастика, с какво се отличава?*

– За същността на диоболичната фантастика не зная никакви правила и изисквания. Не знаех и за нейното съществуване като литературен жанр. Както вече казах, ние четяхме и Едгар По, и Хофман, и Енверс, но не отнасяхме тези автори към някаква друга категория, освен че те бяха интересни. По-интересни от някои други автори. Как бих формулирал същността на диоболичната фантастика!? Някои казват, че това е белетристика на ужасите и жестокостта. Смятам, че работата не стои тъй, и въобще не съм убеден да отделя този жанр като специална белетристика. Фантастичното, диоболичното, ако щете, и картините на ужаси и жестокост, не идат по специални рецепти, а са резултат от по-задълбочен анализ на човешки преживявания, които могат да бъдат всякакви преживявания из областта на подсъзнателното, неуловимото, онова, което често премълчаваме при общуване, тайнственото, които са налице във всяко човешко същество, което живее, страда, люби, мрази и пр. Оттук иде и фантастичното – оголената човешка същност, толкова реална, не може да не изглежда фантастична! Ако искате формулировка, бих казал: за научната фантастика се иска знание и въображение. За диоболичната – преживяване и анализ.

– *С кои европейски автори свързвате нейната поява? Вие сте превеждали Х. Еверс например...*

– Не съм проучвал, нито свързвал нейната поява с някои автори. Но ако трябва непременно да търсим нейните прояви, можем еднакво да ги срещнем и у Еверс, и у Достоевски, Стриндберг, Ведекинд, и у всеки автор, който по-задълбочено прави психологическия анализ на своите герои в дадени обстоятелства. Ако липсва фантастичното, диоболичното в много книги, то е само защото авторът е вървял по повърхността и е нямал склонност да разкрие по-интересното.

– *Разкажете за познанството си със Светослав Минков, за дебютите ви със „Синята хризантема“ и „Смърт...“*

– Със Св. Минков издадохме едновременно споменатите он вас две наши първи книги. Не ни свързваше нищо друго освен сърдечно приятелство. Дълбокото увлечение към литературата беше голям стимул за това приятелство. Освен онова, което давахме в списание „Сила“ и прочитахме след неговото отпечатване, рядко сме споделяли какво ново пиша аз, какво той. Но ние жадувахме да издадем свои книги, защото всеки от нас имаше вече достатъчно готови ръкописи. Когато излезе моята „Смърт“, с три разказа, и „Синята хризантема“, разкази на Св. Минков, едва тогава се видяхме и разбрахме, а критиката не закъсня да открие от кой свят идем. Но разликата в оценките беше огромна. Това, което днес е Минков, започна да се оформя едва след излизането на неговата книга „Мадрид гори“ (1936 г.) и след голямата му покруса, когато загуби своя брат. Но това е тема за друг разговор, който аз впрочем проведох неотдавна по телевизията, когато се честваше годишнина на покойния писател.

– *Какво представляваше книгоиздателство „Аргус“? Къде се намиреше, какъв беше издателят, кой даде името на издателството?*

– То беше ново, току-що създадено, и се помещаваше на североизточния ъгъл

на ул. „Цар Самуил“ и бившата „Клементина“, в партера, дето днес е някакъв магазин. Младият собственик на издателството не само искаше да започне такава дейност, но и имаше предпочитание да издава тъкмо литература – чужда и наша, каквато ние бяхме започнали да пишем. Предполагам, че въодушевлението му идеше от всичко, което му беше говорил Минков. Той бе го подсетил дори за името на предприятието му. То просъществува една-две години, издаде освен нашите книги още някои преводни от Пшибишевски, Еверс и др. По-нататъшната му история не зная, защото ние с Минков заминахме като студенти за Германия, а когато се върнахме в началото на 1924-а, издателството вече не съществуваше, а лично аз не срещнах и издателя, чието име съм забравил.

– *Иван Милев е бил близък до вашите със Светослав Минков търсения. Сигурно неслучайно той прави кориците на споменатите книги... Беше ли Милев възможен герой на дяволичната фантастика?*

– В издателството освен нашите две книги излязоха още няколко преводни. Почти за всички художественото им оформление пое художникът Иван Милев, наскоро появил се като творец и привлякъл вниманието с всичко, което рисуваше и излагаше. Той беше наш общ приятел. Един от първите у нас сецесионисти, вложил много български характер в този нов художествен стил и особено с вълнуващия тон в своята живопис. Той живееше – момче от провинцията, преди да се ожени, в крайна бедност. Ходил съм в неговата квартира. И до днес тръпна, като си представя каква беше стайката му – с врата веднага от улицата, в една порутена къща, с пръстен под и прогизнала във вода. Намираше се, дето сега е Дворецът на културата, в задната му южна, но най-лоша част, към склада за въглища там, някаква жп линия и реката. Милев лежеше болен, завит в някакво войнишко одеяло, блед, посърнал. Дали той беше възможен герой на дяволичната фантастика, питате? Напълно, с цялата си осанка – слаб, изпит, къркос, с бледо лице и очи на изплашено дете. Още повече със своята бедност, безпомощност в живота и страстния му стремеж да служи чрез изкуството си на живота. Онова тайнствено, загадъчно ярко присъстваше в героите на всички негови картини и в тях нерядко се разкриваше неговият собствен образ. Ако има някой да е постигнал най-въздействащо образ от дяволичната фантастика, стилизирано, с вълнуващия и силен израз на голям творец, несъмнено е той.

– *Какъв беше отзвукът след излизането на първите книги на „Аргус“?*

– Двете наши книги се посрещнаха с извънреден интерес. Несъмнено те бяха някаква новост в нашата литература през този период. Една от първите рецензии излезе в сп. „Хиперион“ – 1922 година. Беше от Людмил Стоянов. Тъкмо той в тази оценка за първи път спомена към кой кръг творчество и писатели от световната литература принадлежат разказите, печатани в сборника „Смърт“. Като автори изреждаше Ед. По, Хайнц Еверс, Барбей д'Орвил, Майринк и др. По-късно в някои излезли оценки се спомена вече и за дяволизъм и оттука нататък тръгна тъй. Нямах нищо против, но аз винаги смятах и смятам, че пиша психологически разкази, неподчинени на никаква школа и веяния освен на моята чувствителност

"Разкази в таралежова кожа" по-реалистични по характер. Тези наши нови прояви се оцениха безусловно положително. Но дали беше голяма разликата между първите ни разкази и тези, които последваха? Смятам че засаденото у нас по-добри или по-лоши цветя, но от същата градина, сякаш за да докаже широкия ѝ обсег.

Част от машинописа на Полянов на интервюто – с негови поправки

при анализа на преживяването на героя, доколкото аз мога да го направя задълбочено и увлекателно. Но когато през 1924 г. издадохме вторите си книги с разкази – моята „Комедия на куклите“, и Св.-Минковия сборник разкази „Часовник“, явиха се и упреци, че сме се откъснали от живота и творим самоцелно. Доколко това тълкуване беше вярно, няма да споря, но не тази критика ни повлия, а времето и развитието. Тъй аз стигнах до моя разказ „Мрежата на дъжда“ и първата моя повест „Детето“ през 1925 г., а пък Минков през 1936-а до „Мадрид гори“ и сборника „Разкази в таралежова кожа“ – по-реалистични по характер. Тези наши нови прояви се оцениха безусловно положително. Но дали беше голяма разликата между първите ни разкази и тези, които последваха? Смятам, че засаденото у нас по-добри или по-лоши цветя, но от същата градина, сякаш за да докаже широкия ѝ обсег.

– По-късно със Светослав Минков подготвяте библиотека „Галерия на фантастите“, оформена библиофилски... Каква беше връзката ви с Филип Чипев, създател на едни от най-интересните издания у нас?

– Преживели радостта от успеха на нашите книги и особено увлечени от оценката на Людмил Стоянов за принадлежността ни към споменатите от него автори, хрумна ни идеята да създадем една библиотека от книги на такива автори. Заглавието на библиотеката „Галерия на фантастите“ ни дойде наум безспорно от проявения вкус на читателите към подобна литература. Увлече се от идеята и Филип Чипев, един от синовете на книжаря Чипев, притежател на една от най-известните книжарници в София, който често правеше и издания. Издадохме и афиш – покана за записване на абонати. В този афиш обещавахме да издадем книги от Хофман, Едгар По, Вилие де Лил Адан, Барбей д'Орвил, Марсел Шваб, Казимир Едчмид... Започнаха и да излизат някои от обещаните книги, като „Разкази“ от Емил Верхарн, „Из дневника на едно портокалово дърво“ от Ханс Хайнц Еверс, „Стихотворения в проза“ от Ст. Пшибишевски, „Как доктор Хиоб Паупертум занесе червени рози на дъщеря си“ от Густав Майринк. Като художествен оформител на тези книги естествено беше да бъде привлечен пак Иван Милев, но участва Дечко Узунов. Колкото до Филип Чипев – издателят на тази библиотека, той беше най-близък по дух към делото на своя баща – с чувството и стремежа към новото. Сам той беше талантлив калиграф, на гърба на една пощенска марка можеше художествено да напише цели текстове. Имаше и изключителен вкус

при оформлението на книгата. С тези си качества остави трайна слеза в нашата книжовна култура и незабравим спомен у писателите със своята толерантност и отзивчивост.

– В новата ви книга с разкази „Пътеки през неуловимото“ продължавате някои особености в начина на писане, познат от миналите ви търсения. Какво ви вълнува у човека? Как виждате неговата роля в бъдещия свят?

– Въпросът ви е доста сложен и отговорът не би могъл лесно да се изчерпи в един разговор на крак, дето се казва. Колкото до това, което сте забелязали в моята последна книга разкази „Пътеки през неуловимото“ – тази творческа връзка между писаното някога и сегашното – беше ми приятно да го чуя. Защото то действително съществува и най-типично е в последната ми книга. Аз никога не съм мислил да бъда такъв или друг. Никога не съм се подчинявал на никакви изисквания, мода, стилове и, да си кажа правото, не бих могъл. У мене всичко е спонтанно – в порива на мои усещания и разбирания, и преди всичко подбудено от обстоятелства от личния ми или общия живот.

Какво ме вълнува у човека и как виждам неговата роля в бъдещия свят? Аз не съм проповедник. Аз съм, така да се каже, хроникьор, изхождащ от съчувствието си към преживяното от моите герои. Градусът на това съчувствие е моята позиция. Доколко тя може да е полезна за общия живот, остава на читателя да прецени. Лично аз винаги смятам, че е полезна, иначе не бих имал импулс да пиша.

– Кои автори на фантастична литература предпочитате?

– Чета с удоволствие всяка книга, която ме е заинтересувала по някакъв начин. С най-голямо удоволствие и неугасващ интерес авторите на фантастична литература, за които говорихме. Но между тях аз слагам, не се учудвайте, и Томас Ман, и десетките автори като него.

През същата 1987 г. си спомням, че го помолих да разкаже по телевизията за писателката Яна Язова в предаването за култура на Петко Атанасов. Беше малко преди да излезе романът ѝ „Левски“, разчетен от мен. Повечето писатели тогава отказваха страхливо да го направят, но Владимир Полянов прие.¹ Мисля, че след това контактите ни прекъснаха.

Владимир Полянов почина на 4.XII.1988 г. Разговорът ни, публикуван във в. „АБВ“, беше последното му интервю.

---

¹ Разговорът на П. Атанасов с Вл. Полянов публикувах в книгата си „Яна Язова: проклятието на дарбата“ (2007).

Още за историческата проза на Димитър Талев

120 години от рождението на писателя и

330 години от избухването на Чипровското въстание

Радка Пенчева

**More about the historical prose of Dimitar Talev
120 years since the writer's birth
and 330 years since the Chiprovtsi uprising**
Radka Pencheva

Summary

This paper is dedicated to the 120th anniversary of Dimitar Talev's birth and to his historical novel "Kiprovets arose".

Key-words: Dimitar Talev, Chiprovtsi uprising.

Този роман, или повест, както го определят някои изследователи, в т.ч. и самият Димитър Талев, заема особено място в творчеството му. Сам той признава, че е написал и „Кипровец въстана“, и „Хилендарския монах“ по поръчка на тогавашния директор на издателството на ДНСМ¹ Марко Марчевски.

Повестта е писана през времето, когато Талев е принудително изселен в Луковит – в края на 40-те и началото на 50-те години на XX в. За историята на написването ѝ се откриват свидетелства в кореспонденцията на Димитър Талев до приятеля му – литературния критик Георги Константинов, в която авторът се надава книгата му да бъде издадена, за да подпомогне тежкото финансово състояние на семейството си.

Ето и две² от писмата:

1.

Драги Георги,

Ето какво ни се случи пък на мене и семейството ми, но, здраве да е. Това е най-сетне съдба, защото да знаеш от моя страна няма никакви предизвикателства.

Бяхме тръгнали за Червен бряг, но се настанихме в Луковит, понеже

---

¹ Димитровски съюз на народната младеж – младежка политическа организация под прякото ръководство и контрол на БКП. Създадена е на 22 декември 1947 г. Седмица след смъртта на Георги Димитров, на 9 юли 1949 г., СНМ свиква траурен конгрес, на който се преименува в ДСНМ. На априлския пленум на БКП през 1956 г. приема името ДКМС (Димитровски комунистически младежки съюз).

² **Константинова**, Елка. Несретата е грозна и омразна. писма от Димитър Талев до Георги Константинов. – В: *Книга за Талев*. София: Лит. форум, 1998, с. 102–103.

гимназията в Червен бряг се оказа търговска, а моят син е реалист. Хората тук ми изглеждат добри, а и градецът е доста приветлив.

Моля те да имаш грижата за работата ми при СНМ чрез Ангела и чрез Марчевски. Питай все едно, че съм си там. Виж дали ще печатат скоро Паисий Хилендарски, следи за всичко, което може да ме интересува. Сега тая работа има за мене два пъти по-голямо значение. Въпреки всичко ще гледам по Чипровци да свърши всичко навреме.

Ти как си? Прибраха ли се вашите?

Сърдечни поздрави от жена ми и мене.

Твой Димчо

2.

5 септември 1948 г.

Луковит

Драги Георги,

Предполагам, че не си получил първото ми писмо. Бях ти писал за работата ми при СНМ. Бях те помолил да имаш грижата по нея, че от нея зависи залькът на децата ми. М. Марчевски ми каза навремето, че Паисий ще излезе през септември. Какво става – не зная.

Бедата е там, че изпаднах в лошо, в... безнадеждно безпаричие. Надявам се, че през септември ще взема хонорара за Паисий. Това преселване, освен всичко друго, ми коштува много пари. Ти знаеш, аз не се оплаквам много, но сега не мога да не ти се оплача. Тук без пари не можеш да намериш и един зальк хляб. Всеки живее в своята си черупка и нито капка състрадание към другия. Да не ти разправам подробности – прояви на грозен, жалък, отвратителен егоизъм и коравосърдечие.

Моля те, ако няма да излезе скоро книгата ми за Паисий, постарай се да ми издействаш поне някой аванс срещу хонорара. Помоли се от мое име на Ангела – и той да помогне. Или, най-сетне, напиши ми две-три думи, да зная поне какво става.

Ако е живот и здраве, след десет–петнадесет дни ще бъда готов и с Чипровското въстание.

Как е Веса, децата? Сърдечни поздрави на всички ви от всички нас.

Твой Димчо

В тези писма, както и в следващите до критика Георги Константинов, писателят моли за помощ да се придвижат книгите му за издаване, да се върне в Съюза на българските писатели и в София, за да може той и семейството му да имат средства за живот.

За съжаление повестта „Кипровец въстана“ излиза чак през 1953 г., т.е. когато Талев и семейството му се връщат в София от Луковит. Действително Марко Марчевски, като редактор в издателството на ДСНМ, изпраща покана до Талев да напише няколко романа и повести от героичното ни минало. По този повод в

статията си „Бележки към историческия роман“³ писателят казва следното: „Преди известно време издателството на ДСНМ ми предложи да напиша една такава повест. Това поръчка ли беше? Да – това беше поръчка. Но ето как един писател може да приеме и изпълни такава подобна поръчка: най-напред аз знаех, че Кипровското въстание е голямо събитие из нашето минало, но сетне набързо се осведомих по-подробно за него и като почувствувах, че то засегна моя „авторски нерв“ – дадох съгласието си да напиша такава повест. Именно водачите на въстанието мобилизираха скромните ми творчески сили“.

Както е известно, историческите данни за Чипровското въстание са много оскъдни. Писателят е знаел едва ли не само годината на избухване и няколко имена. На ход е било неговото творческо въображение.

Какво знаем от историята? Въстанието избухва през 1688 г. и е дело на българите католици в Чипровци и околните села. По това време турската империя е финансово отслабена. През 1683 г. тя губи битката при Виена и налага непосилни данъци. В системата на империята е имало селища със специален статут и привилегии – тези по морето, при проходите и т.н. С подобен статут е и Чипровци като селище, в което са пристигнали през XIII–XV в. саксонски миньори и са добивали желязо, мед и други метали. Именно те донасят католицизма в този регион. Виждайки привилегиите, които се ползват от католиците, някои българи, включително и от аристокрацията ни, приемат католицизма. Чипровци е принадлежало на султанското семейство – на валиде ханъм⁴.

През 1630–1645 г. епископ Петър Парчевич – високообразован български католически духовник и дипломат, провежда широка дипломатическа кампания сред християнските владетели в Централна Европа. Заедно с Петър Богдан и Франческо Соймирович те посещават австрийския монарх Фердинанд III, полско-литовския крал Сигизмунд III и наследника му Владислав IV, както и влашкия войвода Матей Бесараб. За съжаление, мисията им не е особено успешна. В началото и през пролетта на 1688 г. от Чипровци към Поморавието тръгват две български чети, да се бият на страната на хабсбургските войски. Те се ръководят от Георги Пеячевич и Б. Маринов. На 6 септември австрийците превземат Белград и се насочват към Видин и София. В това време и българските дружини се включват към тях и се насочват към Кутловица, където са разбити от турската войска, предвождана от Текели – унгарски феодал на турска служба. Въстанието е потушено, селищата са опожарени, въстаналите хора – избити и отвлечени в робство. Много от тях се преселват във Влашко и в Унгария и там образуват общността на банатските българи. Въстанието е дело на католическото население, но се включват и много православни българи. Негов център е Чипровци, заедно със съседните села Желязна, Копиловци, Клисурса, както и селища в Берковско, Кутловишко и Ломско. Виждаме, че историческите данни са доста оскъдни, бедни са и историческите извори. Това кара Д. Талев да използва писателското си въображение.

³ Талев, Димитър. Бележки върху историческия роман. – В: *Български писатели за литературата и литературния труд*, т. 2, 1964, с. 170–171.

⁴ Валиде ханъм – майка на султана.

Повестта „Кипровец въстана“ започва с описание на францисканския манастир „Санта Мария“, където игумен е Петър Богдан Бакшич, католик, който век преди Паисий Хилендарски написва история на българите. Талев ни въвежда в творбата с получаването на писмо, в което се съобщава, че друг родолюбив католик – Петър Парчевич – е мъртъв. Двамата приятели години наред провеждат дипломатическа мисия сред западните държави, за да подготвят освобождението на България от турско робство. Петър Парчевич е обходил много монарси, за да ги убеди в полза на българската кауза, но си отива от този свят, без да успее в мисията си. Българите не успяват да спечелят чужденците. Голяма загуба за населението в Кипровец е и скорошната смърт на Петър Богдан Бакшич. Той умира почетен от цялото население. И селяни, и граждани носят храна и лакомства на любимия си духовен водач. Бакшич издъхва, усещайки народната обич и благодарност.

На този фон Димитър Талев ни запознава със самата подготовка на въстанието. Две са линиите, които се очертават сред ръководителите на бунта. От една страна е Георги Пеячевич, син на един от най-богатите чипровци. Той смята, че веднага трябва да се вдигнат на въстание. От друга е Иван Станиславов, ковач, останал рано сирак, който се грижи за братята, сестрите си и семейството си. Той смята, че трябва добра подготовка и връзка със западните владетели, за да се вдигне въстанието. С голяма обич авторът извайва този образ. Вероятно защото Талевият баща е имал ковашка работилница и писателят добре познава занаята. Помощник на Иван е брат му Мишо, влюбен в Милана, която е сестра на Пеячевич. Съпругата на Георги Пеячевич – Неда – симпатизира на младите влюбени и подготвя мъжа си и свекъра си да я дадат за жена на Мишо, а не на богат туркофил. Железарската работилница е център на борбата – в нея се поправят всички пушки на населението безплатно.

Героите са пресъздадени с техните радости и болки. Бедни и богати са единни в идеята за освобождение на селището им. Георги Пеячевич излиза по-рано с четата си и стига до Белград, където се бие с турците на страната на Австрия. След падането на Белград се връща в Кипровец да вдигне народа на борба. Към него се присъединяват всички. И макар битката да е обречена на загуба, делото на въстаниците показва на света, че има един народ – българският, който иска да е свободен. Няма как въстанието да успее, все още европейските държави не помагат на България. Последиците от Чипровското въстание са трагични. Населението е избито, поробено, изселено във Влахия и в Унгария. Но Талев пресъздава битка, в която българите са единни, а връзката между народа и водачите му е неразривна.

Повестта е написана в години, в които все още в нашата наука не се говори за ролята на католическото население. Тя е пионерска в този смисъл. И католици, и православни са заедно срещу общия враг – поробителя. Имайки предвид двата процеса на т.нар. народен съд срещу католиците по това време, Талев проявява голяма смелост, пресъздавайки реално историческите факти. Показва, че Петър Богдан и цялото българско католическо духовенство строят черкви, училища и подготвят народа за борба. Да припомним, че 100 години преди Паисий Хилен-

дарски Бакшич пише история на българите. Някои изследователи⁵ критикуват Талев, че героите му чакат помощ и от Русия, която във XVII в. няма онова значение както по-късно, но творецът е вложил и вярата си в помощта оттам, характерна за XVIII–XIX в.

Димитър Талев ни е оставил своите свидетелства как и защо пише исторически повести и романи. Нека припомним някои от тях. В анкетата⁶ на Ганка Стоилова-Найденова той споделя:

„През 1935 г. се зачетох в книгата на Еничеров⁷ за родния ми град Прилеп. Аз и много друго нещо не съм ползвал. Тя беше един от главните ми източници. Оттогава идеята за моя роман за Македония не ме напусна. Каквото чуех вече, ето, казвах си, това се врежда там и каквото прочетех, наместваше се пак там. През 1936–1937 г. се зачетох в старите вестници, преди всичко в „Македония“ и потънах в тях. Но книгата още я нямаше. Мерне се некой образ покрай мен и пак изчезне, потъне някъде. Дойде некаква случка и се вмести там. Това е много сложен процес у мене. Най-трудното време за вътрешно изясняване. Докато не свърши този процес аз не мога да седна да напиша нито един ред. У други писатели това може да е другояче, у мене е така. Аз трябва да развия целия роман в себе си, да видя образите така ясно, както виждам вас, с всяка черта на лицето, с всяка гънка на дрехата, с движенията им, с тембъра на гласа, с начина на действие. В този миг образът е оживял у мене и започва да действа. Трябва да видя всичко – все едно дали се отнася до човек, природна картина или битова обстановка.

– Как се оформя у вас сюжетът – заедно с героите или като предварителен замисъл, в който те постепенно се вграждат?

Този процес се извършва у мене винаги едновременно. Сюжет и герои се допълнят и изграждат взаимно. Епизоди от сюжета разкриват характери. Характерът ражда също с действието си събитието. Това става именно в процеса на вътрешното изясняване“.

В беседа с младите⁸ Д. Талев е казал още: „Все още историята не е изяснена. За някои неща знаем една дата и няколко имена“.

Защо пише исторически романи? Защото „в миналото са корените на настоящето. Светът на отминалите люде е по-ясен, по-избистрен, озарен от чиста и постоянна светлина. Там като че всичко е проверено и изпитано, във всеки случай по-трайно е. Споменът има особена прелест. В паметта ни се задържа из миналия

⁵ Балеви, Васил. Димитър Талев и историческия роман. – В: *Книга за Талев*. София: Лит. форум, 1998, с. 182–191.

⁶ Найденова-Стоилова, Ганка. Анкета с Димитър Талев. – В: *Димитър Талев*, Светослав Минков, Димитър Димов в спомените на съвременниците си. София: Българ. писател, 1973, с. 64–68.

⁷ Никола Г. Еничеров (1844, Пловдив–?, София) – учител в Прилеп (1866–1877) и председател на читалище „Надежда“ (1867). Вж. книгата му „Възпоминания и бележки“, издадена в София през 1906 г.

⁸ Вж. Георгиев, Любен. Беседа с младите от 25.XII.1954 г. – В: *Димитър Талев*, Светослав Минков, Димитър Димов..., с. 204–205.

ни живот най-ценното, най-значителното и ние често се връщаме към него с всичката жажда на сърцето си.

Историята на един народ е неговата памет. Той черпи сили – смело и мъдро – от собствения си опит.

Но историческият роман не съдържа само история. Той съдържа духа на автора, миогледа му, отразено е повече или по-малко неговото време. За да се чувства творческа мощ в един исторически роман, необходимо е авторът да е надарен с всички качества на художник и да притежава ясен и устойчив миоглед“.

Отговорът на Талев на въпроса до каква степен вижда свободата на въображението в историческия роман е:

„Държа на това – историческата истина да бъде обогрена от творческото въображение. Но всичко не може да се изменя. Особено онова, което е дадено лично от историята. Може да има свобода там, където има празнини в живота на историческите образи. Тук въображението е извънредно необходимо“.

Възможна ли е свободата?

Духовност и култура в

Западните български земи през Възраждането

Камелия Божилова

**Is Freedom Possible?
Spirituality and Culture in
the Western Bulgarian Lands During the Revival Period.**

Camellia Bozilova

Summary

This article discusses the processes taking place in Bulgarian society during the Revival period of 18th – 19th century. The question of physical and spiritual freedom was of great significance to the inhabitants of the Bulgarian lands under the Ottoman Empire. Here you can read more about the prominent Renaissance figures from the Southwestern Bulgarian territories – Paisii Hilendarski and Lazar German. The paper, also, traces the influence of the ideas of freedom, education and church independence in the Northwestern Bulgarian region.

Key words: Renaissance, education, religion, Paisii Hilendarski, Lazar German.

Българското национално възраждане, според повечето изследователи, започва през XVIII в. с първата история на българския народ, написана от Паисий Хилендарски, и продължава до Освобождението на България през 1878 г.

Периодът се характеризира с инициативи за развитие в културната и духовната област. Те са основно в две насоки: новобългарско просветно движение и борба за църковно обособяване и църковна независимост.

Паисий Хилендарски – авторът на „История славянобългарска“ и основоположник на Българското възраждане, е канонизиран е за светец през 1962 г. Информацията за живота и делото на Паисий е оскъдна. Основно това са автобиографичните му бележки в „История славянобългарска“, ръкописните вписвания в хилендарските кондики и някои писма. Роден е през 1722 г. в Самоковската епархия със светско име Пенко или Петър. Според изследванията на повечето български историци Паисий Хилендарски е син на Михаил Хадживълчев и брат на Лаврентий (Лазар) Хилендарски от Банско.

Паисий Хилендарски се замонашва в Хилендарския манастир през 1745 г., където по-късно става йеромонах и проигумен. Целенасочената му работа по написването на големия труд за миналото на българите го отвежда през 1758 г. до

Сремски Карловци. Тук се запознава с исторически съчинения и средновековни източници за българската история. В изследването на Паисий Хилендарски е използвана информация от исторически съчинения като „Деяния церковная и гражданская“ на Цезар Бароний и „Книга историография“ на Мавро Орбини, а също и исторически извори от манастирските библиотеки в Атон и Сремски Карловци. В своя авторски труд Паисий влага свои чувства и разсъждения – стреми се да събуди народностното съзнание на българите, да им внуши, че имат основания за високо национално самочувствие. Като аргументи посочва дейността на славянските първопостоли Константин-Кирил Философ и Методий, културното ниво на българската държава и нейните владетели през Средновековието

„История славянобългарска“ е завършена през 1762 г. в Зографския манастир, където се е установил Паисий след напускането на Хилендарския манастир заради раздор с останалите монаси. След завършването на научния си труд, хилендарският монах предприема обиколки из българските земи, за да разпространява „Историята“ и тя да бъде преписвана от българите. Известни са около 60 преписа на книгата, първият е на Софроний Врачански (1765 г., съхраняван в НБКМ), а първото печатно издание на книгата е направено през 1844 г. под заглавие „Царственик“, след съществено редактиране от Христати Павлович. Предполага се, че Паисий е починал през 1773 г., на път за Света гора, в селището Амбелино¹.

Лазар Герман е друг виден възрожденец от югозападните български земи, развивал своята дейност също през XVIII и XIX в. Роден е около 1775 г. в Банско, в семейството на търговеца Тодор Николаев Герман. Брат е на Михаил Герман и Иван Герман и братовчед на Неофит Рилски. Известен е главно с търговската си дейност – с братята си открива в Букурещ търговската и банкерска къща „Братя Германи“, която има клонове във Виена и Венеция. Пътува до Париж. Установява контакти с Вук Караджич във Виена и му дава за публикация няколко песни и друго българско народно творчество от Разлога, които Караджич пуска в „Народна сръбска песнопойка“ (1815) и в „Додатък към Санктпетербургските сравнителни речници на всички езици и наречия, с особен оглед към български език“ (1822), чрез които езиковедите по света се запознават с българския език.

Като истински възрожденски деец Лазар Герман дава идеята и подпомага строежа на черквата „Света Троица“ в Банско. Поддържа контакти, главно с писма², с братовчед си Неофит Рилски и подпомага финансово развитието на българската просвета. Не са известни мястото и годината на смъртта му. Предполага се, че умира през 1838 или 1839 г. в Серския затвор или през 1840 г. в Банско.

По време на възрожденския период аналогични процеси се случват и в северозападните български земи. Въпреки че са отдалечени и без комуникационна връзка със сънародниците си от Западна България, жителите на селищата по поречието на р. Нишава също водят своята борба за просвета и църковна независимост. Строят се килийни училища, изграждат се нови храмове или основно се ремонтират тези, които са останали, запазени от Средновековието.

¹ Днес „Св. Георги“ – квартал на Асеновград.

² Съхраняват се в БИА–НБКМ.

Гинската църква „Св. Николай Чудотворец“ е разположена на около 1,5 км югозападно от центъра на селото. Кацнала е високо на десния бряг на р. Нишава. Местността, в която се намира, е част от югоизточния склон на Понор планина, която пък е дял на Западна Стара планина.

Проучванията на черквата са извършвани от Васил Миков през 1942 г., от Карло Йорданов през 1946 г. и от Мирослав Янакиев и Григор Рашов през 1967 г.

Предполага се, че светата обител е съществувала още през Българското средновековие – през XIV в. През XVII в. действа като оброчен параклис. Вероятно по това време материалното положение на Гинци е било много добро и гинчани са могли да реставрират или съградят наново черквата си и да я изографисат. Преустроена е през XIX в. Черквата на с. Гинци е не само религиозен храм, но е била и важно образователно и културно средище през Българското възрождане. Възможно е дори тя да е била малък манастир. Доказателство са откритите през 1928 г. при строителство стари основи. От XIX в. има приписки за нова реконструкция на черковната сграда през 1849 г. и изографисването ѝ през 1864 г. Григор Рашов е разчел приписка в една „Ермология“, съхранявана в черквата. Според данни в нея, храмът е осветен през 1869 г. Книгата е купена специално за това събитие. Ценен документ за историята на храма е недатирана преписка между гинската църква и Осеновлашкия манастир „Седемте престола“. Предполага се, че от него в Гинци са получавали книги, свещи и други необходими за свещеническата дейност неща.

По време на турското робство в определен период богослужението е забранено в черквата. Но това не сломява силната вяра на гинското население и то тайно провежда богослужението във високата и труднодостъпна пещера Светата вода. Според преданията служба, посветена на Бога, там е изнасял и известният с хайдушките си занимания поп Мартин.

Заедно с черковната дейност важно място в живота на населението заема и грижата за образованието. Малката гинска черква „Св. Николай чудотворец“ е духовният център, който обединява жадните за просвета гинчани. Григор Рашов твърди, че по време на османското владичество, когато в цяла България се е разисквал църковният въпрос, селото е имало своя черква и свещеник, проповядващ на български език.

Върху псалтир от 1691 г. е открит ръкописен надпис, който носи информация, че през 1864 г. е имало килийно училище към гинската черква. Това дава основание годината 1864-а да се приеме за начална по отношение организираното образование в селото. Учител първоначално е бил поп Никола, а след него – поп Илия от Гинци.

Първата летописна книга на училището е започната на 1 септември 1897 г. от учителя Негул Яначков от махала Родана. В нея той дава сведения за дотогавашните учители в селото – Петър Игнатов от с. Клисурса³, Берковско; Камен Тодоров от с. Янков чифлик, Берковско, заемал службата даскал от 1875 г.; Първан Филипов от с. Гинци, даскалувал до Освобождението. Учениците са изучавали наустница-та. Това личи от големия брой псалтири, които са били запазени в черквата.⁴

В с. Разбоище основен духовен и религиозен център е бил манастирът „Въве-

³ Сега с. Бързия.

⁴ Днес съдбата им е неизвестна.

дение Богородично“. Той се намира на 2 км от селото, в местността Курул, община Годеч, на около 55 км от София, на 720 м надморска височина. Разбоище фигурира в турски документ от 1576 г. като Разбуища. Било е част от каза Шехиркьой.

Условно манастирската света обител може да бъде разделена на две части – манастирски комплекс с жилищни и стопански сгради и манастирски храм – скалната черква „Въведение Богородично“. Манастирският комплекс е разположен на десния бряг на р. Нишава в двор с два входа – източен и западен, с площ около 2 дка. Черквата е разположена в скалите на левия бряг. До нея се стига след преминаване на източната порта и по дървен мост над р. Нишава.

Разбоишкият манастир има важна историческа роля през Възраждането, главно по отношение спомагателната му функция за четническото движение и съдействието му при развитието на културата и образованието в района на гр. Годеч през XV–XIX в. Оскъдни и непълни са сведенията за възникването, развитието и историята на манастира. По всяка вероятност той е бил значимо религиозно и културно средище през XV–XVIII в.

От запазени частични стари живописни елементи може да се предполага, че е съществувал още през XV в. За периода от края на XVIII–XIX в. има запазени документални свидетелства за активен живот и спомагателна дейност в предсвобожденския период. Убежище в манастира са намирали Васил Левски и съратникът му Матей Преображенски – Миткалото.

Черквата „Свети Димитър Солунски Чудотворец“ в град Годеч е важна част от наследството на Понишавието. Предполага се, че храмът съществува от XVII в., а местоположението му не е избрано случайно – близо е до Голямата чешма. По време на турското робство е основно разрушен от кърджалии. През 1836 г. местни ктитори даряват средства и черквата е изградена отново. За отбелязване на това паметно събитие отдясно на входа е зазидан камък, на който е изписана година 1836. Новата, по-голяма черква е построена до старата през 1937 г. и носи името на по-старата свещена сграда – „Св. Димитър“.

Черквата е разположена близо до центъра на Годеч. Старата постройка е еднокорабна, едноабсидна сграда с полуцилиндричен свод. Градежът ѝ е от дялани камъни, споени с хоросан, като на места личат вградени късноантични квадрави блокове. При строежа са използвани архитектурни елементи, взети от античния храм в местността Манастир „Свети Никола“. Стените са с дебелина 0,80 м. Входът е от запад, до него е запазена мраморна плоча, на която е изписано името на Арсений Костов, търговец от с. Дуф, Тетовско. В двора има надгробни каменни кръстове, датирани от края на XIX в. В годечката черква „Св. Димитър“ пръв учител и свещеник е Младен Митрин Каралеин. От ктиторския надпис над вратата на черквата черпим информация, че последно храмът е обновен през 1836 г. Надписът завършва с изречението: „рука грешна Йован“.

Свещените места по поречието на р. Нишава имат редица общи особености. Архитектурният план на черквите е сходен, типичен за планинските райони. Постройките са вкопани в земята, най-често са еднокорабни, едноабсидни. Градежът им е от ломен камък, споен с хоросан – суха зидария. Покривът най-често е двускатен, покрит с плочи. Често използван строителен материал е бигорът. Датировката на храмовете

е главно от периода на турското робство, но някои са съществували и по времето на Втората българска държава. Ремонтирани са главно през XVIII и XIX в.

Комуникацията между черквите и манастирите в региона е много активна по време на османския период. В ктиторските надписи се срещат имена на свещеници от съседни населени места. В Поп-Стефановия поменик от 1774 г. се съдържат данни за обмен на стоки като сол, лимец, жито и др. между селищата Гинци, Туден, Губеш, Комщица, Ропот, Смолча, Голеш, Чуковезер, Станинци, Шума и др.

Особеностите при изпълнение на храмовата украса също са сходни. Изработката на повечето стенописи се отличава с придържане към каноните на палеологовото изкуство, при други се откроява влиянието на българската възрожденска иконописна школа от Западните покрайнини. Но основно качество на създадените творби е наивитетът, пречупването на традиционните похвати през собствения мироглед и силната връзка с народните традиции. Предпочитани светци за изобразяване са св. Георги и св. Димитър. Св. Никола често е приеман за патрон на черквите. Други почитани светци са и Екатерина, Варвара, Петка, Прокопий, арх. Михаил, Кирил и Методий и др.

Наличието на толкова много черкви и манастири по долината на река Нишава е безспорно доказателство, че тук се е намирал голям средновековен манастирски комплекс. Проведените проучвания и археологически разкопки подсказват, че в района на гр. Годеч е съществувал голям манастирски център – част от Софийската Света гора. Той е имал активно участие и влияние в живота на местните през Второто българско царство и в първите години на османското владичество. Повечето изследователи са на мнение, че при управлението на цар Иван Асен II (1218–1241), когато България преживява разцвет, са изградени множество черкви и манастири. Към тях причисляват „Св. св. Петър и Павел“ в с. Беренде, „Св. Николай“ в с. Калотина, Разбоишкият манастир и др. Като средновековен е определен и храмът в с. Туден, в който е открит надпис от 1400 г., а също и черквата в с. Губеш от 1411 г. Областта на гр. Годеч и Понишавието е била важно религиозно, културно и образователно средище, а днес е ценно историческо наследство.

От направения преглед на църковната и образователна дейност през Възраждането в Западните български земи се налага изводът, че процесите на духовно освобождение, започнати от Паисиевата история, имат своя отзвук и в отдалечените села и селища, намиращи се по поречието на р. Нишава.

Източници

Велчев, Велчо. Паисий Хилендарски: епоха, личност, дело. 2. изд. София: ОФ, 1987. 231 с., 8 л.: ил., портр., факс.

Милчич, Светолик. Манастирът „Въведение на Св. Богородица“ край с. Разбоище. 2. доп. и прераб. изд. София: Албатрос, 2016. 28 с.: с ил., к.

Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Българския исторически архив. кн. 8. София: Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1995, с. 121–122.

Рашов, Григор. Сто години светско училище в Гинци. – В: *Софийска правда*, бр. 67, 13 юни 1975.

Националната библиотека на Малта

National Library of Malta

Summary

In June of this year the National Library “St. St. Cyril and Methodius” signed a Memorandum of Understanding with Malta Libraries – a government entity established by the Malta Libraries Act of 2011. The entity consists of the National Library and the Malta Public Libraries network which in turn comprises the Central Public Libraries in Malta and Gozo as well as 54 Regional and Branch libraries scattered throughout both islands. This paper provides a glimpse of the National Library of Malta – its history, collections, activities, etc.

Key-words: Malta Libraries, National Library of Malta.

През м. юни т.г. беше подписан Меморандум за сътрудничество между Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Библиотеките на Малта – структура, установена по силата на Законова разпоредба, известна като Закон за Малтийските библиотеки от 2011 г. Библиотеките на Малта включват Националната библиотека, Централната публична библиотека, Публичната библиотека в Гозо, както и регионалните библиотеки и техните клонове и подразделения.

Подписване на Меморандума за сътрудничество от г-жа Шерил Фалзон, главен изпълнителен директор и главен библиотекар на Библиотеките на Малта, и доц. д-р Красимира Александрова, директор на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Приветствено слово на г-н Кармело Абела – министър на външните работи на Република Малта. Той проследи пътя на двустранното сътрудничество между Малта и България. Министър Абела изтъкна важната роля на подписания Меморандум за развиване и укрепване на отношенията между двете Национални библиотеки

Разположена в центъра на Валета, сградата на Националната библиотека на Малта е едно от основните съкровища, допринасящи за уникалния характер на Малтийските острови. Постройката е сама по себе си архитектурно бижу, датираща от 268-ата година от управлението на островите от Ор-

дена на св. Йоан. Тя допълва елегантността на архитектурата на Валета.

С прекрачването на прага на Библиотеката, човек е завладян от усещането, че се озовава в храм, тъй като тя пази изключително ценно историческо наследство, съхранявано в документите, колекциите, книгите и множеството материали, пазени между четирите ѝ стени. Съхраняваните ресурси са от изключително значение не само за историята и развитието на Малтийските острови през последното хилядолетие, но и за опознаването на европейската и средиземноморската история.

Това определя и стратегическото значение на грижите за съхраняване на книжния фонд за следващите поколения и опазването му от увреждания.

Приветствие на Н.П. Марин Райков – посланик на Р България в Италия, Малта и Сан Марино. Той постави акцент върху българското европредседателство и подчерта ролята на Меморандума между двете Национални библиотеки, като израз на волята им да засилят сътрудничеството си

История

Националната библиотека на Малта е създадена със статут на обществена през последните години от управлението на Ордена на св. Йоан от Йерусалим. Настоящата библиотечна сграда е завършена през 1796 г. и официално отваря врати през 1812 г. в първите дни от британското управление на острова.

Възникването на Библиотеката може да бъде отнесено към далечната 1555 г., когато всички книги, представляващи наследство, оставено след кончината на рицари от Ордена, биват предадени за съхранение на Общата хазна на Ордена със специален декрет. Едва през 1649 г. се оформя библиотечното ядро в помещение над балкона в манастирския храм. Това става благодарение на петицията на Фра Лука Буено (приор на манастирския храм, посветен на св. Йоан) до Великия магистър.

През 1760 г. Ордена се сдобива с ценната колекция от 5570 тома и сбирка от математически инструменти, принадлежала на кардинал Йоакин Портокаро. Сумата от 7000 малтийски скуди брой Фра Луи Герен дьо Тансен, бейлиф¹ на Великия Кръст за националната асоциация (Langue) Прованс.

Дьо Тансен, считан за основател на Библиотеката, официално дарява всичките си книги – 9700 тома, на Библиотеката на Ордена, която към този момент притежава не повече от 2000 тома. Условието на дарителя е, библиотеките да бъдат обединени в една обща *Bibliotheca Publica*, която да се помещава в нова, специално построена сграда. Първоначално колекциите се съхраняват в сградата *Forfantone*, разположена на ул. „Репъблик“ и ул. „Св. Лусия“.

Крал Луи XV, който дарил на Дьо Тансен няколко редки книги, всички красиво подвързани, предоставил на Ордена привилегията да получава безплатни екземпляри от всички новопубликувани издания във Франция на *Ex typographia regia*.

Луи Герен дьо Тансен умира през 1766 г., а Библиотеката получава името си *Bibliotheca Tanseana* в негова чест.

Ценната библиотечна колекция на древния Орден на хоспиталиерите на св. Антоан дьо Виеноа се слива с тази на Ордена на св. Йоан от Йерусалим през 1781 г. Колекцията включва изключителното издание „Животопис на св. Антоан, абатът“ от XV в., илюстрирано със 196 миниатюри.

Освен книгите, наследени от рицарите, Библиотеката получава чрез дарения и завещания и други колекции. Сред тях е библиотеката „Сакра Инфермерия“, основана през 1687 г. от малтийския физик и прелат Фра Джузепе Замит, който дарява 15 000 тома.

Сградата на новата библиотека е официално открита с декрет на Общата обител на Ордена, свикана от Великия магистър Дьо Роан през 1776 г. Сред най-ценните съкровища са дарствената грамота на крал Балдуин I, с която Ордена на св. Йоан получава селища в Галилея (1107 г.), както и папската була, с която папа Пас-

---

¹ Бейлиф (фр. bailli) – ранг, степен в йерархията на Ордена на рицарите хоспиталиери, който оглавява една от националните асоциации (langues или tongues) в централата на Ордена.

Националната библиотека на Малта

на руските царе. Налични са няколко чудесни *инкунабула*, отпечатани преди 1500 г., включително *Moralia Sancti Gregorii* (1475).

През 1782 г. Фра Гаetano Бруно, секретар на канцеларията на Ордена, дарява на Библиотеката 10 000 скуди. По-късно, в тежък исторически момент той успява да опази безценните архиви на Ордена.

Стефано Иттар, архитект от полски произход, установил се в Сицилия, е поканен в Малта, за да работи по плановите за нова сграда за Библиотеката. Строителството продължава до 1796 г., две години преди превземането на Малта от Наполеон Бонапарт и изгонването на Ордена от острова. Към 1798 г. библиотечният фонд наброява поне 80 000 тома, но към датата на откриване на новата сграда през 1812 г. колекциите включват едва 30 000 тома. Голяма част от притежанията на Библиотеката са по-всяка вероятност плячкосани по време на френската окупация на Малта (1798–1800), а много от тях са оставени да изгният в последвалия неустановен управленски период.

Преди официалното си откриване Малтийската публична библиотека е използвана за място, в което пият кафе британските офицери на гарнизона. В малкото помещение в задната част на сградата е била разположена и малтийската гарнизонна библиотека. Просторната читалня вече е била оборудвана с рафтове, дарени от бейлиф Перез де Саррио. Библиотеката е официално открита през 1812 г., на 4 юни – рождения ден на крал Джордж III. Сър Хилдебранд Оукс, британски комисар, години по-рано (преди да заеме тази длъжност) отстоява нуждата от въвеждане в експлоатация на новата сграда, която е последната значима постройка, дело на рицарите, и една от най-великолепните.

Може да се твърди, че през първите три десетилетия на XIX в., читателската аудитория е имала незначителна полза от Библиотеката. Работното време е било неудобно, а книгите не са могли да бъдат изнасяни без специалното разрешение на правителството. През 1831 г. постоянният библиотечен комитет, създаден на

кал II признава Ордена (1113 г.). Ордентът придобива Малта (в замяна на един сокол, изпращан ежегодно) по силата на документ, издаден през 1530 г. от Карл V, император на Священната Римска империя и крал на Испания и Сицилия, и неговата майка кралица Йоана. В библиотечната колекция могат да се видят множество писма, изпращани до Великите магистри, собственоръчно подписани от европейски монарси. Сред тях са кралете и кралиците на Англия и на Франция, на Священната римска империя и

4 март с.г., въвежда годишна членска такса от 10 шилинга за всички ползватели. Фондът, наброяващ 39 000 заглавия, покрива широк спектър от теми, най-вече на латински, френски и италиански език. Между 1838 и 1842 г. Библиотеката е анексирана от Университета и е под негово подчинение.

От броя на *Malta Penny Magazine*, излязъл на 6 юни 1840 г., научаваме следното: „В публичната библиотека се пази малка колекция от антики и любопитни предмети, намерени през годините на територията на острова и в Гозо, заедно с няколко препарирани птици – вълк, дива котка и змия“. През втората половина на XVIII в. към Библиотеката е сформирани отдел за опазване на антики и той дължи възникването си (ок. 1628 г.) на известния малтийски историк Джовани Франческо Абела. Именно той е носител на идеята за сформирани на национален музей на местните антики.

Във втората половина на XIX в. Библиотеката е традиционно място за връчване на университетските степени. През 1925 г. тя придобива статут на депозитна институция с решение на парламента. Считано от тази дата, издателите се задължават да ѝ предоставят безплатен екземпляр от всяка своя публикация – книги, вестници, периодични издания и др., придружен от второ копие за обществената библиотека в Гозо.

През януари 1936 г. Библиотеката се преименува – става Кралска библиотека на Малта. От 1976 г. тя е известна с настоящото си име Национална библиотека на Малта и към днешна дата функционира като научно-изследователска и справочна библиотека.

През Втората световна война Библиотеката е пощадена от тежка разруха, за разлика от повечето околни сгради. Тя все пак е обект на нападения, което налага затварянето ѝ за известно време. Още през 1938 г. е направен план за действие в извънредни ситуации и са набелязани мерки за опазването на колекцията от редки книги. По-късно тези планове са прилагани успешно. От общо 300 000 библиотечни единици единствените загуби са само два ръкописа, единият от които бил изяден от плъхове. Най-важният документ, датиращ от периода на войната, съхраняван в библиотечния фонд, е писмо на крал Джордж VI, с което на 15 април 1942 г. награждава Малта с кръста на св. Георги.

След установяването на Библиотеката в настоящата ѝ сграда множество дарители завещават своите колекции на Библиотеката. Безценен е приносът на тези спомоществатели за всички изследователи и читатели.

Архиви

Архив на Ордена на св. Йоан

Този безценен архив, който включва 7000 ръкописа, е прехвърлен през 1937 г. от Обществения регистър в Кралската библиотека на Малта.

Той съдържа документи за собственост, за предоставяне на привилегии, кореспонденция и документи, касаещи Великия магистър и неговия Съвет, Общата обител на Ордена с приоратите, командерите и отделните рицари. Класифицирани по предмет, документите са разпределени в 17 секции:

- I. Оригинални папски и кралски документи.
- II. Съвети на Ордена.
- III. Държавни съвети.
- IV. Общи обители на Ордена.
- V. Були, издадени от магистрати.
- VI. Хазната.
- VII. Папски були и постановления.
- VIII. Петиции и меморандуми до Великия магистър.
- IX. Кореспонденция.
- X. Законови постановления на Ордена.
- XI. Болницата.
- XII. Флота.
- XIII. Църквата.
- XIV. Основните народности в Ордена.
- XV. Доказателства за благородническа принадлежност на рицарите, приети в Ордена.
- XVI. Описания на земите, които принадлежат на Ордена, и посещения на командерите.
- XVII. Други документи.

Тази ръкописна колекция е достоверен източник на информация и предоставя богат изследователски материал за анализи и проучвания, касаещи политическата, социалната, религиозната и икономическа история на Малта. Документите обхващат период от 700 години от историята на хоспиталиерите на св. Йоан. Започват от 1107 г., когато рицарите са в Йерусалим, та до 1798 г., когато Орденът е принуден да предаде Малтийските острови на Френската република.

Архив Universitá²

В него е събрана цялата известна информация за общинското управление на Малта, за привилегиите и обичаите на малтийците в изминалите столетия. 658-те тома ръкописи, обхващат период от 4 века. Включват документи за предоставяне на феодални привилегии и дарения, протоколи на градския съвет. По-голямата част от тях са от 1450 г. до закриване на Общината през 1818 г. Има документи за дейностите на градския съвет, например за администрацията на болницата „Санто Спирито“.

Архивът осветлява и други аспекти от живота в Малта – наемане на персонал и разходи, свързани с поддръжката на укрепленията, вноса и продажбата на пшеница, прехвърляния на недвижимо имущество, издаване на лицензи на амбулантни и други търговци.

Колекции

Ръкописи

Библиотечната ръкописна колекция съдържа около 1600 тома, организирани в две части. Първата включва малка колекция от кодекси, датиращи предимно

---

² Universitá – Общината.

от периода XIV–XV в., с преобладаващо религиозна тематика. Някои от тях са красиво декорирани със злато и са ненадминати произведения на изкуството.

Значителна част от фонда съдържа материали, които засягат различни аспекти от историята на Малта. Серия от 24 ръкописа, известна като *Stromata Melitense*, принадлежала на Игнасио Саверио Мифсуд (1722–1773), представя събития от местната история.

Съхранени са и архиви на известни малтийски общественици като Джовани Антонио Чантар (1696–1780), Джузепе Демарко (1712–1789), Джовани Франческо Агиус де Солданис (1712–1770).

Други ръкописи, които следва да бъдат споменати, са дневниците и каталозите на оригиналните библиотеки на кардинал Портокаро и на бейлиф дьо Тансен. Те оформят ядрото на *Bibliotheca Tanseana*.

Националната библиотека на Малта отвътре

Melitensia

Фондът на Националната библиотека на Малта съдържа печатни материали – книги, памфлети, вестници, списания и единични документи, както и аудио-визуални записи от малтийски автори. Библиотечните материали са организирани в две секции: стара и нова. Старата съдържа издания, отпечатани до 1955 г., а новата – след посочената година. В съответствие със Закона за задължителното депозиране Библиотеката получава безплатен екземпляр от всяко издание, публикувано в страната. Второ копие се предоставя на обществената библиотека в Гозо. Националната библиотека закупува допълнителни материали, за да улесни достъпа и удовлетвори търсенията на потребителите.

Освен издания, отпечатани в страната, Националната библиотека полага усилия за придобиване на произведения с подобно съдържание, публикувани в чужбина. Основните теми, които представляват интерес за националната институция, касаят Малтийските острови и Ордена на св. Йоан от Йерусалим. Набавянето и обогатяването на библиотечната колекция с книги става и чрез закупуване на материали. Колекцията на Националната библиотека нараства през годините и благодарение на завещания като тези на граф Месина, магистрат Парне и, в по-ново време, на д-р Луи Галеа.

Вестници и списания

Фондът съхранява значителен брой вестници и други периодични издания, отпечатани в страната или в чужбина, които са тематично свързани с обществения

живот в Малта. Сред интересните заглавия са вестници, отпечатани от малтийски емигрантски общности в различни държави.

Най-ранните датират от 1798 г., когато новоустановената френска администрация в Малта издава първия местен вестник – *Journal de Malte*. От него излизат едва 10 броя, няколко от които се пазят в Националната библиотека. През периода на британския протекторат (1800–1814) излизат последователно *Foglio d'Avvisi* (1803–1804), *L'Argo* (1804), *Il Cartaginese* (1804–1807) и *Giornale di Malta* (1812–1813), които са единствените местни периодични издания.

От 1813 г. местната администрация започва издаването на *Gazzetta del Governo di Malta*. С известни промени в заглавието и формата вестникът излиза до днес.

Важен стимул в развитието на пазара на печатните медии в Малта е предоставянето на свобода на пресата и свобода на изразяване в медиите по силата на закон от 15 март 1839 г. В резултат започва издаването на значителен брой вестници на италиански, английски и малтийски език. След тази дата се публикуват голям брой периодични издания, насочени към всички аспекти на социалния, политическия, културния и икономическия живот. Притежанията на Националната библиотека на Малта са описани от А. Ф. Сапиенца в „Опис на малтийските периодични издания и вестници“ (1977), обновен от Н. Камиллери и Р. Петрококино с „Допълнение към опис на малтийските периодични издания и вестници през периода 1974–1989 г.“ (1990).

За опазване на колекцията от увреждане, особено впредвид нетрайното естество на по-старите печатни материали, Националната библиотека започва от 2000 г. амбициозна програма по микрофилмиране на колекцията от вестници. Така се осигурява опазването на периодичните издания – ограничава се използването на оригиналите и едновременно с това се гарантира наличие на допълнителен източник в случай на загуба или повреда на оригинала.

Освен периодичен печат с местно значение Националната библиотека набавя чрез абонамент ограничен брой чужди вестници и списания.

Инкунабули

Националната библиотека съхранява малка, но твърде интересна, колекция инкунабули. С тематика, характерна за местната култура, са книгите, свързани с Ордена на св. Йоан или с Малтийските острови. Сбирката включва: *Privilegia Ordinis Sancti Joanni Hierosolymitani a Summis Pont. Concessa* (Кьолн, 1480 г.), *Obsidionis Rhodiae Urbis description* (Венеция, 1480 г.) от G. Caoursin, както и неговата *Rhodium historia* (Улм, 1490 г.). *Cosmographia* (Рим, 1490 г.) на Клавдий Птолемей включва карта на Средиземноморието с описание на Малтийските острови. Тя е една от най-ранните печатни карти с подобно описание.

Допълнителна информация

Каталози

Достъпът до печатната колекция се осъществява чрез следните каталози:

1. Каталогни папки (sheaf catalogue)

Библиотечните материали, датиращи преди 1955 г., които са позиционирани върху рафтове и са с твърдо установена локация, са описани върху свободно стоящи фишове, групирани в каталожни папки. Тези папки са организирани въз основа на две библиотечни последователности: в азбучен ред по име на автор, както и по индекси, според по-старите версии на десетичната класификация на Дюи с търсене по предмет.

2. Каталожни картички (card catalogue)

През 1955 г. използването на каталожни папки е преустановено и се въвежда употребата на каталожни картички. Описанията са върху класическите библиотечни фишове, организирани в две последователности: в азбучен ред с посочени автор, заглавие и брой, както и по индекси с търсене по предмет, съгласно десетичната класификация на Дюи.

3. Онлайн каталог

Получаваните след 1995 г. постъпления в колекцията *Melitensia* се въвеждат в онлайн каталог, достъпен през сайта на Малтийските библиотеки (www.maltalibraries.gov.mt). Предимството на този каталог е в широките възможности за търсене по автор, заглавие, предмет, сигнатура, ключови думи.

Микрофилмиране

Освен по отношение на колекцията от периодични издания процесът по опазване на книжния фонд чрез микрофилмиране се прилага и за архивите на Ордена на св. Йоан. Проектът е реализиран по силата на договор с Библиотеката за манастирски ръкописи на Университета „Св. Йоан“ в Колиджвил, Минесота, САЩ.

Дигитализация

Прилагането на адекватни мерки за съхранение и опазване на книжния фонд е основна цел на Националната библиотека. През 2009 г. тя предприема мащабен проект по дигитализация, финансиран от Европейския фонд за регионално развитие по проект „Стратегия и рамка за дигитализация на фонда на Националната библиотека на Малта“. Благодарение на предоставените средства е закупена високотехнологична апаратура за дигитализация, фотографско оборудване и скенери. Дигитализационният процес включва сканиране на библиотечните материали, обработка на изображенията, създаване на метаданни и качването им в портала DigiVault, в който са дигиталните колекции на Националната библиотека.

Реставрация и консервация

Наред с дейностите по дигитализация, Националната библиотека на Малта полага значителни усилия и по опазване на физическото книжно тяло на съхраняваните в Библиотеката материали. Лабораторията по реставрация и консервация извършва специализирани дейности по отношение на всички книжни форми – от архиви, средновековни ръкописи, та до изящни подвързии. Специалистите извършват оценка на състоянието на писмените материали и планират съответните възстановителни дейности по отстраняване на уврежданията.

Националната библиография на Малта

Тя включва материали, публикувани след 1983 г. Дава пълно и подробно описание на всички местни издания, получени по депозит. Включва и публикации за Малтийските острови, написани от малтийци, живеещи в чужбина. Библиографията предоставя селектиран списък от статии, публикувани в множество местни периодични издания.

Изложби

Националната библиотека често е домакин на изложби на творби от малтийски автори, или по теми, касаещи работата ѝ, както и на важни документални изложби. Подробности за провежданите изложби се анонсират в пресата.

Библиотечни услуги

Библиотечните услуги, предназначени за потребители, включват използване на техника за микрофилмиране, фотокопирни услуги и достъп до справочници и индекси (по автор и по предмет).

*Превод Мария Кършийска
По материали на Националната библиотека на Малта*

Средновековни български ръкописи от колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ участваха на изложба в Москва

Нона Петкова

Medieval Bulgarian Manuscripts from the Collection of St. St. Cyril and Methodius National Library Participated in an Exhibition in Moscow

Nona Petkova

Summary

47 items from the collections of the National History Museum, the Ancient Nessebar Museum and St. St. Cyril and Methodius National Library were exhibited in the State Tretyakov Gallery in Moscow from June 29th until September 2nd, 2018. In the exhibition „Masterpieces of Bulgarian Ecclesiastical Art“ were presented icons, manuscripts, embroideries, liturgical vessels etc. – artifacts of Christian art and culture in Bulgaria from 13th to 19th century. Three of the exhibited books in Moscow are among the most valued medieval Bulgarian manuscripts in the Slavonic collection of the National Library of Bulgaria: the Dobrejsho Gospel from the beginning of 13th c., Four Gospels from first half of 14th c. and the Rila Four Gospels of 1361.

Key-words: National Library of Bulgaria, Tretyakov Gallery, Moscow, exhibition, Masterpieces of Bulgarian ecclesiastical art, Medieval Bulgarian manuscripts, Four Gospels, Dobrejsho Gospel, Rila Four Gospels.

На 28 юни т.г. в Държавната Третьковска галерия беше открита изложбата „Шедьоври на църковното изкуство от България“ (29 юни–2 септември). Пред публиката в Москва бяха показани 47 експоната от фондовете на Националния исторически музей, музея „Старинен Несебър“ и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Богатото духовно наследство на България бе представено от икони, ръкописи, златовезани литургични тъкани и сребърни предмети на църковната утвар – паметници на християнската култура и изкуство от периода XIII–XIX в.

Един от акцентите в тази изложба, според генералния директор на Третьковската галерия Зелфира Трегулова, бяха „древните ръкописи, които разказват за великата просветителска роля на българските книжовници, благодарение на които християнската литература е преведена на славянски език“.

Изложените в Москва ръкописи са седем, като три от тях са сред най-ценните

Добрейшово четириевангелие
от първата половина на XIII в., НБКМ 17, л. 186, л. 19а

и богато украсени средновековни български преписи на евангелския текст в колекцията „Славянски ръкописи“ на Националната библиотека.

Най-ранният паметник е известното Добрейшово четириевангелие (НБКМ 17) – пергаментен ръкопис от първата половина на XIII в. Той е дело на няколко писача, като по името на един от тях – поп Добрейшо – е получил и своето название. Кодексът е бил разделен в миналото на две части – едната част (127 л.) постъпва през 1899 г. в Народната библиотека в София, а другата част (48 л.) попада в Националната библиотека на Сърбия през XIX в. и е унищожена при бомбардировките на Белград през 1941 г. Украсата на ръкописа включва две миниатюри на цял лист с образите на евангелистите Лука и Йоан, които се отличават с интересни и необичайни елементи, богат и наситен колорит. Иконографските особености на композициите са обект на многобройни тълкувания, но остават дискуссионни и до днес. Оформлението на евангелието допълват плетенични заставки, както и многобройни и разнообразни като варианти инициали – тератологични, антропоморфни, зооморфни, орнитоморфни, плетенични, геометрични.

Вторият ръкопис, който като партньор в този мащабен културен проект Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ предостави за участие в изложбата, бе на изпълнено върху пергамент Четириевангелие (НБКМ 22, 467), чиито палеографски особености го сближават с паметниците на Търновската книжовна школа от първата половина на XIV в. Днес от богатата първоначална украса на кодекса са запазени две миниатюри на цял лист с пластично моделираните образи на евангелистите Марко и Лука. Иконографските и стилови особености на тези композиции свидетелстват за влияния от ранната Палеологовска живопис, преплетени с архаизиращи черти.

Четиревангелие от първата половина на XIV в., НБКМ 22, л. 61в

Изложбата „Шедьоври на църковното изкуство от България“ бе организирана със съдействието и финансовата подкрепа на Министерството на културата, на посланика на България в Русия г-н Бойко Коцев, както и на Българския културен институт в Москва. Отпечатан бе луксозен каталог, подготвен от голям екип специалисти, под научната редакция от българска страна на чл.-кор. проф. Иванка Гергова и доц. д-р Емануел Мутафов, а от руска страна на доц. д-р Елена Саенкова от Третяковската галерия, която е и куратор на изложбата.

Третият ръкопис, участващ в експозицията в Москва, е и единственият в групата с точна дата на изпълнение – 1361 г. Той е известен с названието Рилско четиревангелие (НБКМ 31), защото е изпълнен от монаха Симеон в Рилския манастир. Бележката на книжовника е разположена в полетата около изображението на Триумфалния кръст на фронтисписа на л. 16. Друг интересен елемент от характеристиката на този паметник е, че за преписа на евангелския текст са използвани тетради от смесен тип – съставени от листове пергамент и хартия.

Рилско четиревангелие от 1361 г., НБКМ 31, л. 16

Фотоизложбата „В света на Дора Габе“ гостува в Националната библиотека

The photo exhibition “In the world of Dora Gabe”
visits the National Library

Summary

The photo exhibition “In the world of Dora Gabe” is part of the schedule of events held by Dobrich Regional library “Dora Gabe” in celebration of the 130th anniversary of the birth of its patron.

Key-words: Dora Gabe, Regional Library in Dobrich, exhibition.

„Живях! Ако не съм раздала всичко от сърцето си, да бъде грях!“ Това откровение на Дора Габе прозвуча като мото на гостуващата през юли т.г. експозиция „В света на Дора Габе“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Около 70 архивни документа, 50 фотографии и богата информация за една от най-известните личности, родени в Добруджа, можеха да се видят във фотоизложбата, подредена в западното фоайе на НБКМ. Тя бе част от програмата, с която Регионалната библиотека „Дора Габе“ в Добрич отбелязва 130-годишнината от рождението на своя патрон през цялата 2018-а.

Именитата българска поетеса Дора Габе е родена на 28 август 1888 г. в добричкото село Харманлък, днес Дъбовик. Завършва гимназия във Варна, следва естествени науки в Софийския университет, а след това и френска филология в Женева и Гренобъл. За кратко време се връща в родния край и преподава френски език в Добрич, а след това поема към София и към различни краища на света. До последно обаче не прекъсва силната си връзка с Добруджа, включва се и в националното движение за освобождението на региона – факт, на който е посветена и част от изложбата „В света на Дора Габе“.

Експозицията пресъздава живота и многопластовото творчество на голямата българска поетеса чрез темите: „Родена в Добруджа“, „Началото“, „Светът е тайна“, „Дечица, не мога без вас!“, „Съдбата Добруджа“ – I, II, „Преводаческа дейност“, „Кореспонденция“, „Спомени, статии, реценции, изказвания“ и „Награди, грамоти, поздравителни адреси“. Посетителите разгледаха факсимилета на документи, ръкописи, писма, снимки, свързани със семейството на Дора Габе, с хора и факти от наситения личен и творчески път на поетесата. Специално място заемаше приятелството ѝ с най-малките читатели – показани бяха корици на нейни детски книги, както и фотоси, запечатали срещите ѝ с деца от Добрич и от цяла България.

Документите, които бяха включени в изложбата „В света на Дора Габе“, са част от едноименната колекция на Регионалната библиотека „Дора Габе“ в Добрич. Експозицията е създадена със съдействието на г-жа Виолета Пенева, ИК „Пламък“ и ЦДА – Дирекция „Архиви“.

Дора Габе.
Берлин, 1915 г.

Познанието като изследване и творчество

За следвания и развиван в

новата информационна ера образ на

Годишника на Българския библиографски институт

Полина Симова

Knowledge as a research and creation
On the followed and developed in the new information era image of
the *Annual of Bulgarian Bibliographic Institute*
Polina Simova

Summary

Rev. of the book: **Proceedings** of Student scientific society at University of library science and information technologies: T. 1 – / Ed.-in-chief S. Denchev ; Eds. A. Kumanova – ... [et al.] ; Comp. A. Kumanova – ... [et al.] ; Sci. ed. K. Alexandrova ... [et al.] ; Ling. graph. ed. N. Vasilev. – Sofia : About letters – О писменехъ, 2008- . Т. 13. [Thirteen] XIII Student scientific conference / Gen. ling. graph. ed. N. Vasilev ; Rev. I. Peteva ... [et al.]. – 2018. – 750 p. : with ill., tables, schemes. Other rev.: I. Yankova, Zh. Stoyanov, D. Hristozov, I. Pavlova [in Bulgarian].

The periodical is interpreted as a followed and developed image in the new information era image of the *Annual of Bulgarian Bibliographic Institute*.

Key-words: 13th Student scientific conference and exhibition „Information as a civilization choice – a path to the universal knowledge” (19 may 2017) – motto: *Tantum possumus, quantum scimus* – 442 reports – 13th tome of the Proceedings of Student scientific society at ULSIT (2018) – reminiscence of Bulgarian Bibliographic Institute (1941–1963) (review).

Възпоменание
на Българския библиографски институт „Елин Пелин“ (1941–1963)

Традиционните ежегодни студентски конференции и изложби в Деня на отворените врати на Университета по библиотекознание и информационни технологии са знакови за възможностите, които университетът предоставя на младите хора да се развиват и да се изявяват като членове на Студентското научно общество при УниБИТ (СНО), неизменно подкрепяни и насърчавани от преподавателите си, от ръководителя на СНО проф. д.п.н. Александра Куманова и с активното

съдействие на административното ръководство на УниБИТ в лицето на ректора проф. д.ик.н. Стоян Денчев.

Развивайки сертифицираните умения на студентите чрез методологията *учене чрез правене* и творческия синтез *учене чрез писане*, СНО извежда учебния и научноизследователския процес на студентите до дидактиката на отвореното учене, при което те са в състояние да учат самостоятелно по теми, които ги интересуват, създавайки си трайни нагласи и постоянен интерес към научноизследователската работа. Не е случаен фактът, че всички преподаватели в УниБИТ, които от 2005 г. – времето на създаването на СНО – са били студенти на Университета, са направили първите си научни публикации именно като негови членове.

Първата изява на СНО на УниБИТ е конференция с изложба на тема „Професионална реализация – XXI век“ (2005). Следват форумите: „Информационно разнообразие на света“; „От информация към знание“; „Информация–личност–знание“; „Информация–ценности–общество“; „Информация: универсалност и свобода – избор, достъп, прозрачност“; „Информацията – фактор, мисия, истина“; „Информация–комуникация–познание“; „Информационна култура: наука–изкуство–религия“; „Информация–творчество–синтез“; „Магистрали на цивилизацията – информация, знание, памет“; „Информация, знание, цивилизация – пътят на човечеството“; „Информацията като цивилизационен избор – път към всеобщото знание“ (общо 13 на брой за периода 2005–2017 г.).

Представените на тези форуми доклади преминават през прецизен отбор от компетентно жури, председателствано от проф. А. Куманова и д-р. Н. Василев. В състава му влизат: проф. д-р Милен Куманов, доц. д-р Петър Велчев, доц. д-р Елена Томова, доц. д-р Венцислав Велев, доц. д-р Красимира Александрова, доц. д-р Никола Казански, гл. ас. д-р Владимир Манчев, ас. Татяна Дерменджиева, ас. Силвия Филипова, ас. Диана Ралева, Марияна Максимова, Стефка Илиева, Полина Симова, Елена Грошева. В рецензирането на тази продукция взимат участие проф. д.н. Ирена Петева, проф. д.н. Иван Гарванов, проф. д.ф.н. Иванка Янкова, проф. д.ф.н. Желязко Стоянов, проф. д.к.н. Димитър Христов, проф. д-р Иванка Павлова. Сред експертите на ежегодните форуми са: проф. д-р София Василева, проф. д-р Жоржета Назърска, проф. д-р Иван Иванов, проф. д.н. Таня Тодорова, проф. д.н. Йорданка Захаријева, проф. д.н. Екатерина Попандонова-Желязова, проф. д-р Донка Правдомирова, проф. д-р Галина Панайотова, проф. д-р Мариела Модева, доц. д-р Силвия Станчева, доц. д-р Румелина Василева, доц. д-р Любомира Парижкова, гл. ас. Христо Тутунаров, гл. ас. д-р Марина Енчева, гл. ас. д-р Поли Муканова, гл. ас. д-р Светла Шапкалова, гл. ас. д-р Елисавета Цветкова, гл. ас. д-р Пламена Златкова, д-р Веселин Чантов (УниБИТ)... Все повече се разширява и кръгът и на експертите от чужбина: проф. д.ф.н., д.ик.н., д-р (техн.) Александър Субето, проф. д.ф.н. Руджеро Гиляревски, проф. д.п.н. Валентина Брежнева, проф. д.п.н. Аркадий Соколов, проф. д.п.н. Юрий Столяров, проф. д.п.н. Марина Колесникова, проф. д-р Владимир Ключев, доц. д-р Марианна Соколова (Русия), проф. д.ф.н. Леонид Джахая (Грузия), доц. д-р Оксана Кулиш (Украйна), Анджела Кенън, Ирина Линден (САЩ), Луиджина Педди (Италия)...

По строга система от критерии събраните материали се публикуват в *Трудове на Студентското научно общество при УниБИТ* (всеки том има и електронно издание, поместено на уебстраницата на СНО www.sno.unibit.bg).

По този начин се отразява и съхранява картината на научноизследователската и учебно-педагогическата аудиторна и извънаудиторна дейност на Университета, нейното динамично развитие, както и отзивите и оценките на широката аудитория. Постепенно форумите, а и самото периодично издание (*Трудове на Студентското научно общество при УниБИТ*), печелят авторитет и прерастват в значимо събитие с национално и международно значение.

Броят на участниците и представените доклади непрекъснато се увеличава, кръгът на авторите се променя и разширява.

На XIII Студентска научна конференция и изложба „Информацията като цивилизационен избор – път към всеобщото знание“ (19 май 2017 г.) с девиз: „Толкова можем, колкото знаем“ броят на докладите е 442 и освен студенти на УниБИТ сред авторите са и докторанти, асистенти, доктори, доценти, професори; библиотекари, включително двама изследователи от чужбина: професор от Русия и доктор от Украйна.

XIII Студентска научна конференция и изложба са посветени на:

– 24 май – национален празник на българската просвета и култура и на славянската писменост;

– 180 години от рождението на Васил Левски;

– 190 години от рождението на Петко Р. Славейков;

– 150 години от кончината на Георги Сава Раковски;

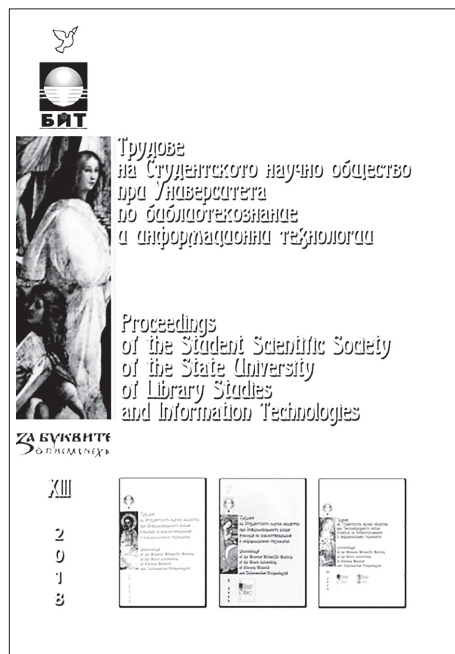
– 155 години от кончината на Константин и Димитър Миладинови;

– 110 години от рождението на академик Иван Дуйчев;

– 80 години от кончината на Йордан Йовков.

На форума са представени интердисциплинарни проучвания, свързани с актуални теми на съвременното и историческото минало. Акцентираща се върху проблема за **ценностния геном на българската духовност като част от универсалния цивилизационен модел**. Целта на форума е да съдейства за изграждането на цялостна синтезирана представа за творчеството на СНО като акцентът е поставен върху коментирането на учебната литература на УниБИТ, въведена в електронно пространство през сайта на университета.

Вниманието е насочено към съдържанието на поредните книги от серия „Фак-

лоносни“ (към момента на форума – 18 на брой) – монографични издания, основно учебни пособия, често плод и на участието на самите студенти, които предоставят и методология за студентските изследвания. Докато студентите от хуманитарните учебни дисциплини участват основно в изработването на научноизследователската продукция, техните колеги от информационно-технологичните специалности на СНО на УниБИТ са основните двигатели на създадената серия от електронни библиотеки по тези издания: **ETIMOLOGICA** (на база на „Англо-руско-български речник по библиотечна и информационна дейност“); **PAISIADA** (създадената за учебни цели монография „Свети отец Паисий Хилендарски. История славяно-българская... : Информационен код на българската книжовност и литература“); **HUMANITARIANA** (по хуманитарно знание); **ANTOLOGICA** (фундамент за създаване на хипертекст на антологичния модел на българската литература – от „Симеоновия сборник“ (X в.) до XXI в.; **EVRISTIANA** (по откритията на човечеството); **PSIHOLOGICA** (по съществуващите психологически концепции за човека); **NESTINARIANA** (комплекс на нестинарската феноменология); **ANTOLOGICA** (фундамент за създаване на хипертекст на антологичния модел на българската литература – от „Симеоновия сборник“ (X в.) до XXI в.).

В съответствие с традицията работата на XIII Студентска научна конференция е организирана в три секции: „Библиотекознание, библиография, книгознание“, „Информационни технологии“, „Културно-историческо наследство“ и протича в девет проблемни кръгли маси:

- КРЪГЛА МАСА I. Конкурс (в тур за задочни студенти) за най-качествен коментар на произведение от антологията на УниБИТ „Златна христоматия на България“ (Кн. 2: Епос) и индикативни реферати на научни статии от международния научен сборник *GLORIA BIBLIOSPHERAE*;

- КРЪГЛА МАСА II. Конкурс (в тур за редовни студенти) за най-качествен коментар на произведение от антологията на УниБИТ „Златна христоматия на България“ (Кн. 2: Лирика; Епос);

- КРЪГЛА МАСА III. Учебна литература на УниБИТ, въведена в електронното пространство през сайта на университета – написване на индикативен реферат на фрагмент от учебните издания „Златна христоматия на България. Кн. 3. Историография“ (2015), „Класификационни построения на видовете библиография, библиографската дейност, библиографските указатели и библиографската информация“ (2014);

- КРЪГЛА МАСА IV. Учебна литература на УниБИТ, въведена в електронното пространство през сайта на университета – учебното пособие по лексикография на академичното текстописане „Златна христоматия на България. Кн. 2. Антология“ (Епос) (2014; ново ел. изд. 2015) – изследване на текст с аргументативни техники;

- КРЪГЛА МАСА V. Учебна литература на УниБИТ, въведена в електронното пространство през сайта на университета – учебникът по общо библиографознание „Ризома на инфосферата“ (2012) – създаване на индикативен реферат;

- КРЪГЛА МАСА VI. Учебна литература на УниБИТ, въведена в електронното

пространство през сайта на университета – *учебното пособие по лексикография на академичното текстописане „Златна христоматия на България : Кн. 2. Антология“* (Лирика) (2014; ново ел. изд. 2015) – дефрагментиран анализ с аргументативни техники;

- КРЪГЛА МАСА VII. Учебна литература на УниБИТ, въведена в електронното пространство през сайта на университета – *учебното пособие по лексикография на академичното текстописане „Златна христоматия на България. Кн. 2. Антология“* (Епос) (2014; ново ел. изд. 2015) – дефрагментирано изследване с аргументативни техники;

- КРЪГЛА МАСА VIII. Реферативно-интерпретативен интерактивен практикум по изданието на американския културен антрополог: Крейпо, Р. Х. Културна антропология : Как да разбираме себе си и другите / Прев. [от англ.] А. Николова и др. – С., 2000; Култура без граници;

- КРЪГЛА МАСА IX. VIVAT ALMA MATER – Издания на УниБИТ и творческата им лаборатория.

Както се вижда от изложеното, в ръцете на младите неофити се поверява всичко, родено в библиографската и историографската серия „Факлоносци“. Те създават и първите индикативни реферати по академичния международен енциклопедичен когнитологичен сборник на УниБИТ „GLORIA BIBLIOSPHERAE (НИШКАТА НА АРИАДНА)“ (посветен и на проф. Александра Куманова, автор на безаналоговата концепция за „инфраструктура на библиосферата– инфосферата–ноосферата“ – геокосмичното трактуване на информацията). В сборника участват със свои произведения близо 150 автори от 12 страни (*Австрия, Алжир, България, Великобритания, Грузия, Иран, Полша, Русия, САЩ, Турция, Украйна, Франция*).

Докладите и материалите, свързани с конференцията, са публикувани в том XIII на *Трудове на Студентското научно общество при УниБИТ* (2018) като структурата на тома следва макроструктурата на конференцията. Информацията за всички участия на форума е представена на български, руски и английски език.

Интерес предизвикват цитираните в изданието определения на феномена „Избор“, дадени от студентите. В изданието представлява огромна ценност публикуването на феноменологичното обобщение на форума – диалогът между проф. А. Куманова и д-р Н. Василев на тема „Избор“.

Особено внимание заслужава включеният в изданието **Систематизиран хронологично-азбучен библиографски списък на публикациите на членовете на СНО на УниБИТ**, осъществени под научното ръководство или рецензирането на проф. д.п.н. Александра Куманова и под научната редакция на ас. д-р Николай Василев за периода 2005–2017 г. *Tabula Gratulatorium*. Той съдържа детайлно представени във вторично-документална база заглавия (2141 номерирани единици), появили се в специализирания научен и универсален периодичен печат. Имената, свързани с публикациите, са отразени в именен показалец, структуриран към *Tabula Gratulatorium*.

Том XIII на *Трудове на Студентското научно общество при УниБИТ* сполуч-

ливо съчетава богато съдържание с прецизно библиографско и полиграфическо оформление – амбициозен проект, изпълнен с висок професионализъм и творческо дръзновение.

Наистина това издание напомня знаменития образ, който следват и развиват в новата информационна ера близките до *Трудове на Студентското научно общество при УниБИТ – Годишник на Българския библиографски институт*.

Трудове на Студентското научно общество при Университета по библиотекознание и информационни технологии (до 30.09.2010: СВУБИТ) : Т. I – / Отг. ред. С. Денчев ; Ред. кол. А. Куманова – глав. ред. ... [и др.] ; Състав. А. Куманова ... [и др.] ; Науч. ред. К. Александрова ... [и др.] ; Ез. и граф. ред. Н. Василев. – София : За буквите – О писменехъ, 2008- .

Т. XIII. [Тринайста] XIII Студентска научна конференция / Обща, ез., науч. и граф. ред. Н. Василев ; Рец. И. Петева ... [и др.]. – 2018. – 750 с. : с ил., табл., сх.

Други рец.: И. Янкова, Ж. Стоянов, Д. Христозов, И. Павлова.

Pro Bulgaria от Луи Айер – швейцарецът с българско сърце

Иво Андровски

Pro Bulgaria by Louis Ayer – the Swiss with a Bulgarian heart

Ivo Androvski

Summary

Review of Louis Ayer's book *About Bulgaria* published in the autumn of 1913 in Switzerland and France in French language and translated for the first time in Bulgaria 105 years later.

Key-words: Louis Ayer, Pro Bulgaria, true, justice.

Книгата Pro Bulgaria¹ на Луи Айер е публикувана от издателство „Орбел“ и излезе наскоро у нас – точно 105 години след първото ѝ издание на френски език в Швейцария и Франция. Премиерата ѝ се състоя на 26 юни т.г. в сградата на ФНТС на ул. „Г. Раковски“ 108.

Появата на Pro Bulgaria стана възможно благодарение на самоотвержения труд на пряко ангажираните с превода и издаването ѝ, но и с финансовата подкрепа на широк кръг спомоществатели – Фондация „Българска памет“ с председател д-р Милен Врабевски, РТВ Dental center на д-р Радослав Томов и д-р Станимир Банчев, адвокат д-р Станислав Станев, Даниел Андонов, Живко Иванов, а също и на Ротари клуб Триадица – София.

На първите няколко страници е поместен предговорът на Янко Гочев.

Преводът на оригиналният текст на Луи Айер започва от 15-а страница. Айер също има предговор. Текстът на изложението е разделен на тринадесет глави. От 78-ма страница нататък са поместени 9 приложения, включващи оригинални документи и снимков материал, публикувани в чуждестранни издания. Приложенията завършват със стихотворението на Иван Вазов „На Пиер Лоти“. От 90-а страница започват обяснителните бележки към основния текст, съставени от колектива, подготвил книгата. Фактите в бележките са точно поднесени и се базират на документални източници, които също са надлежно цитирани. Тази допълнителна информация безспорно подпомага читателя в изясняването на неизвестни или малко известни до днес факти, независимо дали той е професионален историк, изследващ новата българска история след Освобождението на България през 1878 г., или неговите познания се разпростират в други научни области. Тук

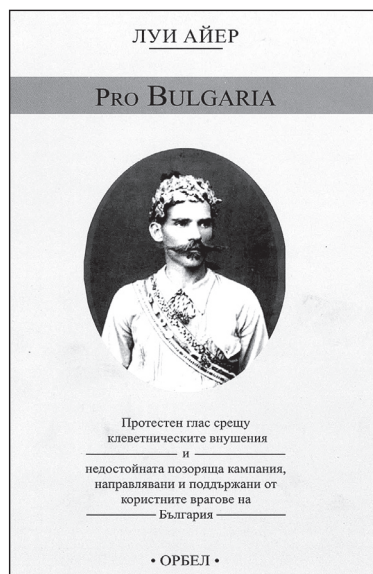
¹ Pro Bulgaria – „За България“. Издателите са запазили оригиналното заглавие на латински.

задължително трябва да се отбележи, че колективът, работил по издаването на книгата, извършва теренни проучвания на територията на днешна Република Северна Македония, тъй като Луи Айер прекарва последните месеци от живота си в този регион и е погребан там.

Издателите на книгата са подхождали изключително отговорно при превода на текста, редактирането му и оформянето на книжното тяло в цялост, за да бъде в съответствие с отговорната задача – запознаването на читателите с бурен и драматичен епизод от нашата история с отражение върху съвременното развитие на страната ни и народопсихологията на българския народ. Все пак става въпрос за труд, който по една или друга причина 105 години не е бил предоставен на българските читатели, а много от фактите са неизвестни за тях.

Луи Айер е колкото известен като име на широката аудитория, толкова и непознат или частично познат. Пристигнал е в България през 1894 г. по официална покана на българското правителство с група швейцарски учители. Преподавал е физическо възпитание в Лом (1894)², Силистра (1903), Русе (1909). Става основател на спортното движение в България. Въвежда леката атлетика, гимнастиката, вдигането на тежести, борбата, бокса. Донася първите боксови ръкавици и футболни топки в страната ни. Основател е и е ръководил юнашките гимнастически дружества.

Опознал нравите, обичаите, традициите и историята ни, той самият се чувства българин и отдава цялата си обич и енергия на втората си родина. Швейцарецът с българско сърце не изоставя новото си отечество и българските си сънародници в трудни моменти. Заедно с тях се бори и изпива горчилката на неуспехите и неправдите. Даже и в най-трудните моменти, когато мнозинството се е отчаяло и отказало, той е бил от онези, единствените, изправящи се срещу бурята, разчитайки единствено на собствените си сили. Човекът, който навсякъде в своята книга пише думата „ИСТИНА“ с главни букви, защото тя за него е била най-възвишената морална категория. И непрекъснато с делата си се е стремил към нея – да я открие и покаже на другите. Истината и нищо друго. В тази книга разкрива истината за българите такава, каквата е. Българите и България, за които той се бие в три войни, загърбвайки възможността за себе си и семейството си да се завърне и да води спокоен и охолоен живот в Швейцария. И когато след Балканските войни над страната ни надвисва сянката на покрома, той продължава войната – този път със силата на Словото и Истината. Пътува, издирва, събира, систематизира

² В град Лом се ражда синът му Марсел.

факти, доказателства, документи. И пръв, сам, преди другите³, издава на френски език⁴, със собствени средства *Pro Bulgaria*⁵.

Луи Айер не се е водил от никакъв користен интерес при написването на книгата. Заявява, че: „...не таи омраза срещу противниците на България“. Той е приел „за свой дълг да представи достоверен и възможно най-безпристрастен разказ на всички битки, в които взе участие, и на всичко онова, което може да научи от сигурни източници и свидетели, заслужаващи доверие“. Борил се е единствено за възтържествуване на справедливостта и истината, затова борбата му със силата на писаното слово продължава и на страниците на периодичния печат, публикувайки цяла поредица статии, оборвайки клеветите на противниците на втората му родина. Накрая жертва и живота си в името на свободата и достойнството на България. Доброволно се включва в редовете на българската армия още в самото начало на Първата световна война. В средата на август 1916 г. се разболява от дезинтерия. Приет е във войсковата болница, разположена в близост до дойранското село Чаушли на 16 август. На 2 септември умира, а гробът му и до днес е неизвестен.⁶

Затова, издаването на тази книга е не само едно признание и почит пред паметта на този велик човек. Тя е необходимо четиво, помагайки ни да научим неизвестни факти от нашата история и безценен урок по родолюбие. Не онзи, криворазбран национализъм, проповядващ омраза към чуждото, а родолюбие, основаващо се на познание, почит и преклонение към родното, следвайки пътя на ИСТИНАТА, така, както го е разбирал Луи Айер.

Айер, Луи. *Pro Bulgaria*. прев. Димитър Ангелов и Евгени Иванов. ез. ред. Ганьо Ганев. София: Орбел, 2018. 130 с. ; с ил.

---

³ Тук можем да отбележим четирите книги на роф. Любомир Милетич – „Гръцките жестокости в Македония“ (1913), „История на Гюмюрджинската автономия“ (1914), „Разорението на тракийските българи през 1913 г.“ (1918) и „Документи за противобългарските действия на гръцките и сръбските власти в Македония през 1912–1913 г.“ (1929); рапортът на Карнегиевата комисия, издаден през лятото на 1914 г., който на практика потвърждава фактите описани в книгата на Луи Айер; трудовете на чеха Владимир Сис – дневникът му на военен кореспондент, публикуван в Прага през лятото на 1914 г. със заглавие „Критичните дни на България“, издаден у нас чак през 2005 г., и брошурата му „Гробовете на Трикери“ – журналистическо разследване за жестокостите, на които са били подложени около 7000 пленени български войници на остров Трикери в Гърция, където е изграден първият лагер, създаден специално за избиването на българи.

⁴ Луи Айер е бил известна личност в Европа. Френскоезичните вестници в Швейцария са го използвали като свой военен кореспондент. Не случайно издава на книгата си точно на френски език, защото нейните истински адресати са били французите и поданиците на другите европейски държави, участвали активно в антибългарската кампания.

⁵ Приходите от продажбата на книгата Луи Айер дарява на ветераните от войните.

⁶ Номерът на неговия гроб не е отбелязан в списъка на погребаните там български военни чинове. Екипът, издал книгата, е извършил теренни проучвания и е установил с голяма сигурност местонахождението му.

Булгаркьой и трагичната му съдба

По сведения от Дамян Калфов и негови съвременници

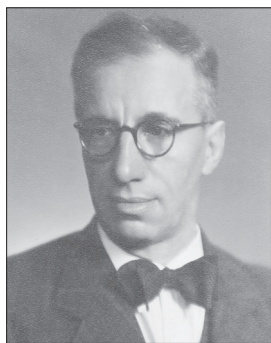
Стоян Райчевски

Bulgarkyoi and its tragic fate
Based on records from Damyan Kalfov and his contemporaries
Stoyan Raichevski

Summary

The text is an excerpt from the collection of papers, due to be published, which were presented during the conference dedicated to the 130th anniversary from the birth of the writer Damyan Kalfov held on 25 October, 2017. Publishers will be the National Literary Museum and the National Library “St. St. Cyril and Methodius”. The main inspirer and the main driving force behind the conference and collection of papers was Mr Alexander Georgiev – grandson of the writer.

Key-words: Damyan Kalfov, Bulgarkyoi, conference, collection.

Дамян Калфов

Българското село Булгаркьой, Кешанско – родното място на писателя Дамян Калфов, е разположено наляво от шосето за Галиполи, на 5–6 км от околийския град Кешан. Макар и толкова на юг, чак при подстъпите към Цариград, това забележително българско село бе център на група от шест български села с ярко изразено народностно съзнание, с еднаква носия, диалект, фолклор и традиции. Между неговите жители и тези от същата група села се пазели и тачели трайно роднински и приятелски връзки. Булгаркьой бе за всички тези села, както ще отбележи и Анастас Разбойников, който е учителствал доста време сред тях, един всепризнат „материален и духовен ръководител“. От Булгаркьой идвали всички инициативи по стопанските и по народните дела, то давало модата и другите му подражавали, макар и да не е било най-старото от цялата група български села в Кешанско. Булгаркьой първо откри и класно българско училище за целия този южен край. Но нека видим какво казва за родното си село и за неговите добри и трудолюбиви хора самият писател Дамян Калфов¹.

---

¹ Текстът на Стоян Райчевски е от сборника „Непознатият Дамян Калфов“, който предстои да бъде издаден от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Националния литературен музей.

През 1933 г. при него в София, в една от канцелариите на Министерството на търговията, където той работел по това време, се явява, за да му вземе интервю, неговият съселанин К. Димитров. Развълнуван от срещата, Калфов отговаря с готовност на всичките поставени му въпроси, като бърза да сподели и вярата във възраждането на Булгаркьой, въпреки че от разоряването и опожаряването му са били изминали цели две десетилетия:

„Няма нищо по-хубаво от родното място. Колко много пострада хубавото Булгаркьой. Пред него бледнеят Батак и Перушица. С право го наричат Одринският Батак. Нашето село беше най-голямото от всички села наоколо и при това населено само от българи. То бе център във всяко отношение. Неговата будна интелигенция, водена от героя Ламбо Мърдев², беше начело в борбата. Най-здравият революционен комитет беше в Булгаркьой и турците не можеха да не знаят това. Благодарение на високия си дух, водени от Ламбо Мърдев, те не допуснаха – при отстъплението на турската войска, аскерът да мине през селото. Това запали още повече омразата на турците и при връщането им назад в Тракия³, те се отнесоха най-жестокостно с мирното население. Избиха всички мъже, жени и деца... Нека подчертая, че страданието на булгаркьойци е небивало в българската история. Страшна сеч – 1240 души избити. А колко други, измрели от глад и болести... Но аз все пак не губя надежда, като следя живота на останалите живи булгаркьойци. Те са толкова трудолюбиви, предани на родното място и един ден те отново ще се върнат там и върху пепелището ще изникне новото Булгаркьой, което ще пръска, както е пръскало в миналото, българска култура из тая поробена и ограбена от турците българска земя...“.

„Булгаркьой е разположено на две заравнени възвишения, едно срещу друго, югоизточно и северозападно, разделени от един дол, който върви от запад към изток, и през който протича една малка рекичка, наречена Селската река. По-представителната част на селото е била югоизточната, където се намирили черквата и училището и където в центъра има[ло] площад, [който] бил главната чаршия с наредените по нея няколко дюкяна, бакалници и кафенета. Селската река, която минава по средата на селото, през лятото почти пресъхвала. В миналото, казват, че е била пълноводна, но от средата на 19-и век, когато започнало безразборното изсичане и изкореняване на горите, някои от изворите ѝ пресъхнали. На север от селската река е имало девет вятърни мелници, разположени в полукръг, а на юг от нея – три. На западния край на селото над реката се намира печално известният Бойдинов мост. В селото имало няколко кладенеца с хубава питейна вода: Петруновият, Даловия, Чамария и др. Построена е била и каменна чешма с чучури.“

Така описва Булгаркьой Ан. Разбойников, но ето как е нарисувал селото и неговата непосредствена околност няколко години по-рано друг булгаркьойски учител – Г. Лозов: „Хубави 420 каменни къщи сред широки дворове, постлани с тикли (каменни плочи), овощни и черничеви градини; голямата монументална и

² Хараламби (Ламбо) Атанасов Мърдев (1858–1913) – български учител и революционер, деец на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

³ През 1913 г.

фрапираща със своята украса селска църква, стърчаща сред селото и която всеки празничен ден беше препълнена от богомолци; чистата планинска и кристална вода на чешмите му; лъкадушният планински поток, който протича през сред селото и лете напоява зеленчуковите и черничевии градини, а зиме кара няколко воденици; единадесетте вятърни мелници, цели иззидани от дялани и хубаво загладени камъни, наредени от север и юг на селото, които стърчат като крепостни средновековни кули! Застанеш при една от тези кули, па се чудиш накъде по-напред да гледаш и на кое да се любиваш! Дали на селото, което с един само поглед не може да се обхване цялото, или към върха Белия камък, който като гигантски страж се е надвесил току над самите къщи и сякаш ха-ха ще се откъсне и полети върху селото... Твоят поглед неволно блуждае. Той любопитства и търси да различи голямото разнообразие в тая красива панорама! Снемеш погледа си от Белия камък и ето зад него, там по на юг, ти съзираш голия връх на Калето, върху което и сега стърчат развалини от някаква средновековна крепост. Ето и Кешан с хубавите си каменни къщи, множество грамадни вятърни мелници и прочутата монументална машинна мелница на милионера хаджи Кирдаш, възбуждаща апетитите на турските дембели... Малко по-надолу се вижда и мостът, под който протича Доганджанската река, която събира водите си из землището на с. Доганджа и Кабикьойската чешма, и продължавайки пътя си през булгаркьойското землище, стига до моста, прибира водите на реката и дружно, лъкадушейки из Кешанската равнина, носят поздравии на Еноското езеро, точно там, дето завършваше новата, начертана в Лондон 1913 г. гранична линия Мидия–Енос“.

Булгаркьой не е най-старото българско село там. Първите му заселници са българи овчари от Доганхисар, които към края на XVII в. започнали да се спускат с многобройните си стада по тези места, когато тяхната мера им станала тясна поради многобройния отглеждан от тях добитък. Преданието говори, че най-напред дошли три семейства, които изградили тук първите три колиби близо до извора Подбела (вече пресъхнал) при Селската река. Продължително време малкото селище продължавало да се нарича Три колиби, по турски Юч колибе, въпреки че в него били дошли вече и нови заселници. В долната част на реката пладнувал добитъкът на първите заселници и тази местност продължавали да назовават Пладнището, независимо, че нейното предназначение отдавна се е било сменило. През следващите десетилетия и особено в началото на XVIII в. към Булгаркьой се устремили нови заселници, които пристигнали на няколко вълни. Към бързо нарастващото село продължавали да прииждат доганхисарци и българи от други села, които бягали от турските насилия там. Други пък идвали, за да се укрият от турско преследване, след като са отмъстили за близки и са осъществили успешна акция на справедливо възмездие над насилниците. В селото се установила и голяма преселническа група българи от Западна Македония – Дебърско и Солунско. През XVIII в. селото нарастнало значително и получило официално името Ново село, записвано в османските регистри по турски Еникьой. Но тъй като то било чисто българско село с изявен български облик, неподдаващо се на асимилация, пазейки упорито своя български език, вяра и традиции, околното турско и гръцко население започнало да го нарича Булгаркьой (Българско село), име, възприето

малко преди Руско-турската война (1877–1878) и от турската администрация. В градовете, където жителите му отивали на пазар до Балканската война, местните хора продължавали да ги наричат „новоселци“ и по-рядко „булгаркьойци“. Не е случайно, че след разорението на тракийските българи през 1913 г. новото бежанско село, което булгаркьойци основават при Мандренското езеро край Бургас, наречено днес Константиново на патрона на красивата булгаркьойска черква „Св. Константин и Елена“, дълго време носело името Новоселци.

Особено влияние за оформянето облика на Булгаркьой оказали преселниците от Западна Македония, които пристигат на три последователни групи, като всяка предна група водела след време още една. Според говора им, както установява проф. Л. Милетич, те са дошли от Костурско, Дебърско и Солунско като потомствени майстори строители, също като ония изкусни майстори строители, които в миналото отседнали в Брацигово и създали брациговската строителна школа. Затова днес можем да говорим с пълно основание за булгаркьойска строителна школа, формирана в Източна Тракия през XIII–XIX в.

Основен поминък на селото, както и на повечето български селища в Тракия, е било земеделието и скотовъдството, но също така добре развити занаяти са ковачеството, коларството, бъчварството, каменоделството и особено строителството. Дошлите от Костурско и Дебърско със семействата си строители и каменари – каменоделци, намерили в Булгаркьой много благоприятни условия за работа. Те упражнявали своя занаят като сезонни гурбетчии в Кешанско, Одринско, Цариград и в други големи селища на империята. Поради добрите им строителни умения и високото качество на работа те били търсени и за строителството на големи държавни обекти. Лятно време от зидарските и каменоделските семейства в Булгаркьой оставали само жените и децата. Напролет, веднага след Великден, всички майстори потегляли на гурбет с файтони, натоварени с тенексии сирене за храна, а в късна есен се връщали, по разказите на майстор Тодор Калфов, „с тенексии пълни с пари“. Зидарството и каменарството (или каменоделството) осигурявали добър поминък на почти половината село. Това било съсловието на професионални майстори строители, но всички останали булгаркьойци, земеделци и овчари, по правило също разбирали от зидарския занаят. Славата на булгаркьойските зидари и каменари се носела по целия Одрински вилает, в Цариград и в Мала Азия. Когато правителството започнало да укрепва Одрин и Одринско и да строи там казарми, военни складове, каменни мостове и други стратегически съоръжения, то привлякло много майстори строители от Булгаркьой. Както е известно, в периода 1859–1869 г. булгаркьойци работели и при прокарването на Суецкия канал. Най-голям строителен предприемач по това време в Булгаркьой и околния била Тодор Калфата – дядото на писателя Дамян Калфов. Той ходил да работи като строителен предприемач и добър майстор на строежа на Суецкия канал, поканен от английските инженери, които издирвали и събирали само най-опитните майстори за този много голям за времето си обект. Тодор Калфата работил и на строежа на казармите в Одрин, Лозенград и по други големи обекти в Османската империя. Други видни майстори строители, които в Булгаркьой наричали „калфи“, по това време в селото били Костадин Казаков – работил на черквата „Св.

Константин и Елена“, Стоян Апостолов, Вълчо Дармаданов и др. Нямамо голяма каменна сграда и строеж в Кешанско, на която да не са работели булгаркьойските калфи и каменоделци. Тяхно дело са и всички строени до 1913 г. красиви каменни сгради в гр. Кешан.

Строителният занаят осигурявал висок за времето доход на майсторите, което повишавало и тяхното самочувствие. Замогналите се булгаркьойски строители имали възможност да отделят повече средства за черквата и за училището си, а мнозина изпращали и някои от децата си, да продължат образованието си в големите градове. Много характерно било за булгаркьойските майстори, че щом се замогнали малко, те бързали да дадат добро образование на децата си, особено на момчетата – показвали прилежност в началното училище, а другите си синове настанявали като чираци при чужди калфи, за да усвоят и продължат занаята на бащите и дедите си. Тодор Калфата пратил сина си да завърши първо Одринската българска гимназия „Д-р Петър Берон“. След като учителствал след завършването ѝ няколко години подред в Тракия – три години в с. Теслим, Одринско и една в с. Еникьой, Ксантийско, през 1910 г. той го изпратил да учи и добие висше образование в София, като го осигурил с цяла торба жълтици. Като анекдот звучи днес разказаното от Дамян Калфов как в Писателското кафене, което той побързал да посети веднага след пристигането си в София, защото знаел, че там идвали и художниците, кафеджията отказал да приеме от него подадената му златна монета и го пратил да си обмени златните пари с книжни в банката отсреща, и как от там пък го пратили да си купи куфар, за да си прибере книжните пари след обмяната на златните.

Но и земеделците в Булгаркьой също минавали за заможни хора, тъй като те били много трудолюбиви, а и земята им – плодородна, макар и хълмиста. Сеели пшеница, ръж, овес, ечемик, царевица, сусам, просо и др. зърнени култури. Като предприемчиви стопани те въвели и някои индустриални и маслодайни култури, които носели по-високи доходи. Земеделските произведения напълно задоволявали нуждите на селото и значителна част от селскостопанската продукция се изнасяла на пазарите в съседните градове. Произвеждали в голямо количество лен и ленено семе, също за износ. В началото на XX в. започнали да засаждат в големи количества черничевы градини, с които изхранвали буби за производство на коприна. Изкупуването на произвежданите пашкули булгаркьойци договаряли предварително с търговци от Цариград и от Родосто. Стопаните, които овладявали добре производството на пашкули и ленено семе, пазарът за които по това време бил много добър и сигурен, се радвали на добро материално положение.

По традиция в Булгаркьой продължило да се развива добре и животновъдството, което също запазило позицията си като стабилен източник за благосъстояние. Притежателите на големи стада овце и кози отвеждали зимно време добитъка в южното подножие на планината Курудаг, главно между с. Урша и гр. Енос. Преди разорението през 1913 г. Булгаркьой притежавало около 20 000 глави дребен добитък (10 000 овце и толкова кози). Като най-големи скотовъдци се славели Атанас Мърдев, който притежавал 1400 глави кози, братя Ставракови, Павел и Стоян Върбанови, Райко Кандилов, братя Вардеви и др., които притежавали по около

хиляда глави дребен добитък. Агнетата и яретата те изнасяли за продан в Галиполи, Родосто и Цариград, Същото се отнасяло и за вълната, сиренето и кашкавала. Продажната цена на булгаркьойските мандри определяла цената на кашкавала и сиренето в цялата Кешанска околия, а също и в съседните Еноска, Малгарска и Галиполска околии.

Булгаркьой се славел сред съседните български села не само със своите замощни и предприемчиви стопани и майстори строители, но и с духовния си живот и с постиженията в развитието на учебното дело. Имали хубава стара черква „Св. Илия“, изградена на високата местност Бърцето. Впоследствие си построили още една черква – „Св. св. Константин и Елена“. Тя била дървена и ниска, тъй като турците не позволявали да се строят християнски храмове високо над земята. През средата на XIX в. пожар унищожил тази черквица и жители на селото се заели да я изградят наново, но този път по-голяма и каменна. Като най-ревностни сред първенците, действали за построяването на новата каменна черква „Св. св. Константин и Елена“, се сочат Груд Бакърджията – кмет през 1859 г., Андрея и Константин Ставракеви, Стоян Тумбалов, Григор Янчев, Георги х. Митрев, Камбура, Хар. Боната, Яни Пулукчиев, Дим. Чапкънов, Митро Вардов, Константин Шереметев, Груд Чорбаджи, Никола Павлов и др. Строежът бил възложен на калфата Петко от с. Райково, Пашмаклийско (дн. квартал на гр. Смолян). Петко започнал първоначално работа по строежа като помощник на друг калфа от Булгаркьой, но впоследствие той самият бил произведен в „калфа“ (днешното „майстор“) и като такъв завършил строежа през 1859 г. После се задомил в селото и останал. Тази черква била изградена изцяло от дялани камъни. Големи каменни колони подпирали отвътре нейния голям надлъжен свод. Прочулият се с този строеж калфа Петко по-късно, при погрома и клането в Булгаркьой през 1913 г., също загинал, убит от турците, макар и на 80-годишна възраст. Изработването на дърворезбата за красивия иконостас на черквата „Св. св. Константин и Елена“ е било възложено на известни майстори дърворезбари от селището Майдос край брега на Дарданелите.

Булгаркьойци поддържали и множество параклиси непосредствено около селото: на север – черквицата „Св. Сотира“ с лековито аязмо; северно от местността Деветте воденици – черквата „Св. Атанас“, където лятно време ставал голям събор с гости от околните християнски села; на изток от селото – манастирче с аязмо „Св. Яни“; на североизток от него – друго манастирче с аязмо „Св. Богородица“ със събор в деня на св. Спас, наричано още „Арменското аязмо“, понеже го почитали и арменците от Малгара. В самото село, непосредствено до училището, имало метох с черквица „Св. Богородица“, построена, както и училището, върху имот, подарен за тази цел от родолюбив булгаркьоец.

Като жители на будно село, жадно за българска просвета и богослужение на български език, булгаркьойци не останали чужди на инициативата на онези родолюбиви цариградски българи, които през 1860 г. прибегнали до унията с Рим като реакция на фенерската Патриаршия, отказваща да признае самостоятелна българска църква, нито да допусне българския език в черквата и в училището им. По време на черковните борби в Булгаркьой дошъл влиятелният абаджия Яни от Кешан,

родом от гр. Копривщица. Той убеждавал настоятелно селяните да приемат Унията и ги уверявал, че по този начин те щели да получат закрила от папата и правото на самостоятелна българска църква със служба на български език и училища, в които да обучават децата им на майчиния им език. С такава агитация униатството си пробива път и в съседните български села Гютюл и Лизгар. Разтревожен силно от успеха на унията сред българите, гръцкият владика от Кешан пристигнал в Булгаркьой, викал няколко пъти първенците и се опитвал да ги убеди, да не се отказват от Патриаршията и да не търсят Рим. Пред него селяните настояли, вече много по-уверени в себе си, след като се убедили, че вече разполагат с инструмент, с който могат да притискат пратеника на Фенер, с още по-голямо упорство за отстъпки от негова страна за две неща: да имат свои български учител за децата си, а също и свещеник българин, който да пее и служи в черквата им на български език.

В 1860 г. споменатият по-горе Абаджи Яни намерил и довел в Булгаркьой за български учител Лало (Хараламби) Натов, също от Копривщица, учил в Одрин при даскал Костадин, комуто след това помагал през учебната 1857/1858 година. Лало Натов бил първият светски учител в Булгаркьой. Той открил училището в самата черква, каквато е била традицията и преди това. Преподавал там в продължение на две години, през което време в двора на метоха по негово настояване била построена отделна малка сграда, предназначена специално за училище. В обучението на децата му помагал и младият, силно отдаден на народните дела, свещеник Теофил. След даскал Лало, който отишъл да учителства в Лозенградско и в самия Лозенград, а по-късно бил ръкоположен и за български свещеник в Одрин, в селото не могли няколко години да намерят учител отвън и обучението на децата било поверено на ученици на даскал Лало. През 1869 г. селските първенци наели за учител в Булгаркьой Христо Каратанасов, родом от Свиленград, който бил и много добър черковен певец. Увеличал се и по литературата. Четял на учениците стихове. Сам той пишел стихотворения. Съчинил и химн в чест на българския княз Александър Батенберг.

Това са годините, през които булгаркьойци се изявяват много силно и в борбата за българска независима църква и българска просвета. През 1865 г., както ни уверява авторът на дописка до в. „Македония“, изпратена от с. Булгаркьой през 1870 г., 17 български села в Кешанската епархия са били вече въвели българския език в черквите си. Но през август 1870 г. дошъл в селото протосингелът на гръцкия владика, придружен от един дякон, „двама млади чибукчии“ и един ясакчия на име Дели Вангел, и отишли направо в къщата на поп Тодор, за да му искат сметка защо изхвърлил името на гръцкия владика и вместо него, по време на служба споменавал това на Иларион Макариополски. Събрало се цялото село пред къщата на поп Тодор. Гледката била и грозна и срамна и всички се възмутили от протосингела на Ираклийския владика: „...безобразните думи и гнусните хули, що изговори той връз попа, връз българите изобщо и връз българската наша черква, не са за казване, а камо ли за печатане. Аз ще ви кажа само, че поп Тодор поиска да каже нещо за свое оправдание, а той скочи като лют звяр и с гърбача захвана да го бие“. Един от селяните хваща побеснелия протосингел за ръцете, държи ги здраво и го моли да не прави това, а светиня му нарежда на ясакчията да бие и

„добие“ нещастния поп Тодор. „Ясакцията Дели Вангел – продължава дописникът от Булгаркьой, – по-луд и от господаря си, скача и изтегля калъча си, за да го съсече и направил би това чудо този луд, ако не бе пристигнал друг от селяните, да го хване за ръцете.“ Разправията тогава се пренася между протосингела и селяните и той е принуден да си замине. Поп Тодор отива още на другия ден в Кешан да си търси правото и да се оплаче на властите за нанесения му побой. Те му отговарят обаче, че виновен е не протосингелът, а Дели Васил, който сега отсъствал и никой не знаел къде е. Възмущението на булгаркьойци от това поведение на турските власти, които винаги в такива случаи покровителствали фанариотите, нараства силно и те решават на следващия ден да изпратят в Кешан представителна делегация от първенците на селото. Тази делегация три дни поред ходила до Кешан да се оплаква пред властите, но и трите пъти не получила никакъв отговор. Осем дни след събитието в Булгаркьой пристигнало едно запитие „с арнаутска риза“, изпратено от правителствена страна. Хванали поп Тодор, вързали му ръцете и го откарали, но не в Кешан, а чак в Галиполи. Там поп Тодор посочил поръчители българи, за да го оставят поне свободно да ходи из града, но седмица по-късно, вместо да го извикат за съд, затворили го в една килия. На следващата утрин го извели още в тъмно и го прекарали по друго място, за да не го видят тамошните българи и го качили на един параход за Солун. Никой от селото не знаел какво е станало с поп Тодор. Докато бил в Галиполи, селяните телеграфирали и в Цариград, и в Одрин, но без никакъв резултат. „Сега сме пратили човек в Цариград, да разпитва за бедния поп и да иска правосъдие, че да видим!“ – така завършва дописката от Булгаркьой. Отговор от властите тъй и не дошъл никакъв. Вместо тях отговорил в. „Отечество“ в броя си от 9 октомври 1870 г.: „Този поп Тодор, ако не са го отровили досега, то гние в Метеора на Света гора, дето са издъхнали Неофит Бозвели и други още сподвижници от тези закleti български врази“.

През учебната 1873/1874 г. Одринската българска община, в която заседавали и доста видни търговци – джелепи, преселници главно от Копривщица, изпратила за учител в Булгаркьой друг свилеградчанин – Тодор Найденов, който оставил богати писмени сведения за своето учителстване в Булгаркьой. Преди да дойде в Булгаркьой, той учителствал две години в чисто българското село Ениджия, Лозенградско. Щом пристигнал на местоназначението си, новият учител Тодор Найденов най-напред се представил на първенците. Те го подложили на изпит, като го поканили още в първата неделя да пее пробно в черквата, тъй като тогава учителят задължително изпълнявал и длъжността на църковен певец. След като го чули как пее, провели кратко обсъждане, на което му определили 4000 гроша годишна заплата. Учителят Найденов описва училището като наскоро градено, сгушено между няколко стари сенчести дървета, обърнато към изток, също като черква, състоящо се само от едно-единствено помещение – просторен салон, с наредени в него напреко дълги чинове и една широка катедра за учителя на източната страна. В това общо помещение се обучавали заедно всички деца от селото. До това общо помещение имало и една малка стая за жилище на учителя с дворче пред нея. Макар че Булгаркьой винаги е било чисто българско село, младият учител заварил в него две враждуващи по народния въпрос партии: българска и

гръкоманска. Гръкоманската партия била съвсем малобройна. Тя наброявала едва 20–30 семейства, начело с Грудьо чорбаджи, при общо 400 къщи тогава в селото, но тя имала твърде силно влияние пред турските власти чрез гръцкия владика и гръцките първенци в околийския град Кешан. Начело на българската партия стоял Стоян Тумпалът – изключително волеви човек, който устоявал на всички гръкомански интриги пред гръцкия владика и пред турските власти. Неговата задача е била много трудна, защото той можел да разчита откън единствено на българската община в по-отдалечения Одрин, но не и на близкия околийски град Кешан, нито на окръжния Галиполи – и двата тия града изявени гръцки и турски центрове. В борбата за българщината следователно той не можел да се осланя на никаква външна помощ, а само на своите съселяни.

Учителят Тодор Найденов заварва черквата на Булгаркьой такава, каквато я била тя още при изграждането ѝ през 60-те години на XIX в., но продължавала да стои неосветена, защото родолюбивите булгаркьойци не искали да допуснат да я освети гръцкият владика в Кешан. Те се съпротивлявали упорито и осуетявали успешно всички направени през това време опити на гръкоманите да доведат владиката фанариот, който да извърши ритуала. Чакали да се установи най-после в Одрин екзархийски български владика, когото да поканят за освещаването на новата им черква. Гръцкият владика в близкия административен център Кешан упражнявал чрез връзките си с турските власти силно влияние в подбора на свещениците в цялата епархия. Въпреки че гръкоманите в чисто българското село Булгаркьой винаги са били незначително малцинство, четирима от общо петимата свещеника в селото клонели към гръкоманите. Единствено поп Тодор, родом в Булгаркьой, стоял твърдо на страната на българската партия. Той се бил завърнал скоро от заточение, едва след разрешаването на българския черковен въпрос в 1870 г., където е бил изпратен по доноси пак на гръцкия владика. На поп Тодор в църковното служение помагал един предан нему младеж от селото на име Ангел.

Още със стъпването на новия учител Тодор Найденов в Булгаркьой гръкоманите започнали да кроят планове как да го прогонят. Тръгнали от къща на къща да убеждават селяните, че много скъп учител си били наели, че гласът му в черквата не бил достатъчно висок... Това не престанало през цялата зима. Успели накрая да предизвикат събрание на първенците на селото, които да прегледат сметките на учителя, да му платят и да го освободят, още преди да е завършила учебната година. Стоян Тумпалов – водачът на българската партия, не се примирил с това несправедливо решение. Той подбрал двадесетина от по-големите ученици и всички наредени в колона, с надута гайда начело, потеглили шумно към близкия град Кешан. Имали си булгаркьойци в Кешан свой човек във властта. Това бил Али чауш – старши полицай, родом в Булгаркьой, потурчен преди време българин, който имал кръвни братя в селото. Той познавал поименно всички селяни, никога не говорел с тях по български, но пазел добри чувства към еднородците си и често се застъпвал за тях. Али чауш решил и този път да помогне. Вечерта, когато селското кафене в Булгаркьой се изпълнило с народ, както е обичайно по това време, вратата се отворила внезапно широко и всички останали много изненадани, когато видели да влиза Али чауш с лъскавата си полицейска униформа.

Качил се той на една пейка – да го виждат и чуват по-добре, и казал на висок глас пред смълчаното множество: „Чорбаджилар! Някои от вас са решили да изпъдят учителя без време от селото. Има заповед учителят да си седи до края на годината. Никой да не го закача и ако вие няма да му платите, каймакаминът ще му плати от касата си!“. Али чауш много добре знаел, че никой от чорбаджиите няма да дръзне, нито да пита каймакамина издавал ли е такова нареждане, нито да чака, той да изплати вместо тях заплатата на учителя. Гръкоманите останали като попарени. Започнали дори да харесват младия си учител, изтъквайки, че той знаел и от тях по-добре гръцки, понеже бил учил в гръцкото училище в Одрин. Шушукали помежду си тихо: „Чудно нещо, може да говори по гръцки с най-учения грък в Кешан, пък инак инак българин“.

На другия ден учителят Тодор Найденов подновил занятията с учениците си. Изкарал годината до края и се преместил на учителско място в Одрин. След него за учител в Булгаркьой дошъл Георги Сивриев, родом от Одрин. Той учителствал в Булгаркьой с малки прекъсвания около три години. Негови ученици го замествали достойно по време на Руско-турската война 1877–1878 г. и след нея. Това са възпитаниците му: Иван Г. Каменаров, Трендафил Андонов, Яни С. Тумбалов, Прою и Иван Гюлеви, Ангел п. Теофилов. Те от своя страна подготвили също свои заместници като Ламбо Георгиев, Георги п. Костадинов и др.

Междувременно борбата на булгаркьойци за отхвърляне влиянието на фенерската Патриаршия не преставала. Това им се отдало да направят едва през 1897 г., когато по време на Гръцко-турската война Булгаркьой било признато официално от турските власти за българско екзархийско село. Най-активен деятел за утвърждаването на Българската екзархия и на българщината въобще в Булгаркьой и в околията по това време бил Ламбо Атанасов Мърдев от заможния и уважаван булгаркьойски род Мърдеви. Първо учил в Одрин, после завършил VI клас на Пловдивската мъжка гимназия. Той е и главният организатор на борбата на българите в Кешанско с фенерската Патриаршия, подпомаган от видните булгаркьойци – негови сподвижници: Петър Ставрев – кмет на селото, Киро х. Тодоров, Тодор Калфата, Параско Бояджиев, Атанас Вардев, Костадин Казака и др. През учебната 1897/1898 година той е бил назначен за главен и пръв екзархийски учител в Булгаркьой. Под неговото ведомство се намирали и българските села по планината Курудаг, спадащи административно към Малгарската кааза, което му давало възможност да ги посещава и организира за участие в зараждащото се вече революционно движение в Одринска Тракия в състава на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. Изпълнявайки съвестно задълженията си като главен учител на един обширен район, Лало Мърдев се заема енергично да разшири училищното дело. Урежда първо училището в Булгаркьой, прави го класно, като открива първи клас и увеличава учителския състав на четири души. Учителства до 1902 г., след което се отдава на стопанска и народополезна дейност, заради която остава в селото, въпреки че постоянно е следен и тормозен от страна на турските власти, гръцките и гръкоманските шпиони. Има накрая трагичната съдба на стотиците булгаркьойци през зловещата 1913 г., когато загива жестоко убит и посечен на късове, за което ще стане дума по-нататък.

Няма да е пълна картината за отношението на българкьойци към учението, за подкрепата, която те дават на училището си и за голямото им уважение към учителите, ако не споменем казаното от Георги Лозов, верен съратник на Ламбо Мърдев, който през 1899 г. бил назначен за учител в с. Пишман. През есента на същата година, на път за своето местоназначението, Георги се отбива първо в Булгаркьой, за да се срещне с главния учител Ламбо Мърдев, под надзора на чието ведомство ще работи.

Новината, че Булгаркьой е пристигнало даскалче от Одрин, бързо обиколила селото и много младежи, мъже и жени, се стекли да го видят и чуят какво ще говори и каква новина ще им донесе той от големия град.

„Тук аз видях с очите си, това, което рядко се случва в живота на учителството – отбелязва по-късно Лозов в спомените си за незабравимата среща – мъже, жени, моми и булки с особен интерес и еднакъв ентусиазъм се трупаха около своите учители и със сияещи лица слушаха разговора на матерния им език.

– Добре дойде, учителю! – хваща ми (първият влязъл) ръката и се навежда да я целуне. В недоумението си аз отправям въпросителен поглед към учителя Мърдев. Той веднага схваща положението ми и бърза да ми забележи, да не си дърпам ръката, тъй като тук обичаят е такъв.

– Добре дойде, господин учителю! – обажда се друг.

– Кажй нещо ново от Едрине? В нашето училище ли ще учиш децата? Много се драгуваме, че и ние си имаме веке наши учени учители. Зер гърците от Кешан ни се присмиваха, че ние сме прости и учителите ни са като нази прости!“

Разговорите продължават все в този дух. Всички тези обикновени, жизнени, чистосърдечни и жадни за знания хора гледат с преклонение към младия образован човек, произлязъл от техните среди и дошъл да учи децата им на майчиния български език, и го слушат захласнати и готови да следват всяко негово наставление. След като узнават от главния учител, че младото даскалче не е назначено за тяхното село, за момент настава тягостна тишина, но тези будни и находчиви хора много бързо намират изход. Няколко души се наговарят нещо и един от тях се обръща към Мърдев: „Я чувай, господин учителю, не става ли така, да пишем в Одрин, та това учителче да остане тука? Ке ни пее и в църквата, пък в Пишман ке пратим едного от нашенските момчета за учител!“.

Оказва се, че в Булгаркьой имат вече доста местни младежи, завършили българкьойското училище, които са годни за учители по другите села и ги посочват по име: „Ето на: Даловчето Георги, Мекинчето Ламбо, Гюлюф Юван, Полув Яни, Кичикозлето Юван... Ке найдем едного от тях да пратим!“.

Това предложение допада на главния учител Мърдев, който се радва, като слуша как говорят неговите ученици и възпитаници, у които той само за две години учителстване тук бе успял „да възпламени любознателност и копнеж за знание и наука“. Той одобрява желанието на селяните си и още същия ден написва писмо до представителя на Екзархията в Одрин. Има и основание. През същата учебна 1899/1900 година той проектира в българкьойското училище да се открият и два прогимназиални класа, за които ще са необходими добре подготвени учители. По неизвестни причини предложението не се приема.

И в Булгаркьой, както в някогашното българско възрожденско училище, краят на всяка учебна година се отбелязвал с голямо общоселско тържество около деня на Светите братя Кирил и Методий, когато се оповестявали резултатите от учебната година, награждавали се ученици за постигнати от тях добри успехи, похвалвали се и учители; учениците изнасяли специално подготвени литературно-музикални програми. На този тържествен акт по традиция се канели и високи гости. За отбелязване успешно завършване на учебната 1899/1900 година учителският съвет в Булгаркьой поканил и властите от Кешан, които се отзовали с готовност. На определения ден в края на месец май от града пристигнали каймакаминът (околийският началник), придружен от своя помощник господин Бояджиев, от Мустафа паша, юзбашията и няколко полицаи. Учители и ученици се готвели дълго време и много старателно за тази тяхна най-важна през годината обществена изjava. Учителката Милка отговаряла за пеенето и декламациите. Учителите Ламбо Мърдев и Радев имали грижата да посрещат гостите и да ги забавляват, докато всички се настанят и започне програмата. Георги Лозов, който за първа година учителствал в Булгаркьой, имал много отговорната задача да стои до вратата и да посреща пристигащите видни гости с изпълнение на цигулка на „Хамидие марш“ или „Марша на султан Хамид“, който той не знаел. Задали се първите официални гости. Цигулката затреперила, опряна на рамото на Георги, челото му изстинало, а дланите на ръцете му се изпотили от притеснение. „Не помня в какво душевно настроение съм бил в момента на посрещането – спомня си той по-късно, – лекът се плъзна сам по струните на добре настроената ми цигулка и тя засвири, но вместо „Хамидие марш“, изпълни станалата популярна по онова време песен „Иван марш“ – комбинация от мелодията на „Боят настана, тупкат сърца ни / ето ги близко нашите душмани.“ Георги свирел и нито виждал, нито чувал гостите, които пристигали един по един или на групи. По едно време една ръка го подбутнала по гърба и приглушен глас пошепнал в ухото му: „Какво правиш? Свириш „Иван марш!““. Усетил се цигуларят, но стореното било вече сторено. „Това знам, това свира“, отвърнал той на помощник-околийския началник.

Появата на този марш преди три години в Одринско има интересна история. Двама лозенградчани, които служели в музиката на 24-и бургаски черноморски полк, дошли да видят роднините си. Те пожелали да се запознаят с колегите си от квартируващия по това време в Лозенград турски полк. Домакините изявили желание българските гости да им напишат някой български марш, а те в замяна им предложили свои турски композиции. Българите се съгласили, като нотирали нотите на горната песен, на която поставили заглавие „Иван марш“. Този марш много се харесал на началството, което наредило той да се свири два пъти на ден – сутрин и вечер. Така маршът добил голяма популярност в Одринско. После, като се разбрало съдържанието му, спрели да го изпълняват, все едно че не е било.

След станалата конфузия помощник-управителят отишъл веднага при височайшите гости да извини учителя, че не бил се научил още да свири правилно „Хамидие марш“. Гостите, поласкани от доброто посрещане и хубавото почерпване, не обърнали голямо внимание на казаното, само махнали с ръка напълно доволни и дори защитили учителя музикант: „Но добре свири „Юванъ марши“.

Така че този неволен инцидент не навредил на училището в Булгаркьой, както се опасявали учителите, а напротив – повишил неговия авторитет.

В Одринско по това време вече текат процеси по организирането на Македоно-одринското революционно движение, в което на учителите е отредена изключително важна роля. Те най-често се явяват и легалните дейатели на това нелегално движение, чиято цел е подготовката и вдигането на въстание в българските земи в Македония и Одринско под османска власт. Подготовката на въстанието от пролетта на 1903 г. е повсеместна. За него в Одринско говорят и стари, и млади. Булгаркьойската организация е водеща в целия район. Ламбо Мърдев и съратниците му обикалят постоянно селата, за да окуражават съмишлениците си и да им дават последни инструкции. Турската полиция също е нащрек. Мобилизирани са всички нейни шпиони, които слухтят денем и нощем, за да узнаят какво си шушукат младежите, с кого се срещат, къде се събират, идват ли външни хора в селото и откъде. Ламбо Мърдев и верният му другар, учителят Георги Лозов, решават, че трябва още да се потегне дисциплината в организацията и да се даде назидателен урок на шпионите, като се приложат предвидените за такива случаи най-строги наказания в правилника. Шпионската група в селото, проникнала и в организацията, им е добре известна: Ряпата, Вълчан, Киро, Шимер, Параско. В резултат на някои лични конфликти и случайности тя се бе добрала вече до някои от организационните тайни. Съществувала реална опасност от арести. Поради това, за да не се изложи на риск делото, се взело решение, първо да се ликвидира най-дръзкият и най-опасният от тях – Ряпата. Тази задача се възложила на най-юначния член на организацията – Шумарчето Груд, козар по професия, силно привързан към Ламбо и толкова таен и предпазлив, че никой от шпионите не би могъл да го подозира, че е член на организацията. Една вечер Ряпата бил тайно проследен и в момента, в който той оживено разговарял в Дармадановото кафене със съмишлениците си, изпратен отвън през прозореца куршум го прострелял в главата. Останал жив, но с едно око и с куршум в носа, а възмездие го настига пет години по-късно при друг подобен случай. Следствието, от страна на Кешанската власт, въпреки старанието на полицията, не успяло да се добере до никакви конкретни данни, макар че и властите, и селяните били напълно убедени, че това е наказателна акция за местния комитет. С това авторитетът на организацията в Булгаркьой се повишил още повече, респектирал и поставил в силен стрес всички шпиони и довереници на властта. Сега подготовката за въстанието продължила по-уверено и с по-голямо самочувствие.

На връх Преображение, 6 август (19 по нов стил) 1903 г., по даден сигнал въстанал целият Лозенградски окръг. Странджа пламнала от пожарите на въстанието. Съгласно дадените на булгаркьойския комитет по-рано инструкции и съобразно получено ново окръжно, неговата първоначална задача, заедно с тази на околните български села, била да вдигнат въстание в планината Курудаг с цел да се отвлече вниманието на част от Галиполския и Одринския гарнизон. Ламбо Мърдев получава тайно писмо да изпрати куриери в Одрин, които да получат новите инструкции и да организират пренасянето на оръжие за бойците в Булгаркьой и съседните села. Определените куриери заминали, но връщането им се

бавело. Не пристигала и никаква вест какво се случило с тях и дали са изпълнили задачата, за която са били изпратени там.

С избухването на въстанието бдителността на турската полиция се засилила твърде много. Българските села, числящи се към района на Булгаркьойската организация, а именно: Теслим, Пишман, Лизгар, Кадъкьой и Яйлягюню, всички заобиколени от гръцки и турски села, били поставени под особено строг режим на военно положение. Започнали арести и разпити на по-видните дейци.

Ламбо, заедно с ръководството, до завръщането на куриерите от Одрин, които освен оръжие трябвало да донесат и последните инструкции за действие, взима решение организацията да държи пасивно поведение на изчакване, но в готовност за всякакви действия. Изпращат само няколко души от Булгаркьой да отидат по околните села, за да поддържат духа на организирания бойци.

Междувременно в Булгаркьой започва трескаво приготвяне. Изваждат се и усърдно се почистват стари пищови от разни калибри, ръждясали саби и ножове, останали още от Руско-турската война. Селският железар Георги Демирджията работел денонощно, за да намогне да приготви поръчаните му ками – негово изобретение. Колекцията на снаряжението се увеличава ежедневно, както и количеството на книжните фишеци. „Чудна младежка самонадеяност – ще възкликне, редейки по-късно спомените си, Георги Лозов за непосредствената подготовка на въстанието в Булгаркьой – с 50–60 кримки и бердани със съмнителен прострел, с пищови, ръждясали саби и ножове, ние се готвихме да делим мегдан с редовна и модерно екипирана войска.“

Властите в Кешан, уведомени от своите шпиони за подготовката на въстанието, вземат предохранителни мерки, действат изпреварващо и въвеждат военна блокада на Булгаркьой и близките села. Това тяхно действие не е предвидено от страна на съзаклятниците и то парализира до голяма степен по-нататъшните им активни действия. Кешанските власти се били обърнали за помощ към Галиполския гарнизон с искане да им се изпрати войскава част за всяка евентуалност, която веднага и в пълна боева екипировка потеглила за Кешан. Така в ранната августовска утрин Булгаркьой и околните села осъмнали обградени с кордон от войска, която не пускала никой да излезе вън от селото, нито да влезе в него някой външен човек. Военната блокада отнела всяка възможност за съобщения между членовете на организацията и за каквато и да е организационна дейност. Въпреки това Георги Лозов, по това време вече също учител в Булгаркьой, направил опит да се свърже с човек от организацията, който бил негов съсед – Цильовчето Костадин. Прескочил през оградата и влязъл в двора му, но не направил и няколко крачки, чул строг и заплашителен глас откъм вятърната мелница: „Даскал ефенди, назад, ще стрелям!“. Погледнал по посока на гласа и видял войник с насочена срещу него пушка. Върнал се обратно в къщата си и докато се чудел какво да прави по-нататък, пристигнали група войници, които го подбрали и повели към източния (противоположен) край на селото, където била воденицата на Длегото Димане. „Предчувствах, че нещо лошо ще стане с мене, но какво именно, представа си няхах – отбелязва той в спомените си. – Вървя, а краката ми сегиз-тогиз се подкосяват, отказват да ме слушат, а отдире си чувам: „Хайде, даскале, малко

остана!“ Преди да стигнат още воденицата, до тях дотичал войник, комуто било поръчано да отведе даскала при командващия офицер, който го чакал в центъра на селото в Дармадановото кафене.

Когато влезли в кафенето, пребледнелият учител вижда там насядали всички войскови началници, каймакаминът и няколко полицаи. Между тях бил ръководителят на организацията Ламбо Мърдев, докаран малко преди това по същия начин. Разпитът започнал веднага. Питали двамата за пушки, за оръжие, дали познават добре известните на властта революционери, като Михаил Герджиков, Георги Кондолов, Шишманов, Яни Попов и др. След разпита, който един от полицаите записал най-подробно, двамата били задържани и обявени за арестувани. Един от началниците веднага издал заповед: чрез селския кехая Штефанията да се разгласи, щото в разстояние до два часа всички булгаркьойци да донесат оръжието, каквото притежават в домовете си. Веднага след тази заповед из селото започнали да се точат мъже, жени и деца с всевъзможни оръжия в ръце. Донасяли ловджийски пушки, ятагани, но нито една съвременна пушка, каквито властите добре знаели, че има укрити в селото. Такива в селото тогава имало, макар и само 60 на брой, 50 от тях кримки и 10 бердани, но те били грижливо укрити по тайни места. Недоволен от донесеното оръжие, командващият издал ново нареждане: войниците, които са разположени на бивак на Бърце, да се разделят на групи и водени от доверени на властите хора, да тръгнат да правят обиски из къщите, които ще им бъдат посочени. В резултат на така направения обиск колекцията от старовремско оръжие се увеличила с още няколко ловджийски пушки и ръждясали ножове, т.е. не се постигнал очакваният от турските власти резултат. Надвечер обсадата била вдигната, като военните началници отнесли със себе си значително количество златни монети и няколко мяха сирене, взети от по-видните стопани на овце и кози. Войската и полицията натоварили конфискуваното старо оръжие на две коли и го откарали със себе си, а двамата задържани, Мърдев и Лозов, отвели като арестанти в града. Отнесеното от началниците злато и доволно количество бяло сирене в мяхове, с каквото се славел Булгаркьой, направили явно по-малко придилични военните и полицейските началници към качеството и годността на предаденото от селото оръжие. Арестуваните учители Георги Лозов и Ламбо Мърдев били откарани също в Кешан, но скоро след това освободени с поръчителството на селските първенци, които се задължили срещу подпис през следващата учебна година да не наемат повече тия двамата за учители, защото те били „тификции“ (бунтовници) и „девлет душман“ (царски душмани).

След потушаването на Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., опожаряването и разоряването на стотици български селища в Одринска Тракия и избиването и прогонването от домовете им на хиляди тракийски българи за главен учител в Булгаркьой през есента на 1904 г. бил назначен Анастас Сп. Разбойников, комуто дължим и голяма част от сведенията за стопанската история на Булгаркьой, както и за бита, живота и борбите на булгаркьойци през тези тревожни години. Ламбо Мърдев престанал да учителства, но си останал в селото и се отдал всецяло на обществена работа по народното дело. Другият учител, Лозов, за да не остане без работа, което може да стане повод властите да го интернират

принудително, наел Дармадановото кафене, в което отсядали и проходящи турски чиновници. В същото кафене се намирала и канцеларията на държавния бирник Куция, поради което то се посещавало и от властите, от доверените им шпиони и от чорбаджиите. Така Мърдев и съратниците му можели по-лесно да се събират и организират, без да бъдат подозирани от никого пред очите и ушите на властта.

По време на започналите реформи на Хилми паша през 1904 г. Георги Лозов заминал за Атон – Света гора, но се завърнал през есента на с.г. с нов занаят – църковна живопис и иконописец. В разнасянето на поръчаните му икони по селата, много му помагал и неговият брат Христо, учител тогава в Булгаркьой. Под претекст, че отивал да взема поръчки за изработване на икони, Георги Лозов имал възможност да обикаля селата и да поддържа връзката на организацията в Булгаркьой със селата Теслим, Лизгар, Яйлагюню и с Арменската организация в Малгара.

Избухналата през същата тази година Руско-японска война била в разгара си. Дватамата съидейници и съратници с най-голям интерес следели новините от бойния театър, които цариградските вестници съобщавали. Това обаче не ги задоволявало и чрез приятели от българската легация в Цариград те започнали да получават и руски „илюстрации“, от които с голям интерес следели за руските успехи във войната в Далечния Изток. По тоя начин около тях се обособила доста голяма група от любознателни младежи и възрастни, които с нетърпение чакали получаването на всяко ново издание, по което после ставали интересни разговори. Слушателите и участниците в тези разговори се увеличавали и за по-голямо удобство те започнали да се събират в по-широкото и удобно кафене на Колю Хаджиев, който сам участвал в четенето и в разговорите.

Тези събирания никак не се правели на доверениците на властта. Притеснявало ги, че на тях се събирали все повече както млади, така и възрастни хора. Не им харесвало, дето и младите и старите се събирали и слушали най-големите „душмани на царщината“ Мърдев и Чолов. Булгаркьойци не се притеснявали толкова от органите на турската власт – шпионите Куция и Дупницалията. Понеже били турци по народност и двамата, българите много внимавали какво говорят в тяхно присъствие и особено в разговорите по народните си работи. Трудно им било обаче да се опазят от сънародници, продали се на властта, като Ряпата, за когото стана вече дума, Вълчана, Шимена и техните съмишленици, които донасяли с преувеличение за проявите на споменатите двама, Куция и Дупницалията, а те от своя страна, на юзбашията в Кешан. И неговата реакция не закъсняла. През един януарски ден на 1905 г. в Булгаркьой пристигнали от Кешан двама жандарми, изпратени от каймакамина, които сложили белезници на ръцете на Мърдев и Чолов и ги подкарали така към околийския град. Държали ги цяла нощ затворени в ареста и на сутринта отново ги повели, но този път под силна охрана към гр. Галиполи. Там ги представили в полицейското управление, където им казали, че по заповед на одринския валия, до второ разпореждане, те двамата трябва да останат за известно време интернирани в този град, като посочат и някой гарант от местните хора, че няма да се отклонят. Освен това те ежедневно трябвало да се явяват в полицейското отделение и да се разписват. Така двамата най-влиятелни деятели за

българщината в Булгаркьой се оказали заточеници в Галиполската крепост, както става ясно по-късно, „по донесение и за угода“ на булгаркьойските шпиони, довереници на турската власт.

Двамата интернирани преживяли така в изолация цели шест и половина месеца в Галиполи – град с предимно турско и гръцко население, при крайно тежки условия и несгоди. В началото на месец юли по една щастлива случайност те се запознали с тамошния английски вицеконсул Грек. Той проявил подчертан интерес към тяхното положение и сам предложил с готовност услугите си, да препрати изготвената от тях молба за застъпничество на съответния консул в Одрин. Не се наложило да чакат много и десетина дни след предаването на молбата те били повикани в полицейското отделение, където им се съобщило, че от Одрин се е получило съобщение: да бъдат върнати в Булгаркьой. Но при това, дало им се ясно да разберат, че без няколко бели меджидии (една меджидия струвала тогава 20 гроша златни) и един мях сирене, с каквото Ламбовият баща изобилно разполагал, тази работа нямало да стане. Зарадвани от известието и с повишено самочувствие от постигнатия успех, те решили, да не дават на полицаите искания рушвет. Взели това решение не от упорство, с което искали да си спестят някои разходи, защото бащата на Мърдев бил един от най-заможните хора в Булгаркьой и района, а по принцип – от желание да променят нещо в деспотичната и корумпирана система на султанската полиция и администрация. Голямо обаче било разочарованието им, когато на другия ден, приготвени вече да отпътуват, извикали ги отново в полицейското отделение, където им съобщили, че в писмото от Одрин за тяхното освобождаване имало някакво неуяснено добре положение, поради което до получаването на отговор на направеното вече запитване, трябвало да потърпят още някой и друг ден, неизвестно обаче колко. В същото време е бил извикан и гарантът им в Галиполи, на когото било обяснено, че двамата задържани нямало да бъдат никога освободени без искания тулум сирене и без белите меджидиета.

Отчаяни, те престояли още петнадесет дни в такова неясно и тягостно положение в Галиполската крепост и убедени, че няма друга възможност да излязат от нея, предали исканата сума от десет бели меджидиета и един мях сирене. Върнали ги обратно в Кешан, пак по етапен ред, само че този път без белезници, а със свободни ръце. Там дядо Атанас Мърдев гарантирал пред властите с подписите си, че синът му Ламбо, а неговият тъст, че Георги Лозов, няма да бъдат повече учители в Булгаркьой, и че от селото навън те двамата нямало да излизат.

Страхувайки се да не попадне отново в ръцете на турската полиция, Георги Лозов прехвърлил на 11 юли 1908 г. границата, тъкмо по времето, когато младотурците извършвали преврат, за да спасят държавата си от готвения ѝ погром. Но след обявяването на мобилизацията за Балканската война той веднага се върнал в родния си край като доброволец в редовете на формиращите се отряди на Македонско-одринското опълчение. Приятели съветват Ламбо Мърдев също да емигрира, но той предпочел да остане в родното Булгаркьой, за да продължи да служи на своите братя, съобразно дадения от него обет.

През тези бурни и драматични за българите от Одринско години Дамян Калфов е учел в Одринската българска гимназия. В Одрин е бил и баща му, Тодор

Калфата, заедно с цялото си семейство. След завършването на гимназиалното си образование младият Калфов учителства няколко години в Одринско, през което време той се свързва с дейците на българското национално-освободителното движение в Тракия и Македония. Включва се в редовете на Вътрешната македоно-одринска революционна организация и изпълнява поставени му задачи като куриер.

„Аз учих в Одрин – споделя Дамян Калфов по късно в интервюто си пред Димитров. – По това време цялото ни семейство живееше в този хубав тракийски град. Баща ми беше майстор – „калфа“, оттам и презимето ми. В родното село прекарвах ваканциите и това са най-хубавите ми дни. След като свърших гимназията „Д-р Петър Берон“, станах учител в Теслим. В това село учителствах три години. През моето учителстване теслимци имаха здрав революционен комитет, който се ръководеше от Ламби Мърдев. През годините 1908–1909 учителствах в с. Еникьой, Западна Тракия. Отлични българи бяха еникьойци...“

Плановете на баща му, Тодор Калфата, да даде добро образование на сина си, пък и силното желание на младия учител да продължи образованието си, го отвеждат през 1910 г. в София. Намерението му е да се запише в Рисувалното училище (Художествената академия), но записва математика, а завършва право. След години в приятелска компания Дамян Калфов ще каже: „Дойдох в София да уча за художник, записах математика, завърших право, но станах писател“. Пропуска само едно поприще – на дипломат, тъй като по-късно, в началото на 20-те години, ще бъде изпратен като аташе по печата в българското дипломатическо представителство в Цариград. Бил е за кратко след завършването на правния факултет и военен съдия.

Установил се в София като студент в Софийския университет, младият Дамян Калфов скоро ще трябва да прекъсне безгрижния си студентски живот. България обявява мобилизация, започва дълго чаканата Балканска война. Не се колебае нито за миг, оставя студентската скамейка и се записва доброволец в българската войска, за да се бие за освобождението на родна Тракия, в която е бащиният му дом и цялото му семейство. Така постъпват и други булгаркьойци, които обявяването на войната за освобождение на тракийските и македонските българи заварва в България или на други места по света.

Едновременно с българската мобилизация мобилизира и турското правителство, което от по-рано също бе започнало видими от всички наблюдатели приготовления за война. Едни от първите съпътстващи действия на турското правителство при обявяването на мобилизацията, било въвеждането на силен полицейски и военен контрол в Източна Тракия, особено там, където имало села с компактно българско население. Под особено строг надзор били поставени чисто българските села в Кешанско и Малгарско, главен и организационен център на които се явявало Булгаркьой.

Веднага с обявяването на мобилизацията турците в Кешан, започнали да сформират башибозушки отряди и вече открито се заканвали с клане и разорение на булгаркьойци и на жителите на другите български села. Само бързите успехи на българската войска, както и разгромяването на Яверпашовата армия при с. Мерхамлъ, Ференско, отстоящо само на 30 км западно от Булгаркьой, охладиха мерациите и страстите на кешанските башибозуци да тръгнат веднага към селото.

Новината за обявяването на Балканската война много бързо стига и до Булгаркьой. Тя събужда надеждите и нескрита радост, но и тревога от спомена за погрома, който преживяли българите по тия места десетина години по-рано при потушаването на Илинденско-Преображенското въстание през лятото на 1903 г. Турската войска и башибозукът тогава разграбваха и палеха българските села, избиваха къде срещнат бягащи българи, отвлечаха и насилваха жени. Първата грижа на булгаркьойци сега, още в началото на Балканската война и бързото напредване на българските войски в Източна Тракия, бе, да не допуснат в селото да влязат отстъпващи разбити турски части и озверени башибозушки орди. Те започват веднага да организират ефективна отбрана, като поставят въоръжени постове по околните височини, в която се включва цялото мъжко население, създават и своя булгаркьойска революционна дружина под ръководството на Ламбо Мърдев. Иначе главните военни действия се развиват сравнително далеч от селото и затова не се налага населението му да бяга или да се изтегля на безопасни места. Почти през цялата война то остава в Булгаркьой, отдадено на стопанската си дейност, окуражавано от Ламбо Мърдев и неговата революционна дружина.

Щом булгаркьойската революционна дружина узнала за разбиването на Яверпашовите пълчища, части от които вече били забелязани от изпратените на разузнаване специални куриери, да се движат по направление на Кешан и Галиполи, Ламбо Мърдев наредил пред селото, откъм гр. Кешан, да се изкопаят дълбоки окопи, а укритото по-рано оръжие, да бъде почистено и раздадено на бойците. Част от разбитите и отстъпващи от бойния театър турски войски, подстрекавани и увлечени от кешанските башибозуци, на брой около 200 души, въоръжени до зъби, не закъснели да е явят пред Булгаркьой. Намерението на башибозука било първо да ограбят и опожарят това богато и дразнещо ги с богатството си и със самочувствието на хората му село и после да се нахвърлят и върху околните български села, разположени на изток от него. Сега дошъл моментът, в който булгаркьойци доказали, че са достойни, горди и готови да умрат за свободата си българи. Това тяхно бойно кръщение щеше да е избледняло и може би изличено от времето, но то е много подробно описано от булгаркьойския учител Г. Лозов, както му го е разказал самият главен герой и ръководител на булгаркьойската революционна дружина – Ламбо Мърдев.

Георги Лозов е бил доброволец по време на Балканската война и когато през януари 1913 г. неговият полк се е намирал на зимна квартира в с. Манука, източно от Сарай, той поискал разрешение от командира си да посети освободеното вече Булгаркьой и да се види със свои близки. Щом пристигнал там, първо потърсил своя другар Ламбо и когато се оказало, че същият е назначен за председател на комисията по реквизициите в гр. Кешан, той веднага потеглил за там, за да му се представи и да сподели радостта си от освобождението на родния край. Заварил го на новата му длъжност – в кабинета на избягалия каймакамин. Веднага след изблика на радост от неочакваната среща Ламбо Мърдев побързал да разкаже на своя другар за тоя славен за булгаркьойци подвиг по отблъскването на башибозука и спасяването на селото от погром, откогато не се било минало много време и спомените изплували един след друг съвсем свежи.

„Ранна октомврийска сутрин. Турците настъпват безгрижно и в безпорядък и с висок разговор. Те са вече на 300 м от окопите. Предводителите кешански турци ясно се разпознават. Ето и черната и отвратителна фигура на Дупницалията, въоръжен до зъби. Повече от 60 бойци в окопите, здраво притиснали пушките, притаили дъх, с трепет очакват сигнала на учителя си, застанал на фланга. Момент, колкото величествен за самите бойци, толкова и съдбовен за населението на Булгаркьой и на останалите села. Но ето, че от фланга изсвирва свирка. Шестдесет пушечни гърма веднага огласяват местността. Ефектът е сполучлив. Между настъпващите турци настава паника. Чуват се охкания и проклетия. По-голямата част от тях удрят назад, а една малка част веднага заляга и открива огън по посока на окопите. Втори залп! Трети! И цялата тази въоръжена папlach е в бягство. Въодушевени от неочаквания бърз успех бойци, без да чакат команда, бързо наизскачат из окопите и прави стрелят по бегълците. По-ентусиазираните от тях изказват желание да гонят неприятелите с хладно оръжие. Учителят обаче ги възпира, като им обяснява, че преследването е рисковано: възможно е неприятелят да прави някаква маневра, докато му пристигнат подкрепления. Нареща им да не напускат позицията си и да чакат до вечерта.“

Опасенията на Ламбо Мърдев, че може да им се готви клопка, се оказват напразни, тъй като и самите турци, предполагайки може би, че насреща си имат редовна българска войска, авангардните части на която действително се били появили вече в околностите на гр. Малгара, 20 км източно, тоя ден не предприели никаква офанзива. На следващия ден сутринта Булгаркьой било вече посетено от български кавалерийски разреди, идващи от Малгара, които разчистили околността от всякакви башибозуци. Сега вече повечето от булгаркьойските младежи, годни за военна служба, били мобилизирани и присъединени към минаващите към Шаркьой и Мюрефте македоно-одрински отряди. А пък него – Ламбо, кешанското командване назначило заслужено за председател на реквизиционната комисия, която длъжност той заема до реокупацията на Кешан от Енверпашовите пълчища.

Георги Лозов се вълнува силно от разказа на другаря си и две десетилетия по-късно, връщайки се в спомените си към тази среща, само ще добави: „Горкият Ламбо, като дете се радваше на освобождението, за което той бе посветил и знания, и имот, и живот! Ни най-малко не подозираше той и до такава степен бе уверен в подкрепата на Англия и на Великите сили, че нито за момент не допускаше да му се говори противното – че само пет месеца по-късно славното Булгаркьой щеше да изпита грозната участ на Батак и Перушица през 1876 г.“

На 8 ноември 1912 г. в близкия град Малгара пристигнал един български кавалерийски взвод под началството на поручик Томов. За посрещането на дългоочакваната българска войска в този град се събрали и български пратеници от околните села. Имало и много, които били дошли сами по своя инициатива от Булгаркьой, Теслим и други близки български села. На следващия ден същата българска войскова част минала през Булгаркьой на път за Кешан. Околното турско население било вече междувременно избягало, имало само останали малко турци в град Кешан, тъй като те успели да издействат покровителството на българите от Булгаркьой. На следващия ден обаче от юг към Кешан бързо настъпила голяма

турска войска, а българската кавалерийска част в същото време се била изтеглила на север. Турците разграбили града и още през нощта, за да избегнат срещата с приближаващата се българска войска, панически се изтеглили към Галиполи и Булаир, като завлекли със себе си и местното турско население.

Наближаването и влизането на българската войска в Булгаркьой предизвикало небивал възторг у населението. Всички празнували свободата си, радвали се на българските войници и офицери, играели с тях хора, черковната камбана биела дълго и тържествено като на най-голям народен празник, произнасяли се слова за възхвала на българската войска и прослава на българския цар. След възторга дошло чувството на осъзнатия отечествен дълг и булгаркьойци го изпълнили достойно. Те подкрепили с всички възможни средства действията на българските войски в победния им марш, включително и при славния Булаир. На Булаирските позиции в много важен момент те доставили 80 коли с жито и още допълнителни количества провизии, пренесени от тях с коне и на гръб.

В началото на войната турците денонощно охранявали с патрули телеграфната линия, която минавала от Кешан през Булгаркьой за Малгара. След Люлебургаската битка, когато се узнало, че българската войска през Лозенград вече е достигнала Малгара, турците се оттеглили в Кешан. Булгаркьойци се почувствали вече свободни и веднага изпратили свои представители в Малгара, за да влязат във връзка с българската войска. Те се срещнали с капитан Томов от 7-ми конен полк и му заявили, че селото им е готово да действа в подкрепа на българската войска. Капитан Томов предоставил пушки, които да се раздадат на населението. Въоръжени и насърчени, булгаркьойци започнали сами да охраняват селото си и да не пускат никакви турци да влязат в него. Капитан Томов им наредил да пресекат телеграфните стълбове, които свързвали Кешан с Ипсала и Галиполи. Булгаркьойци се справят бързо с тази задача. След това те отново изпратили делегация в Малгара, която да покани българска войска в селото им. В отговор на тая покана в Булгаркьой пристигнал същият капитан Томов, заедно със седем кавалеристи, тържествено посрещнати от свещениците и населението с кръстове, хоругви и знамена.

Малгарските турци, подкрепени отвън, се въоръжили и опитали да завземат града. Поради тази причина кавалеристите, установени в Булгаркьой, бързо заминали за Хайреболу. Нова българска войска част стига до Малгара и си възвърнала града, който пострадал при битката за овладяването му. Булгаркьойци гледали отдалеч пламъците, които се издигали високо над него. В Булгаркьой по това време пребивавала малка българска част от десет кавалеристи, начело с поручик Попов. Те уверили населението, че няма да го изоставят и заедно със стоте въоръжени булгаркьойци, ако се наложи, ще го защитават до край. Турците, преди да се изтеглят към Галиполи, наистина са искали да влязат в Булгаркьой, но когато разбрали, че в него имало българска войска, отказали се от това си намерение.

Свой принос в действията на българската армия за освобождението на родна Тракия дали и ония булгаркьойци, които войната заварила далеч от родното село – в стара България или в други страни. Много от тях, щом научават за обявената война, оставят търговските си дела, работата си или учението и се записват доброволци. Така постъпва и Дамян Калфов, който по това време следва в Софий-

ския университет. Съдбата го дарява с възможността да мине със своя полк през родното си село Булгаркьой, да остане известно време там и да се види с близки и познати, да съпреживее радостта на своите съселяни, че са дочекали свободата и посрещнали български воители в родния край. За това свидетелства и Симеон Радев, който в мемоарите си за 1912 г. отбелязва, че когато минали с полка си през Булгаркьой, Дамян Калфов му показал най-хубавата мома в селото. През селото постоянно минавала българска войска на път към Булаир, през него минало и голяма част от Македоно-одринското опълчение.

Две десетилетия по-късно писателят Дамян Калфов ще опише тази всеобща, съпреживяна и от него радост в родното си село по време на Балканската война във вълнуващия очерк „Гибелта на Булгаркьой“, останал невключен в издадените му сборници с военни разкази:

„Тогава, през Балканската война, през него бе минало цялото Македоно-одринско опълчение и по-голямата част от армията ни, която се би пред Булаир, и всеки войник от тия части, докато е жив, ще си спомня с удоволствие за ония добри българи, заселени нейде в южните краища на Тракия. На юг от Одрин нашите войски не бяха чули вече нийде топла българска реч: почти всички български села бяха опустошени, запалени от настъпващите ожесточени орди и жителите им изклани или отвлечени. Само Булгаркьой се бе запазило непокътнато – опазило се бе само. Още в началото на войната, седмица преди залавянето на Явер паша при Фере, две турски отделения бяха се спуснали да разчистят пътя и да улеснят отстъплението на последния. Едното отделение се втурна със стремителна сила от Шаркьой към Малгара, а другото – от Галиполи към Кешан. Цялата наша тракийска армия беше тогава съсредоточена към Чатаджа и само по няколко кавалеристи съставяха гарнизоните на тия от по-рано опразнени градове. Турците наново ги превзеха, ограбиха и опожариха, а Булгаркьой, поставено между два огъня, не трепна от страх. То реши докрай да се защитава, макар и да нямаше зад себе си никаква подкрепа. Заели всички проходи и върхове около селото, въоръжени с турски мартинки и маузери, булгаркьойци обърнаха това тихо по-рано кътче в непревземаема крепост. Четири дни и четири нощи подред те отблизо гледаха кървавите пламъци на горящия Кешан, слушаха като от съседна махала гърмежите и дивия рев на лази и кюрди и бяха се заклели турчин да не пуснат в своя бащин дом. Така те опазиха с рядко достойнство себе си, като дадоха прибежище и на десетки гръцки фамилии от града и околните села. А после, когато всичко бе разчистено до Булаир, когато се заредиха нашите полкове към тоя фронт, булгаркьойци посрещаха и изпращаха българските войски като свои чада. Те отделяха последната си троха хляб, защото бяха упоени от радост, че вековният им блян – да бъдат един ден прибрани в границите на Велика България, бе вече светла действителност“.

След тази правдива и заслужено висока оценка за достойното поведение на булгаркьойци по време Балканската война Дамян Калфов разкрива и тяхната душевност, прямота и добродушност, така характерни за тракийските българи. И прави това много сполучливо чрез спомена за преживения великденски празник в родното село тъкмо през Балканската война, когато всички празнували двойното възкресение – Христовото и Тракийското:

„Спомням си Великдена, прекаран в това село по време на второто примирие след падането на Одрин. Повечето офицери от щаба на Четвърта армия, които квартируваха в Кешан, множество милосърдни сестри и войници бяха надолзали да се полюбуват на български хора и веселби. Добре помня тия шумни, пъстри хора на широкия площад сред селото, предвождани от червендалести момчета, от пъргави войници и от шестдесетгодишни старци. Гайдите и гъдулките бяха безброй. Виното се изнасяше с котли от момите.

Великден!

Християнският Великден и тоя на целия български народ. Помня как някои гвардейци кавалеристи от полка на царица Елеонора, както ги наричаха, си бяха харесали и избрали либета и как селяните искрено се радваха и гордееха с това. „Защо не – и в палата при царската софра булки ще изпратим ние“, добродушно си подмятаха те, без да знаят, че войнишката годявка във време на война е толкова трайна, колкото е трайна днешната им ситост и утрешната им почивка“.

В същия очерк Дамян Калфов поставя читателите пред една загадка, особено ония, които са имали възможност да се запознаят с неговата биография и да я съпоставят с образите, за които той разказва. Писателят разказва много живо и възбуждащо за пребиваването си като мобилизиран студент със своята войскова част в едно булгаркьойско семейство, което според направените от него описания на добродушните домакини, те би трябвало да бъдат неговите родственици:

„Бях на квартира у едно семейство, което дълги години е живяло в Одрин⁴, и което неотдавна се е било преселило пак в Булгаркьой. Баща им умрял преди пет-шест години. Бил е един от първите предприемачи строители в Одрин и той бил построил обширните казарми в тоя град. От самата къща, от мебелите, от всичко личеше ясно, че това семейство се е радвало някога на охолство, на щастливи дни и че някаква зла орис ги е хвърлила наново тук, за да изживеят остатъка от живота си. Добрата бабичка постоянно ме питаше дали не познавам нейния син, който също като мен бил студент в София, а сега не помнеште в кой полк е. Двете му женени сестри дохождаха всеки ден с децата си вкъщи – да ме разпитват пак за него. Те изкарваха негови портрети от албума и с присъщата сестринска обич ми разправяха: „Ето нашето братче, ето го. Тук е като пансионер⁵, тук като учител, а тук като студент в Софийския университет!“. Те ми посочиха картините, нарисувани от него, картите, които е чертал, когато е бил ученик в долните класове, множество книги, които е чел. Посочваха ми всяка негова вещ и това сякаш отвяваше мрака и болката за скъпия им брат с неизвестна тогава съдба. По-малката изкарваше всеки ден из чекмеджето на скрина по някоя илюстрирана картичка и ни ги сочеше с гордост: „Видите ли? Тука ни кани да му отидем на гости напролет. А това са надписи на негови приятели през една весела среща. Но как така не го познавате? Спомнете си добре, трябва да сте го виждали, това е невъзможно“. И аз трябваше да се позамисля малко, да се подвоумя и да им кажа, че наистина си

---

⁴ Семейството на Дамян Калфов също е живяло дълго време в Одрин, където баща му Тодор Калфата работел като строител-предприемач по големи държавни строежи.

⁵ Ученическият пансион в Одрин.

спомням подобно име, че съм го виждал еди-къде си тоя студент, за да ги успокоя най-сетне и да споделя с тях тая безгранична братска любов. На заминаване бабичката, сестрите, по-големият брат, децата им, всички бяха се събрали в бащината си къща и не искаха да ме пуснат. Аз дълго време ги уверявах, че трябва без друго да замина за частта си, че отговорността е голяма в противен случай и че щом се свърши войната, ще намеря техния син и брат и един ден, но скоро, ще им дойда наедно с него на гости. Но никога вече след това не видях тия добри хора“.

Булгаркьойци са най-щастливи сред малгарските българи, когато в края на победоносната за България война се сключва в Лондон мирен договор, според който границата между Турция и България бе определена по линията Мидия–Енос и селото им остана в пределите на българската държава. Съществувала бе по време на преговорите за мир и при очертаването после на самата гранична линия съвсем реална опасност Булгаркьой да остане извън пределите на българската държава. Българската дипломация и правителство полагат много усилия поне това село от групата български села в Кешанско да попадне в българска територия, които усилия накрая се увенчават с успех и българо-турската граница се прокара на по-малко от четири километра източно от него по планинския хребет, наричан от околното българско население Теслимските върхове. Не такава е обаче ориста на други български села в Кешанско, които според мирния договор се оказват в оставената на Турция територия от Източна Тракия. Извън новопрокараната границата, т.е. в Турция, остават близките и сродни на Булгаркьой села като Теслим и Лизгар и по-далечните Кадъкьой и Пишман. Независимо от това булгаркьойци и цяла България ликуват, защото очертаните от Лондонския мирен договор следвоенни граници дават на страната територия по-голяма и от тази по Санстефанския мирен договор. И което бе по-важно, този договор не бе предварителен като Санстефанския, подписан двустранно само между Русия и Турция, а официално признат с подписите на представителите на всички европейски сили: Англия, Русия, Германия, Австро-Унгария и победената Турция. Затова много семейства от българските села, от другата страна на границата Мидия–Енос, оставащи на територията на Турция, се преселват в Булгаркьой с намерение да се установят там постоянно и броят на жителите на селото в него момент нараства значително.

Но съдбата бе отредила друго и за тях, и за коренните жители на Булгаркьой. И за да не виним съдбата, трябва да кажем, че последвалата горчива орис на Булгаркьой и на цяла България бе резултат от съчетаването на голям брой фактори: егоизмът и коварството на доскорошните съюзници, разнопосочните интереси на Великите сили, недалновидността на някои стратегически решения и тактически действия в края на войната от страна на българското главно командване; поведението на правителството и на Двореца, които залагат само на българската военна мощ – действително достатъчно силна, за да се справи с коварството на бившите съюзници, но не се съобразява с геополитическата обстановка и международната изолация на България, не предвижда и не успява да предотврати непредизвиканата с нищо намеса на Румъния, както и безпрецедентното в световната практика незначително от страна на Турция на международно признание, и то от всички Велики сили, Лондонски мирен договор. Видяла безизходицата, в

която е изпаднала България, нападната и обградена от всички съседи, изоставена от европейските сили и от Русия, Турция започва брутално да реокупира с огън и меч останената без българска войска Източна Тракия, като ограбва и опожарява всички български села, прогонвайки и изстребвайки поголовно българското население там.

Още през месец май не само за дипломатите, а и за българите в Одринско, бе станало вече ясно, че съюзниците на България правят приготовления да задържат отнетите от Турция земи, които съгласно споразуменията между тях следва да се включат в пределите на българската държава. След внезапното изтегляне на българските войски от Тракия, които бързо и устремно се отправят към новите фронтове срещу сърби и гърци, българското население в цяло Одринско остава напълно незащитено. Булгаркьойци дори не успяват да разберат точно какво се случва. До тях достигат всякакви слухове, някои доста тревожни. Но те са спокойни, въпреки започналото вече настъпление от страна на турските войски, понеже вярват, че те няма да смеят да нарушат Лондонския мирен договор, в което бил убеден и най-авторитетният им ръководителят Ламбо Мърдев. Успокояват се един друг с мисълта, че щом турците завземат територията до новата граница по линията Мидия–Енос, те ще спрат до там. Бяга и се изселва масово само населението на българските села, които остават извън тази граница. Една голяма част от тях се отправяла към България, друга по-малка част се прехвърля отсам новата граница и не бърза да продължи към България в изчакване развоя на събитията. Турското правителство обаче няма намерение да спира до границата Мидия–Енос. То се възползва от тежкото положение, в което се намира България, и заповядва на войските си да настъпят и да заемат Източна Тракия до старата турско-българска граница, а ако не срещнат съпротива, и отвъд нея. Инструкцията им, както става ясно от бруталното действие на войската и следващия я башибозук спрямо цивилното българско население, са за още по-крайни действия – прогонване на цялото българско население и разоряването на всичките български села в Източна Тракия. С една дума – да се прилага тактиката на етническото прочистване, ако трябва да използваме съвременния термин на това престъпно деяние.

Никой не уведомява българите за случващото се, нито те получават никакви разпореждания отгоре. Само отделни слухове от пристигащи и заминаващи забързани хора и писма на войници са единственият им източник на информация. Объркани и разтревожени, те не могат да вземат единодушно решение какво да правят. Едни предлагали да бягат към България, други разчитат на добрите си досега отношения с околното турско население. По-заможните, страхувайки се да не си загубят имотите, предлагат да се примирят и тихо и мирно да си останат в селото, а и полската работа тъкмо по това време е в разгара си. Със свити сърца и лоши предчувствия булгаркьойци продължават жътвата и подготовката на харманите, но не успяват да привършат селскостопанската си работа поради избухналата нова война – този път с довчерашните съюзници Сърбия и Гърция, към които са се присъединили Румъния и Турция. Тази нова война, противно на надеждите им, ще ги хвърли в кървава жетва, която те и потомците им никога няма да забравят и за която човек и днес, повече от век по-късно, не може да слуша или да чете

без гняв и покруса за извършените тогава злодеяния над беззащитното българско население в Източна Тракия.

Няколко дни преди Петровден, въпреки настояванията на селските първенци, всички да си останат в селото, малка част от хората, предимно тези, които са нямали големи имоти, поемат пътя за България. Друга част излизат по околните гори и се укриват там в очакване на неизвестността. Турската войска, след като се уверява, че българската военна част се е изтеглила на запад към Македонския фронт, отначало предпазливо, а след това смело и безпрепятствено започва да заема отново земите на Източна Тракия, за чието освобождение бе пролята толкова българска кръв. Там те не срещнали никаква българска войска, а само объркани и уплашени бягащи и криещи се по планините български семейства. Наред с редовната турска войска настъпват и озверени башибозушки орди, които вършат най-големите грабежи и безчинства над мирното население. Особено се прочува със своята жестокост в Източна Тракия галиполският отряд на Енвер бей и този на Кадир бей, който влиза да „усмирява“ Булгаркьой.

Според свидетелстването на Иван х. Киров на 2 юли 1913 г. в селото най-напред се появяват пет-шест души турски кавалеристи. Става ясно, че след тях идва друга по-голяма войскова част. Събират се селските първенци, начело със свещениците, да срещнат войската и да покажат, че не са враждебно настроени, с което се надяват да спасят селото си от погром. Турските офицери се държат хладно и нищо не казват. Поръчват да им се изнесе само хляб и сирене за войската. Половината от войниците остават извън селото, а в него влизат само 50 войника с четирима офицери. Офицерите сядат в кафенето на дядо Димитър и си поръчват кафе, а войниците се събират пред магазина на Тодор х. Киров. След кратък инструктаж една част от тях застават на края на селото, други завардват малгарския път, а трети – кешанската посока, така, че никой да не може да напусне вече селото. Селяните изнасят пред войската храна в изобилие, но получават ново нареждане, сутринта да докарат всички ялови добитъци – овце и крави.

Войниците подкарват добитъка и го отвеждат в Кешан. Началникът на частта, майор Кадир бей, оставя в Булгаркьой само един офицер – поручик Нишат ефенди, който е арнаути по произход и говори добре български. Самият майор Кадир, заедно с други двама офицери, се устройват на палатка вън от селото. Селските първенци, без още да подозират, какво им се готви, разговарят свободно с Кадир бей и с другите офицери. Спас Добрев, търговец от Свиленград, пребиваващ от дълго време в селото, и Ламбо Мърдев – като по-авторитетни местни хора, завършили и двамата Одринската българска гимназия „Д-р Петър Берон“, имат смелостта да кажат на турския началник между другото и няколко укорителни думи за действията на турската войска и башибозука: „Вие навлизате тук, като нарушавате Лондонския мирен договор, бъдете уверени, че ще ви принудят да се върнете назад!“. В отговор Кадир бей казва, че и той мисли така, но изпълнява заповед на началството си.

Войниците откарват събрания добитък и иззетото от селяните оръжие. Докато кметът и първенците се грижат по прехраната на войниците и организират изпичането и доставянето на голямо количество хляб, някои от селяните неусетно

и поединично успяват да се измъкнат от селото и да се укрият в горите. Така че на третия ден, откакто войниците на Кадир бей са в Булгаркьой, те забелязват, че в селото са останали много малко мъже. Опитват се да спрат тайните бягства и дори убиват някои при опит да се промъкнат до гората, но усилията им не дават голям резултат. Тогава прибегват към хитрост. Войската се вдига от лагера си в Булгаркьой и се отправя към Кешан, уж, че се оттегля, но само на три километра след селото, до водениците в западната му част, войниците спират и се установяват там в изчакване на второ нареждане, като прикриват добре присъствието си. Когато избягалите мъже научават, че войската е „напуснала“ селото и че в него са останали само двама стражари и четирима войника, те се успокояват и започват да се прибират по домовете си. За да ги заблудят още повече, турците пускат из полето една част от реквизираните крави и волове и мнозина от селяните излизат да си търсят добитъка.

На другата сутрин още в тъмно пропукват пушки откъм Кешанския път, от което хората разбират, че войската се завръща. Кметът и няколко от първенците излизат да разберат какво става и какво ще искат този път от тях. Виждат как един табор, воден от един поручик, и една „пожарникарска рота“ (янгън алай) заобикалят селото от всички страни. Мъжете трябва да изнесат кой каквото оръжие има, стари кримки и ловни пушки, както е наредил Кадир бей. Подсилени войнишки патрули кръстосват селото във всички посоки и оглеждат къщите. Булгаркьойци са силно разтревожени. Оказват се сами и изоставени, а и в капана на все по-ясно очертаващата се опасност. Разбират, че не могат да разчитат за помощ отникъде. Техните синове са също далеч – мобилизирани и изпратени чак на Македонския фронт, където се сражават за Майка България с гърци и сърби.

Нека тук отново да проследим как Дамян Калфов с таланта и чувствителността на добрия и силно привързан към своя южен тракийски край писател описва гибелта на своето родно Булгаркьой:

„Дойде Междусъюзническата война. Цялата ни армия бе изтеглена към Македония срещу сърби и гърци. Цяла Тракия остана без никакъв гарнизон. Като гранични войски срещу турците бяха оставени старите опълченци. А новата българска граница минаваше само на четири километра оттатък Булгаркьой и туй погуби после това хубаво село. В началото на юли 1913 г. Булгаркьой изпита ужаса на мъченическата смърт така, както ни едно село в Турско дотогава. Това може би не се знае и не всеки помни. Защото по онова време всеки от нас носеше в душата си общата голяма скръб за измамена и унижена България. На 1 юли един паша, начело на една сган от лазове и кюрди премина новата граница и призори, когато всичко още почиваше от морния летен ден, обсади селото от всички страни. Четири дни мъже, жени и деца, обезумели от ужас, очакваха нещастния си край. Като нещо невероятно, като някакъв страшен сън, им се струваше всичко това. Напразно отправяха молитвите си към Бога, напразно отправяха погледи и простираха ръце на север. Уви, вчерашните български юнаци бяха много далеч сега, а милостивият Бог не се смили над тях. След като им бе прибрана всичката храна и обрано всичко скъпоценно, тогава дойде и техният ред. Една сутрин пашата издава строга заповед – под страх от смъртно наказание всички мъже от 15

години нагоре да се съберат на известна поляна, вън от селото, за да им четял някаква верноподаническа бащинска реч. Мисълта за неизбежно нещастие е тежка и мъчителна у всекиго, като пред смъртна присъда. Но какво можеше да се прави? Смъртта беше застанала и от двете страни с кървав меч. Едни сами се отправят към своята голгота, други насила биват изкарвани от къщи и плевници и под удари на приклади и щикове закарвани там. Всичките около 800 души са построени в няколко редици. Пред тях нервно се разхожда палач. С устни, пропукани от ужас, със затаен дъх от страх, очакват всички последната си минута. Очите им са пламнали, мозъкът вледенен. Заповядват им да застанат мирно и едновременно с това пашата почва бащинската си реч с един револверен изстрел в тях. В същия миг наредените на една съвсем близка височина лази и кюрди, същите ония, които не много преди това бягаха презглава от българския щик, с два-три залпа повалят повечето от жертвите. А скритите картечници отстрани пожънват и остатъка от тях. Само двама леко ранени сполучили да се промъкнат долу в реката и скрити в къпините цели пет дни, спасяват живота си и после се добират до стара България при нечовешки мъки и тегла. Едновременно с това жестоко и коварно отнемане само в един миг живота на тия 800 българи започва и всеобщо клане в селото, започва и опустошителен огън от всички страни. Околните урви и долини заехтяват от топовните и пушечните гърмежи, от писъка на ужасените жени и деца“.

Дамян Калфов не е свидетел на тези страшни събития в Южна Тракия през 1913 г., за разлика от онези в 1912 г., когато е воювал на Тракийския фронт. Но въпреки това той ги описва много правдиво и вълнуващо по многобройните разкази, които е слушал от преживелите трагедията негови съселяни, от прочетените записки на Любомир Милетич за разорението на тракийските българи и от много други писмени и устни свидетелства на очевидци. Затова ще допълним с някои нови детайли покъртителната картина на Булгаркьойската голгота, от разказа на Дамян Калфов с написаното и съобщеното и от някои от очевидците, документирано скоро след събитията, когато спомените са били съвсем живи и свежи. Разказът на родения в Булгаркьой Никола Захариев започва с необичайното спокойствие и лятната мараня, притиснала в горещия юлски ден на 1913 г. селото, животът в което си тече по своя обичаен за сезона ритъм. Слънцето приближава да стигне половината от дневния си ход, когато отатък Кешанския път се задават двама души, запъхтени и бързащи към Булгаркьой, целите облени в пот. Облечени са в българска стражарска униформа. Това са двама селяни булгаркьойци, назначени на полицейска служба при новоустановената българска власт в околийския град. Те влизат почти тичешком в селото, което дреме под обедния пек и е с напълно пусати улици. Без да се отбиват никъде другаде, те отиват направо в общинското управление. Изкачват се бързо по дъсчените стълби, но горе в канцеларията намират само куция кехая дядо Димо, дошъл да премете помещението. Нареджат му бързо да намери и доведе кмета и да разгласи из селото, че турците идат. „Идат! Кой ги е пуснал?“ – успява само да каже стъписаният от страшната вест старец. Грабва тояжката си и изтичва навън гологлав, без да си вземе калпака от стената. Двамата стражари решават, че докато чакат да се съберат селските първенци, ще е по-добре да си свалят униформите и тръгват унили към домовете си. Канцела-

рията остава празна и отворена, а навън като мълния се разнася страшната вест: „Идат! Турците идат!“. Селото се разшумява тревожно. Затракват копита на коне към полето, възседнати от деца и бясно препускащи. Подир тях се влачат пешком забързани старци. Не е изминал и цял час от пристигането на вестта за турското завръщане, но всички, които са били навън в полето по жътва и сенокос, вече са се прибрали в селото. Първенците един по един влизат смутени и уплашени в общинската канцелария. Отвън се чуват как скрибуцат вече из улиците и коли, натоварени с най-необходимото, с жените и децата, поемащи по пътя към Узункюприя. Някои водят само по един кон, натоварен с това, което е могло да се побере в чифт дисаги. След кратък спор между събраните в общината първенци се взима едно, както се изразява Никола Захариев, „гибелно решение“:

„Никой да не бяга! Както сме живели по-рано с турците, пак ще си живеем! Да се покорим. Да се изпратят люде към изхода на селото, до водениците, които да оповестят взетото решение и да върнат бягащите. Насилия обаче да няма. Който иска, нека да продължава бягството си!“.

Всички първенци отиват вкупом към водениците, за да убеждават бягащите да се връщат обратно в селото. Селяните се спират за малко – да чуят какво ще им съобщят и говорят чорбаджиите. Постепенно паническото желание за бягство, породено от първоначалния страх, започва да се уталожва. При вида и думите на общинските съветници, които са най-имотните в селото и с най-голям авторитет пред турските власти, първоначалният страх у бягащите започва да отстъпва място на мисълта и привързаността към родната стряха и имота. Започват да се чуват възгласи като: „Нека умра, където съм роден, но никъде не отивам!“, или: „Поведохме се по женски ум!“ и др. Тръгва и слух, че турците през Кешан вече са пресекли пътя за Узункюприя. Множеството бягащи селяни започва да оредява. Скоро почти всички обръщат колите и конете си обратно към селото. Само двама или трима продължават със семействата си по пътя към старите предели на България. И те се спасяват невредими.

Към 6 часа вечерта в Булгаркьой пристига ескадрон турска кавалерия. Следва заповед да се достави бързо ечемик за конете. Войниците опъват всред селото на площада няколко палатки. Всичко живо се изпокрива по къщите. На другия ден, когато някои излизат навън към центъра на селото, виждат, че турците ги няма. Заминали си рано сутринта и казали на кмета, че ще продължат към Одрин и че след тях иде ла голяма турска войска срещу България. Войната била отново обявена. И когато кметът споделя опасенията си – да не би селото да бъде опожарено, командирът на ескадрона, образован турчин, го успокоява: „От редовната войска не се плашете. Искайте да изпратят в селото ви гарнизон от редифи⁶! Гледайте да не ви проведат башибозук! Башибозукът безчинства“.

След не повече от два-три часа от заминаването на авангардния ескадрон, пристига конница. Тя обаче не остава в селото. Войниците слизат от седлата само за кратко, колкото да напоят конете си и продължават към Одрин по шосето през Малгара. След тях идват други и така – през целия ден до вечерта се нижат конни

---

⁶ Редифи – запасни войници.

войнишки колони. На другия ден завървяват пехотинци. Ония части, които пристигат на мръкване, се установяват на бивак край селото в местността Бакаджик. На следващия ден и те продължават по пътя на север. Така в продължение на четири дни непрекъснато се точат турски войскове части. Селяните, въпреки че вече са се поуспокоили след уплахата от първия ден, сега, при вида на толкова много турски войници, отново започват да изпадат в паника. Мнозина се опитват да бягат на север по преки горски пътеки и междуселски пътища, но са залавяни от охраняващите войници и връщани обратно в селото след нанесен им жесток побой.

На петия ден, откакто е завървяла турската войска, Булгаркьой пак е обсадено от войници, които не пускат никого да излезе навън в полето. Трима души се опитват да избягат и скрият в гората, но ги убиват. Надвечер войската се изтегля и в Булгаркьой за гарнизон остават само пет войника. В съботата, от сутринта до обяд, в селото и около него няма никаква войска. Прокрадва се слаба надежда, че голямата опасност е преминала. Към обяд обаче пристигат 300 души башибозук, екипирани и с формено редифско облекло. Предвожда ги прословутият Енвер бей. Петте войника от редовната войска заминават за частта си. Властта в Булгаркьой остава изцяло в ръцете на командира на башибозука. Същият ден той издава следната заповед:

1. Всеки да занесе притежаваното от него огнестрелно оръжие на хорището и да го предаде на приемащите го войници.

2. Който е взел нещо или някаква вещ от турска къща при разграбването на Кешан през лятото на 1912 г., да я занесе.

3. Ще има обиск и у когото се намерят укрити вещи от гореизброените, отговаря с живота на цялото си семейство и къщата му ще бъде запалвана.

След разгласяването на заповедта, започват арести на всички по-видни хора в селото и на познатите изявени дейци и противници на турската власт. Още с пристигането си Енвер бей пита предизвикателно първенците:

– Къде е инспекторът ви Мърдев?

– Тук е, у дома си е – отговарят му те.

– Мухтар, иди с двама от моите войници и го доведи тук! Когато правеше комитаджилък, беше напред. И каймакамин беше станал през Българско в Кешан, а сега стои у тях, керата с керата. Няма да го убиваме, да не се плаши!

Кметът бързо излиза и не след дълго пристига самият Ламби Мърдев, воден от двама войника. Към 5 часа след обяд Енвер бей потегля за Кешан и заръчва на подчинените си до вечерта да му занесат Мърдев „в чувал“. В късния следобед Мърдев е изпратен с талига и трима башибозука към Кешан. По пътя той е изтезаван най-зверски, накрая насечен на късове и турнат в чувал, е занесен на Енвер бей в Кешан. Той пък, както съобщават други очевидци, изпраща чувала на по-голямото си началството, като доказателство, че е изпълнил задачата, за която е изпратен.

Турците влизат в селото отначало тихо и никого не убиват, нищо не ограбват, за да се успокои населението, и казват на селските първенци, че на следващия ден Кадир бей ще им държи реч за установяването на новия ред. Уверяват ги, че нищо лошо нямало да им се случи. Пият с тях кафе и си заминават. Всички прекарват дълга тревожна нощ с неизвестност за съдбата си през следващия ден.

Булгаркьой осъмва плътно блокирано от турски войници и башибозук. Никой не може вече да го напуска – нито тръгващите рано още призори селски козари, овчари и говедари, нито ранобудните копачи и жетвари. Турските войници обикалят от къща на къща и подканят всички мъже от 15 години нагоре да се съберат, както е заповядано, до Бойдиновия мост. Тревогата расте, с нея и подозрението, че това е капан, но водени от някаква смътна надежда, те тръгват и вървят като обречени към своята голгота.

Н. Захариев започва разказа си за разигралата се на 7 юли, неделен ден, кръвава драма, масовото избиване на цивилно и мирно население по народностен признак, затова че са българи, с една метафора – внезапно секналия камбанен звън на булгаркьойската черква:

„Тъжно прозвуча в хубавата лятна утрин гласът на голямата черковна камбана два-три пъти и спря“. Когато епитропът започва да бие камбаната, трима войника му нареждат да спре, защото Енвер бей щял да държи слово, та всички трябвало да отидат на това „събрание“. Попът и той щял да бъде там. Всички, които се опитват да излязат навън по селската си работа или да изведат добитъка си на паша, виждат, че постове от башибозуци с войнишки дрехи са обкръжили Булгаркьой и са завардили всички изходни пунктове. Не много след замлъкналия камбанен звън се разнася гласът на селския глашатай, който подканва всички селяни на „събрание“ в широкия дол при Бойдиновия мост. Там беят щял да държи много важна реч. Всички мъже от 15 години нагоре трябвало да се съберат там. Който не отидел, войниците щели да го закарат насила. Хората започват да се споглеждат тревожно и да се питат какво ще е това събрание извън селото. Бейт бил казал „събранието“ да се свика там, защото училището и която и да е друга сграда в селото нямала да може да събере всички поканени хора. При Бойдиновия мост било широко. Там реката прави завой и огражда голяма площ. Бреговете ѝ са високи и мостът над тях по шосето Кешан–Малгара – достатъчно извисен, за да може всеки стоящ долу в ниското да слуша и вижда добре говорещия.

Същевременно мястото при Бойдиновия мост е твърде удобно и за засада – бреговете на този завой от двете страни са високи и обрасли с гъсти високи храсталаци, между които преобладават брястовете. Никой от пристигащите не подозира, че турците са им устроили засада. В храсталаците на двата бряга те са поставили готови за стрелба две картечници по на двадесет метра една от друга. Виждат само, че двата края на завоя са завардени от двойна верига войници. Заповедта, разгласена сутринта от селския глашатай, сега се повтаря и на войниците башибозуци: „Всички мъже от петнадесет години нагоре, да бъдат доведени на моста с добро или насила“.

Всеки срещнат на улицата или забелязан в двора мъж или млад момък, се залавя и подкарва към мястото на „събранието“. Там нареждат всички на редици по четирима души⁷. Енвер бей още не е пристигнал от Кешан. Командирът на башибозука сам дава заповедите по подреждането на доведените за заколение. Улиците в селото са съвсем пуссти. Само башибозуците на групи по трима или четирима

⁷ На друго място се говори за редици по двама.

сноваат по тях нагоре-надолу и щом забележат в някой двор събрани хора, влизат да търсят мъже. Така завличат на Бойдиновия мост всички намерени в селото мъже, неизпълнили заповедта, включително и грохналите вече старци. Докладват на командира на башибозуците, че вече всички мъже в селото са събрани и докарани. След още един час мъчително чакане пристига на кон Енвер бей, придружен от двама офицери. Часът наближава четири след обяд. Слънцето продължава безмилостно да препича силно. Долу на широкия пясъчен нос, на завоя при Бойдиновия мост, чака съдбата си наредено в редици цялото мъжко население на Булгаркьой. Лицата им са бледи и изпотени от слънчевия пек. Чува се приглушен глас: „Защо не свършват по-скоро с нас?“. Горے на моста Енвер бей е застанал на сянка и дава указания на своите офицери и на командира на башибозука. По едно време той се приближава към северната страна на моста и се опира на перилото, като да говори. „Нима няма да ни избиват?“, трепва за миг някаква надежда долу из множеството. Беят дига ръката си нагоре и я сменя рязко. Един от офицерите, които са станали, прави същото, командва: „Бий!“.

В залп изгърмяват триста пушки. Редиците се залюляват, като прерязани от коса житни класове, и падат на земята и във водата. Затракват картечници. Някои се отделят от общата маса и хукват към завоите, но ги посрещат куршуми и щикове. Всички – и живи, и мъртви, са налягали до един. Енвер бей се качва на коня си и с двамата придружаващи го офицера заминават обратно за Кешан. Тези, които не са загинали при залповете, са доубивани на място с изстрели или щикове. По една случайност от тази кървава касапница остават живи осем души, които успели бързо да се хвърлят и скрият във водите и тръстиката на близкия вир. Това са: Карамфил Стоянов – 39 год., Никола Стоянов – 50 год., Киро Вълчев – 30 год., Иван Костадинов – 35 год., Христо Тодоров, Иван Митрев, Никола Пашов и Никола Коняров.

След масовото убийство на отведените извън селото 800 мъже войници от поделението „пожарникари“ влизат в селото, отиват на площада и подпалват първо кръчмите и магазините.

„Като чух, че изгърмяват пушките – разказва оцелелият и добрал се до с. Шахинлер, Дедеагачко, дядо Димитър Кафеджията, – разбрах, че ще ни избият. След десетина минути почнаха да палят селото. Най-напред запалиха къщата на Георги Варсамлиев, близо до която застреляха народа. Сетне отидоха на площада и почнаха да подпалват кръчмите и моето кафене, и кметовото кафене, което е до самата ми къща, един дувар. Огънят за късмет не подпали къщата ми. И ние се криехме вътре – аз, жена ми и една вдовица с пет деца. Видях, че пред моята къща удариха две момчета по на 15 години.“ Тези момчета са се били скрили в отсрещната кръчма заедно с десетки жени на избити на Бойдиновия мост мъже, които след това башибозуците ограбват...

В кръчмата на Атанас Карлашов се намират скрити и залостени отвътре 60 жени и деца. Там е и авторът на този разказ Иван х. Киров, тогава невръстно дете, заедно с по-големия си брат Димитър Киров на 15 години и с братовчедата си Димитър Савов – 16-годишен. Озверените нападатели, зле облечени в стари войнишки дрехи, първо претърсват и ограбват обречените жертви, после пристъпват към злодеянията си. Малкото тогава момче Иван Киров двадесет години по-късно

продължава да носи в душата си травмата на преживяното. То вижда как един от джелатите, първо го погалва по косичката, после убива с ножа си неговия по-голям брат Димитър и братовчед му.

За жените и децата в селото настават тежки мигове. Започват гонения, грабежи, изнасилвания и убийства. Страховити случаи се разказват за този ден, които е трудно не само да се опишат, но и да понесе човек тяхната реалност. Младата жена Дамянка, сестра близначка на Дамян Калфов, бяга обезумяла към дома си с дете пеленаче на ръце, подгонена от няколко башибозука. Преди да я настигнат тя подхвърля детето на съседи и се втурва в пламъците на горящата бащина къща, където изгаря жива, за да избяга от позора. Това дете оцелява и с бежанците се спасява в България. След години Калфови откриват момчето, че живее в с. Куклен, Пловдивско и се срещат с него. Но през 1933 г. Дамян Калфов, когато разказва на интервюиращия го К. Димитров за трагичната съдба на Дамянка, той вероятно още не е бил узнал, че нейното детенце е оцеляло и живее в България.

„Вестта за избиването на нашето село научих в Султан тепе – разказва писателят Калфов. – Това страшно известие ме съкруши. Научих за трагичната смърт на Дамянка.“ По-нататък Димитров преразказва чутото от Дамян Калфов: „Тук Калфов се замисли. Споменът за героичната му сестра отново го грабна и той дълго мълча. Сестра му Дамянка по време на турските зверства в Булгаркьой, за да не падне в ръцете на палачите, се е хвърлила жива в пламъците на бащината си къща, заедно с първата си рожба“.

Така предава К. Димитров казаното от писателя Калфов за гибелта на Дамянка. Калфов сам разказва за тази семейна драма. В края на разказа си „Гибелта на Булгаркьой“ той отново се връща към „онова семейство“, чийто прототип е семейството на дядо му Дамян, за съдбата на което също съди по разказите на свои съселяни: „Не много след мобилизацията⁸ – отбелязва той в „Гибелта на Булгаркьой“ – случайно срещнах в София един старец от Булгаркьой. Познах от дрехите, че е от там и го спрях. Разпитах стареца за онова семейство, в което бях така добре посрещнат и изпратен, с болезнен трепет чаках да чуя какво се е случило с него.

Оцелели булгаркьойци – бежанци в България

И другият брат – каза ми той, бил взет войник и изпратен срещу сърбите, заедно с одринските новосформирани бригади. У дома им са останали само бабичката, снахата и дребничките деца. При опожаряването на селото двете сестри, заедно с много техни роднини, се скрили за по-голяма сигурност или по-лека смърт в бащиния си дом. Турците влезли в къщата, обрали всичко и после я подпалили. Когато огънят об-

⁸ За Първата световна война.

хванал вече и безопасното място, всички жени и деца изхвъркват обезумели и се разпръскват на всички страни. А по-малката сестра от страх да не попадне в турски ръце, хвърля се в пламъците на бащиния си дом. Какво е станало с другите от тоя миг нататък, това не знаеше просълзеният старец. Той също не знаеше нищо и за участието на двамата братя на бойното поле“.

Ордите унищожават селото „с името на България“ и избиват безмилостно по-голямата част от мъжете му, но това не им стига. След ограбването и опожаряването на селото и изнасянето на плячката, те започват да претърсват горите около него за оцелели хора. Трагичен е случаят с Иван Казаков, неговата сестра Ирина и техният близък Сотир Далов. Когато двамата млади мъже тръгват към Бойдиновия мост, те са предупредени от един турски войник, по произход македонец, за какво ги събират и успяват да избягат и да се укрият в гората. През вечерта те влизат тайно в селото, намират и взимат със себе си сестрата на Иван – Ирина, която била една от най-личните моми в Булгаркьой. Тримата тръгват да бягат за България. Заблудени през нощта и пребити от умора, утрото ги заварва на открито място. Башибозуците ги забелязват и тръгват да ги гонят. Ирина скоро загубва напълно сили. Иван и Сотир връзват краищата на поясите си за колана на кръста ѝ и я теглят. Наближават царевична нива и влизат в нея, но преследващите успяват да открият и заловят Ирина. Чул писъците ѝ, Иван изважда ножа и въпреки увещанията на Сотир, се спуска да защити сестра си. Гръмват пушки и Иван Казаков – този смел българин, с право оприличен на тракийския „Балканджи Йово“, пада убит в защита на род и чест.

Башибозуци от Кешанско и от други места след опожаряването на селото няколко дни обикалят планината да ловят избягали жени – и отново безчестия и неописуеми насилия. Из горите и пътищата са изловени повече от 500 жени и деца. Преди да ги подкарат към Галиполи за Мала Азия първо ги отвеждат в унищоженото село, за да посочат къде са скрили парите и златните си наниз, каквито почти всяка жена от Булгаркьой притежавала. Всичкото изловено, успяло да избяга и да се спаси от заклание мъжко население на Булгаркьой, заедно с оцелелите жени и деца, общо около хиляда души, първо са откарани в Кешан, а оттам за Галиполи. Пътят минава през обраслата с гори планина Курудаг и пътникът го изминава обикновено за около три часа. Стотиците подкарани по него пленени нещастни жени и девойки, загубили мъже и синове, бащи и братя, обаче са заставени от конвоиращия ги башибозук да се влачат по този тежък планински път цели две денонощия, за да могат по-дълго да издевателстват над тях, особено през нощите, отредени им уж за почивка. Мнозина от тях измират още по пътя от изтощение и насилия.

Ето как описва като очевидец тези събития Георги Ив. Качикозов, който по това време е бил 18-годишен: „След като се събрахме всички и ни преброиха, се оказва, че сме 1109 души: мъже, жени и деца. Казаха ни, че ще ни водят към Галиполи. Тръгнахме и вечерта спяхме на една поляна край гръцкото село Маврово. Вечерта придружителите турци се нахвърлиха да търсят моми и жени. Жестокостите на картините не може да се опишат. Това се повтори и втората нощ. Мъките, терзанията, масовите изнасилвания продължиха по пътя и след като ни прехвър-

Карамфил Стоянов и Христо Тодоров,
спасили се от общото избиване
на мъжете в Булгаркьой на 7 юли 1913 г.

лиха на малоазийския бряг в Лапсаки и Чардак. Там престояхме 15–20 дни и започнаха да ни разселват из околните турски села. Нашенци от Лапсаки успяха да изпратят писмо до консула в Чанаккале. Писмото бе написано от дядо Димитър Ангелов-Корича на гръцки, а го изпраща Димитър Перелов – македонец, който държал кръчма на пристанището в Лапсаки“. С енергичните застъпвания на консулите турските власти бяха заставени да спрат разселването и да ни освободят от пленничество. „Всички единодушно поискахме да идем в България – продължава разказа си Г. Качикозов. – Скоро след това пристигна българският параход „Кирил“ и на връх Димитровден ни откара във Варна.“

За продължилото 55 дни скитане из горите и измъчвания от град на град тия спасили се от сечта булгаркьойци, предимно жени, деца и старци, решили накрая, измъчени от глад и умора, да се предадат в Кешан, съобщава и Иван х. Киров, който обаче отказва категорично да говори повече за насилията над мъче-

ниците и техните страдания от уважението, което се дължи на всяко човешко същество, създадено по образ и подобие Божи: „Не желая да говоря за изтезанията, на които бяха подложени мъжете и гаврите над жени и момичета, додето се доберем до гостоприемна България. Нека се поклоним пред паметта на 1240 булгаркьойци, загинали за това, че бяха верни синове на общото отечество“.

Писателят Дамян Калфов също разказва за тези нечовешки страдания на своите съселани в „Гибелта на Булгаркьой“:

„Батак е само едно далечно и бледо отражение на тая потресна картина. Това Нероновско зрелище продължава до пладне, а вечерта 600-те къщи на Булгаркьой, в който хиляди наши войници намираха почивка след тежка умора, се обръщат на грамади от черни камъни и пепел. На другия ден оцелелите от адски мъки жени и деца биват събрани оттук-оттам и като стадо биват повлечени към Кешан. И с нечовешка жестокост биват прекарани през онова лобно място, за да видят обезобразените трупове на своите мъже, братя, синове. Изпокъсани, голи, изнемощели, тия полуживи хора затварят по джамиите в Кешан. Държани цели два дни там без никаква храна, пущат ги после свободни из града, за да оплакват по улиците черното тегло и да падат и мрат от глад. Но далеч е още краят на тази трагедия, в която смъртта властва отначалото докрай! След няколко дни издава се заповед от

коменданта всички тия нещастници да се закарат в Галиполи. И близо 1000 души – жени, деца и беловласи старци, без здрава дреха на тялото, гладни и немошни, пътуват цели три дни и всеки час оставят мъртвец по пътя. Къде отиваха те и защо под удара на камшика и приклада ги караха нататък – те нищо не знаеха. Само в едно бяха уверени, че за тях бе настъпил краят на света. От Галиполи ги прехвърлят на малоазийския бряг и там, в Бандърма, ги заварва краят на Междусъюзническата война. После, след постъпките на Великите сили, те биват освободени и на параход пренесени във Варна, като печален дар на опечалена тогава България. Картината е страшна и покрусва сърцето, защото това са полумъртви хора, преживяли само в един месец ужаса на петвековното турско робство. Вдовици и сираци, живели до неотдавна тихо и спокойно, доволни в своите дребни нужди и щастливи в неотдавнашното щастие на целия български народ, сега простираха тук ръка и със сподавен глас разправяха скръбната история на своите бедни. Те носеха в себе си спомена за неотдавнашни щастливи дни и вечери под своя стряха, край свое бащино огнище, и гледаха през сълзи как тука всеки си е у дома“.

По свидетелството на Георги Кичикозов, след като параходът ги стоварва на пристанище Варна, бежанските неволи на булгаркьойци не свършват. Пристигналите по море във Варна на 29 септември 1913 г. са настанени върху циментовия под на Аквариума при крайно тежки зимни условия. Само там от студ през зимата умират 60 деца. Появяват се и болести, които косят отслабналите от изтощени жени и възрастни хора. След тримесечен престой в Аквариума те са разпръснати по различни места в България. Разселват ги в две основни групи. Едната група, състояща се предимно от скотовъдци и земеделци, се насочва за настаняване в местността Мандра, на брега на Мандренското езеро, западно от Бургас. Тази група се състои от около 100 семейства булгаркьойци. Тя основава на брега на Мандренското езеро ново бежанско село, наречено първо Мандра, после Ново село, както се е наричало най-напред и самото Булгаркьой, преименувано после на Константиново по името на булгаркьойската черква. Основаването на селото не станало бързо и лесно. Бежанците трябвало да преодолеят силната съпротива на местното население от околните села, които не искали да делят селската си мера с бежанците. Но с много воля и упоритост, и с подкрепата от страна на правителството булгаркьойци успяват да се наложат и да изградят новото село в свободна България. Условията тук далеч не са такива като в родното Булгаркьой. Близкото голямо Мандренско езеро с блатистите си разливи е развъдник на комари и огнище на малария. Дошлите от слънчева Тракия булгаркьойци не са свикнали на такива условия и боледуват често, а и добитъкът им мре от метил. Това принуждава мнозина да напуснат новото село и да се отправят по други места с надежда да намерят по-добри условия за живот.

Другата група от Варна от оцелели булгаркьойци в края на януари е откарана с парахода „Фердинанд“ в Дедеагач, тогава още в границите на България. След близо двумесечно скитане из Дедеагач, на 15 април, повечето от тях са настанени в бившето турско село Шахинлер, близо до същия град. По-голямата част от жените и децата откарват оттам в Стара България – в Стара Загора, Чирпан и Сливен.

В Шахинлер от жените в Дедеагач остават само 40 от вдовиците. Тук установяват, че живи мъже от някогашното многолюдно и цветущо село Булгаркьой има останали едва 220 души, от които 140 по време на клането в Булгаркьой са били войници в българската войска на Македонския фронт и така са оцелели.

Само пет години по-късно, след Първата световна война, по силата на наложени на България несправедлив Ньойски договор от 1919 г., току-що установилите се в Дедеагачко булгаркьойци, както и всички други настанени в Беломорието бежанци от Източна Тракия и Мала Азия, трябва отново да оставят домовете си и да поемат по пътя на изгнаничеството. Съдбата ги прокужда отново и мнозинството от тях се насочват към селища, където майка България е приютила вече булгаркьойски бежанци от 1913 г., други се установяват по места, към които властите ги насочват. Затова ще ги срещнем в много градове и села на България – Айтос, Александрово, Атолово, Братово, Брегово, Бургас, Варна, Казанлък, Капитан Андреево, Константиново (Бургаско), Константиново (Ямболско), Куклен (Пловдивско), Лозово, Новоселци, Обзор, София, Стара Загора, Пловдив и др.

Когато България влиза в Първата световна война, Дамян Калфов отново е на фронта доброволец във войната за освобождението и обединението на българите, останали под чужда власт. Неговата част е дислоцирана в Беломорска Тракия край с. Габрово, Ксантийско, които места той познава от годините на своето учителстване след завършването на Одринската българска гимназия „Д-р Петър Берон“ и които много му напомнят на планината Курудаг край родното Булгаркьой, Кешанско. През тази война, за разлика от Балканската, България и Турция са съюзници, поради което тракийският въпрос не се поставя на дневен ред в българската политика, но Дамян Калфов не крие надеждите си, че след войната въпросът за тракийските българи може да намери своето справедливо решение в контекста на широко прокламираните тогава от Уилсън принципи за допитване до народите при следвоенното уреждане на Европа.

Там в окопите, където по време на затишие сред офицерите се водят и такива разговори, през юни 1916 г. съдбата среща Дамян Калфов, макар и за кратко, с друг негов брат по съдба – големия български поет Димчо Дебелянов, с когото се познават от София. И двамата се радват на случайната среща. Дебелянов вече е чел негов разказ за военните действия на Южния фронт и му признава, че е решил да напише такова стихотворение. После се замисля.

– Какво пишеш сега? – пита неочаквано Димчо Дебелянов своя другар по перо и оръжие.

– Пиша „Под южното небе“. А ти какво пишеш?

– „Старият бивак“.

– Дай да си ги посветим един на друг! – предлага Димчо.

Дамян приема с радост направеното предложение.

И наистина Димчо Дебелянов написва и публикува това стихотворение, озаглавено „Под стария бивак“, и под него краткия съкровен ред: „Посвещавам на Д. Т. Калфов“. И то се оказва единственото негово стихотворение с посвещение в краткия му живот, тъй рано положен пред олтара на отечеството.

Споменът за южното небе над родния край не ще избледнее никога в творчеството и в мислите на Дамян Калфов. А „Под южното небе“ ще стане заглавие на сборник от великолепни разкази, които носят духа на славното време, когато неотдавна освободеният български народ правеше чудеса на бойното поле за свободата на своя брат, останал пот чужда власт. В този сборник има разказ, който пресъздава всеотдайността и саможертвената борба на фронта при Булаир, изходът от която битка реши, но, уви, за кратко, освобождението на неговия роден край. „Ние сме се окопали на най-тясното място на Галиполския полуостров – на самия провлак. Турските топове от всички укрепления на Булаир, заедно с тия от бойните им кораби от Мармари и Сарос зареваха като бесни... Оръдия, картечници, пушки и щикове, всичко бе изскочило на предна линия, защото последният час бе дошъл. „На нож!“. Не беше „По пет на нож!“, но не беше по-далеко от това, защото на един български нож се падаха най-малко петима... Когато по обяд се вдигна над нас нощта, тогава се видя колко срещу колко сме се били...“ Този разказ Дамян Калфов е озаглавил „Термопилите“ и сам пояснява защо. Защото в Булаирския бой българите оказват „сто пъти по-големи Термопили“ от ония, които е увековечила историята. И добавя: „Колко много ми се виждат вече избледнели някои страници от Старата история“, мислейки си вероятно и за това, като писател съвременник и дипломат, колко малко знае светът за новата история на неговия народ.